

**ΓΕΩΠΟΝΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ & ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ**

**Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
«Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη & Διαχείριση
του Αγροτικού Χώρου»**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«Η συμβολή του Κοινωνικού Κεφαλαίου
στη δυναμική ανάπτυξης της Αρκαδικής Υπαίθρου»**

Μαρία Μ. Βαρλόκωστα

Επιβλέπων καθηγητής κ. Απόστολος Παπαδόπουλος

Αθήνα, Δεκέμβριος 2010

ΓΕΩΠΟΝΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ & ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
«Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη & Διαχείριση του Αγροτικού Χώρου»

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

«Η συμβολή του Κοινωνικού Κεφαλαίου
στη δυναμική ανάπτυξης της Αρκαδικής Υπαίθρου»

Μαρία Μ. Βαρλόκωστα

Επιβλέπων καθηγητής κ. Απόστολος Παπαδόπουλος

Αθήνα, Δεκέμβριος 2010

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«Η συμβολή του Κοινωνικού Κεφαλαίου
στη δυναμική ανάπτυξης της Αρκαδικής Υπαιθρου»**

Μαρία Μ. Βαρλόκωστα

ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Παπαδόπουλος Απόστολος (Επιβλέπων)

Δαμιανός Δημήτριος

Κασίμης Χαράλαμπος

Καζακόπουλος Λεωνίδας

Κουτσούρης Αλέξανδρος

Περίληψη

Η παρούσα έρευνα, που εκπονείται στο πλαίσιο της διπλωματικής εργασίας «**η συμβολή του κοινωνικού κεφαλαίου στη δυναμική ανάπτυξης της αρκαδικής υπαίθρου**», καταπιάνεται με τη σημασία της αξιοποίησης του κοινωνικού κεφαλαίου στην ανάπτυξη της υπαίθρου, κι ειδικότερα της αρκαδικής. **Κρίνεται χρήσιμο να διερευνηθεί πώς αξιολογούν οι ίδιες οι τοπικές κοινωνίες τη σημασία του κοινωνικού κεφαλαίου στην ανάπτυξη της περιοχής τους, και κατ' επέκταση πώς μπορούν να κινητοποιήσουν τις δυνάμεις τους και να διαμορφώσουν καλύτερα το μέλλον τους.** Έτσι, διερευνώνται παράγοντες, όπως η ποιότητα ζωής και οι φυσικοί πόροι, ο ρόλος της τοπικής διοίκησης, ο ρόλος των δικτύσεων, και γενικότερα η αναπτυξιακή νοοτροπία του πληθυσμού (σε μικρο-επίπεδο), δηλαδή παράγοντες αναπτυξιακοί (αλλά λιγότερο απτοί), οι οποίοι διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην τοπική ανάπτυξη. **Με άλλα λόγια, η έρευνα επιδιώκει να προσεγγίσει (ποιοτικά) ορισμένες από τις συνιστώσες που συνθέτουν το κοινωνικό κεφάλαιο, και να καταδείξει τις επενέργειές του στη συμμετοχικότητα και στη διαφοροποίηση της τοπικής κοινωνίας και οικονομίας.**

Λέξεις κλειδιά: Κοινωνικό κεφάλαιο, τοπική ανάπτυξη, Αρκαδία, Κυνουρία.

Abstract

This study, prepared under the thesis "**The contribution of social capital in the potential growth of rural Arcadia**", deals with the importance of exploiting social capital in rural development, and particularly in the Arcadian countryside. **It is useful to explore how local communities evaluate in their own the importance of social capital in their region, and thus how they could mobilize their forces and shape a better future for themselves.** So, we seek to explore factors such as quality of life and natural resources, the role of local government, the role of networking, and, in general, the attitude of the population (in micro-level), that means developmental factors (but less tangible), that play a key role in local development. **In other words, the research seeks to reach (qualitatively) some of the components that make up social capital and to demonstrate its effects on civiness and diversity of local society and economy.**

Key-words: Social capital, local development, Arcadia, Kinouria.

Ευχαριστίες

Οι συμμετέχοντες στην έρευνά μου, κοινωνοί των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της φυσιολογίας της περιοχής τους και των ανθρώπων της, καταθέτουν σημαντικές εμπειρίες και γνώμες. Τους ευχαριστώ για τον χρόνο και τη διάθεσή τους να τις μοιραστούν μαζί μου προκειμένου να ολοκληρωθεί η παρούσα έρευνα.

Ευχαριστώ, επίσης, όσους συνέβαλαν στη συλλογή του υλικού, κι ειδικότερα, τα στελέχη της Αναπτυξιακής Εταιρείας Πάρωνα και τον Διευθυντή της κ. Μαρίνο Μπερέτσο, την κα Ξένια Μένη, την κα Μαριάννα Τσουκάτου και την κα Κατερίνα Πανταζή.

Ευχαριστώ την κα Ελίζα Λαζάκη, υπεύθυνη για τη Διοικητική & γραμματειακή υποστήριξη του Π.Μ.Σ., για την πάντα ευγενική προσέγγισή της.

Ευχαριστώ τον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Απόστολο Παπαδόπουλο για την πολύτιμη καθοδήγηση και εξαιρετική συνεργασία.

Ευχαριστώ τον σύντροφό μου Νικόλα για την συμπαράσταση και την ενθάρρυνση. Πάνω από όλους, όμως, αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω την οικογένειά μου και τους λατρεμένους μου γονείς, Μιχάλη και Ιωάννα, για την αγάπη τους, την πίστη τους σε μένα και για την αρχή τους ότι «η γνώση είναι δύναμη».

Στην αξέχαστη θεία μου Σμαράγδη...

Περιεχόμενα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	6
1. ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΣΥΜΒΟΛΗΣ ΤΗΣ ΣΤΗΝ ΤΟΠΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ	12
2. ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΥΦΙΣΤΑΜΕΝΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΑΝΑΦΟΡΙΚΑ ΜΕ ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ	20
3. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ	28
Γενικά για την έρευνα.....	28
Περιοχές έρευνας.....	29
Ανάπτυξη πλαισίου έρευνας και εξειδίκευση μεταβλητών	30
Προσέγγιση της φυσιογνωμίας των περιοχών έρευνας	31
Εφαρμογή επιτόπιας έρευνας.....	31
Ανάλυση των παραγόντων και μεταβλητών και διεξαγωγή συμπερασμάτων	33
4. ΦΥΣΙΟΓΝΩΜΙΑ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ	34
Γενικά.....	34
4.1 Δημογραφικές και κοινωνικές εξελίξεις.....	36
Εξέλιξη πληθυσμού	36
Ηλικιακή Διάρθρωση.....	38
Επίπεδο εκπαίδευσης.....	39
4.2. Οικονομικές δραστηριότητες και τοπική επιχειρηματικότητα.....	42
4.3. Πολιτιστικά στοιχεία και δραστηριότητα	45
4.4 Φυσικό Περιβάλλον.....	47
Πλαίσιο αναφοράς περιοχής μελέτης	48
5. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΕΡΕΥΝΑΣ	51
Εικόνα για τους φυσικούς πόρους	61
Παράγοντες που καθιστούν ελκυστική την περιοχή.....	63
Κινήσεις πληθυσμών	63
Παραγωγικές δραστηριότητες περιοχής	65
Επιχειρηματικότητα	65
Αποτελεσματικότητα δικτύων	66
Ταυτότητα περιοχής.....	67
Κινητοποίηση τοπικών δυνάμεων	68
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ-ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ	75
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ	80
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι	Ι1-4
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ	ΙΙ1-19

*«Μόνο μέσα από τις πρωτοβουλίες των ανθρώπων
μπορούν να αλλάξουν τα πράγματα».*

*«Ο Σύλλογος δίνει το έναυσμα,
γίνεται βίωμα το ενδιαφέρον για τα κοινά».*

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα εργασία καταπιάνεται με τη σημασία της αξιοποίησης του κοινωνικού κεφαλαίου στην ανάπτυξη της υπαίθρου, κι ειδικότερα της αρκαδικής υπαίθρου. Στόχος της έρευνας ήταν να διερευνηθεί η διασύνδεση κοινωνικού κεφαλαίου και ανάπτυξης, να αποτιμηθεί η συμβολή τοπικής ταυτότητας - κουλτούρας – κοινωνίας πολιτών στην ανάπτυξη της περιοχής τους (προσέγγιση “bottom up”). Έτσι, διερευνώνται παράγοντες, όπως η ποιότητα ζωής και οι φυσικοί πόροι, ο ρόλος της τοπικής διοίκησης, ο ρόλος των δικτύσεων, και γενικότερα η αναπτυξιακή νοοτροπία του πληθυσμού (σε μικρο-επίπεδο), δηλαδή παράγοντες αναπτυξιακοί (αλλά λιγότερο απτοί), οι οποίοι διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην τοπική ανάπτυξη. Κρίσιμης σημασίας ήταν ο εντοπισμός σημείων αμοιβαίας αναγνώρισης - άρα καταρχήν κοινής αναφοράς.

Η έννοια του κοινωνικού κεφαλαίου έχει γίνει πιο σημαντική για την κατανόηση της οικονομικής ανάπτυξης και την διαμόρφωση του πλαισίου και των στόχων μιας εδαφικής αναπτυξιακής στρατηγικής. Η ύπαρξη εμπιστοσύνης, κανόνων και δικτύων μπορεί να βελτιώσει την αποτελεσματικότητα μιας κοινωνίας διαμέσου της διευκόλυνσης συντονισμένων δράσεων και της συνεργασίας προς κοινό όφελος. Η έννοια του κοινωνικού κεφαλαίου είναι έννοια σύνθετη και δυναμική, καθώς παραπέμπει στον πλούτο που διαθέτει η τοπική κοινωνία, ο οποίος δύναται να μεταβάλλεται μέσα στο χρόνο. Συνεπώς, το κοινωνικό κεφάλαιο μια περιοχής αντιπροσωπεύει το σύνολο των στοιχείων τα οποία διαθέτει η περιοχή σε άυλα μέσα, αλλά και την ικανότητά της να αντιλαμβάνεται τους διαθέσιμους πόρους της ως δυναμικές ανάπτυξης (“assets”).

Αφορμή για την επιλογή του θέματος αποτέλεσε τόσο η συζήτηση για τη συμμετοχή των πόρων, κοινωνικών, πολιτιστικών, φυσικών, κ.ά. στην ανάπτυξη των περιοχών ή περιφερειών και η εμπειρία από την πρωτοβουλία Leader περί καινοτόμου διακυβέρνησης μέσω τοπικών προσεγγίσεων της αγροτικής ανάπτυξης από τη βάση προς την κορυφή¹, όσο και η δημόσια διαβούλευση της Πράσινης Βίβλου για την Εδαφική Συνοχή (“Green Paper on Territorial Cohesion”). Σε κάθε περίπτωση, **η διαφορετικότητα αναγνωρίζεται ως συγκριτικό πλεονέκτημα, ενώ η συμμετοχή του τοπικού πληθυσμού κρίνεται απαραίτητη για την αποτελεσματική διατήρηση / διαχείριση των τοπικών πόρων και την εφαρμογή καλών αναπτυξιακών πρακτικών.** Ενδεικτικά, αναφέρονται τα κάτωθι αποσπάσματα από την Πράσινη Βίβλο:

“Η ανταγωνιστικότητα και η ευημερία εξαρτώνται πλέον όλο και περισσότερο από την ικανότητα των ανθρώπων και των επιχειρήσεων να αξιοποιούν στο έπακρο όλα τα εδαφικά προτερήματα”.

“... διαπιστώνεται όλο και περισσότερο η ανάγκη να πλαισιώσουν οι αναπτυξιακές στρατηγικές τα ιδιαίτερα θετικά στοιχεία των περιοχών, το φυσικό, το ανθρώπινο και το κοινωνικό κεφάλαιό τους καθώς επίσης και τους φυσικούς πόρους τους”.

“... Παράλληλα, αναγνωρίζεται όλο και περισσότερο η ανάγκη για την προώθηση της συνεργασίας, του διαλόγου και της εταιρικής σχέσης μεταξύ των διάφορων επιπέδων διακυβέρνησης και των εν λόγω επιπέδων και των οργανώσεων και των ανθρώπων που δραστηριοποιούνται στην περιοχή που αφορά άμεσα η αναπτυξιακή διαδικασία”.

Σημαντική βάση για την θεωρητική προσέγγιση της έρευνας υπήρξαν οι παραδοχές και οι διαπιστώσεις της έκθεσης για την Ελλάδα του Ευρωπαϊκού Ερευνητικού Προγράμματος «Dynamics of Rural Areas» (DORA), το οποίο πραγματοποιήθηκε σε τέσσερις «κυρίως αγροτικούς» νομούς της χώρας (Κορινθίας, Φθιώτιδας, Τρικάλων και Αρκαδίας). Η βασική ερευνητική του υπόθεση ήταν ότι «*οι διαφορές στις*

---

¹ Βλπ. σχετικά Κανονισμό (ΕΚ) αριθ. 114/2006 του Συμβουλίου, της 20ής Φεβρουαρίου 2006, “Κοινοτικές στρατηγικές κατευθυντήριες γραμμές για την αγροτική ανάπτυξη (περίοδος προγραμματισμού 2007-2013)”.

οικονομικές επιδόσεις (*differential economic performance*) των αγροτικών περιοχών μπορούν να ερμηνευτούν από ένα συνδυασμό απτών (*tangible*) και λιγότερων απτών (*less tangible*) παραγόντων και από τον τρόπο με τον οποίο αυτοί αλληλεπιδρούν σε τοπικό / περιφερειακό επίπεδο».

“Οι «**απτοί παράγοντες**» αφορούν τους διαθέσιμους πόρους της τοπικής οικονομίας, οι οποίοι είναι ορατοί και μετρήσιμοι. Οι «**ολιγότερο απτοί**» παράγοντες αφορούν σχέσεις και δράσεις που προσδιορίζουν την **ικανότητα (*capability*)** του τοπικού πληθυσμού να αναδεικνύει και να προωθεί διαδικασίες τοπικής ανάπτυξης που οδηγούν σε οικονομικές επιδόσεις. Ενώ οι απτοί παράγοντες είναι αναντίρρητα σημαντικοί (δηλ. οι διαθέσιμοι πόροι της τοπικής οικονομίας, οι οποίοι είναι ορατοί και μετρήσιμοι), οι λιγότερο απτοί είναι αυτοί που προσδιορίζουν τον τρόπο και το βαθμό αξιοποίησης των απτών παραγόντων σε τοπικό/ περιφερειακό επίπεδο”.

Να σημειωθεί ότι διάφορες θεωρητικές προσεγγίσεις για να ερμηνεύσουν την διαφοροποίηση στις οικονομικές επιδόσεις περιοχών, με ομοιογενείς κατά τ' άλλα συνθήκες και διαρθρώσεις, δίνουν έμφαση σε ολιγότερους απτούς παράγοντες. **Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται και η θεωρία του «Κοινωνικού Κεφαλαίου»** (Putnam 1993, Coleman 1988, Bourdieu 1986 κ.ά.) ή άλλων προσεγγίσεων που συνδέονται με την εννοιολογική προσέγγιση του Putnam και που τονίζουν τον ρόλο της θεσμικής ικανότητας ή των τοπικών κοινωνικών δομών και σχέσεων εξουσίας.

Ενδεικτικά, τονίζεται ότι το κοινωνικό κεφάλαιο είναι παραγωγικό καθώς επιτρέπει στους δρώντες να επιτύχουν στόχους που διαφορετικά δεν θα πραγματοποιούσαν ή που θα μπορούσαν να επιτευχθούν μόνο σε ένα πολύ υψηλότερο κόστος. Άλλοι πάλι ορίζουν ως κοινωνικό κεφάλαιο την «ικανότητα να εξασφαλίζει κανείς ωφέλεια μέσα από τη συμμετοχή σε δίκτυα και άλλες κοινωνικές δομές», ενώ άλλοι υπογραμμίζουν ότι το κοινωνικό κεφάλαιο δεν αποτελεί μόνο μια ιδιότητα ή ωφέλεια του μεμονωμένου ατόμου-δημιουργού του, αλλά και άλλων ατόμων, όσο και της κοινότητας. Δεδομένου ότι η έννοια χρησιμοποιείται με διάφορους τρόπους και με ποικίλες σημασίες, κρίθηκε σκόπιμο στο πρώτο κεφάλαιο να προσεγγίσουμε την έννοια του κοινωνικού κεφαλαίου, κάνοντας αρχικά μια σύντομη αναφορά στις καταβολές της, και στη συνέχεια καταγράφοντας τις βασικές θεωρήσεις της.

Επίσης, στο πρώτο κεφάλαιο τονίζεται η σημασία του κοινωνικού κεφαλαίου να αυξάνει, σε σύγκριση με το παρελθόν, την δυνατότητα των τοπικών παραγόντων να επηρεάζουν την ανάπτυξη της περιοχής τους. Μια διαδικασία η οποία εξαρτάται από την ικανότητα των τοπικών παραγόντων να χρησιμοποιούν το κοινωνικό κεφάλαιο για να αναπτύξουν γνώση και εξειδίκευση που θα εγγυάται το μέλλον της περιοχής με τον πιο σταθερό τρόπο. Κατά συνέπεια, από το κοινωνικό κεφάλαιο εξαρτάται κάθε βιώσιμη προοπτική, δεδομένου ότι κάθε διαδικασία κοινωνικού μετασχηματισμού απαιτεί δρώντα υποκείμενα που καινοτομούν και οικοδομούν ενεργές κοινότητες.

Η χρησιμότητα της εργασίας έγκειται στην προσέγγιση κι άλλων διαστάσεων του ζητήματος, όπως αναφορά σε καλά παραδείγματα και τοπικότητες, και κατ' επέκταση σε άλλες εμπειρικές μελέτες μέτρησης του κοινωνικού κεφαλαίου. Έτσι, στο δεύτερο κεφάλαιο επιχειρείται μια προσέγγιση της υφιστάμενης κατάστασης στην Ελλάδα, κι ειδικότερα του πλαισίου διαμόρφωσης της πολιτικής κοινωνίας και του κοινωνικού κεφαλαίου. Αναγνωρίζεται ότι οι κοινωνικές διαιρέσεις και η πολιτική σύγκρουση και η έλλειψη αξιοπιστίας και αντικειμενικότητας από την πλευρά των σύγχρονων πολιτικών θεσμών κατά τη διάρκεια της ιστορίας της σύγχρονης Ελλάδας, δημιούργησαν μια σταθερή επίπτωση στο σύγχρονο κοινωνικό κεφάλαιο και την κοινωνική εμπιστοσύνη. Ειδικότερα, η κοινωνική εμπιστοσύνη και η εμπιστοσύνη στους πολιτικούς θεσμούς είναι ιδιαίτερα χαμηλή ενώ περιορισμένη θεωρείται και η συμμετοχή στα τυπικά κοινωνικά δίκτυα. Αντίθετα, ισχυρά παρουσιάζονται τα άτυπα κοινωνικά δίκτυα με ιδιαίτερη έμφαση στα οικογενειακά.

Η ιδιαιτερότητα της έρευνας έγκειται στο ότι δεν αφορά / περιορίζεται σε μια θεωρητική αποτύπωση της σχέσης κοινωνικού κεφαλαίου και ανάπτυξης της υπαίθρου, αλλά στο ότι επιχειρεί μια προσέγγιση ποιοτική της συμβολής του κοινωνικού κεφαλαίου σε τοπικό επίπεδο. Κρίσιμο ρόλο προς αυτή την κατεύθυνση διαδραματίζει το πώς αξιολογούν οι ίδιοι οι ερωτώμενοι τη συμβολή του κοινωνικού κεφαλαίου στην ανάπτυξη της περιοχής (βλπ. Κεφάλαια 4 και 5). Κι είναι αυτό που μας επιτρέπει να εφαρμόσουμε επιχειρησιακά (“operational”) την έννοια του κοινωνικού κεφαλαίου. Για την καταγραφή και ανάλυση των παραγόντων που συνθέτουν το κοινωνικό κεφάλαιο στις αγροτικές περιοχές και την συμβολή αυτών στην δυναμική ανάπτυξης της υπαίθρου, βάσει και των μεταβλητών που παρουσιάζονται στην τελική έκθεση του ερευνητικού προγράμματος DORA (Efstratoglou et al, 2001a) αλλά και των συνιστωσών που προτείνονται στον μεθοδολογικό οδηγό για την

ανάλυση των τοπικών αναγκών “Καινοτομία στον Αγροτικό Χώρο”², κρίθηκε σκόπιμο να διερευνηθούν οι κάτωθι συνιστώσες:

- **Φυσικοί Πόροι:** Φυσικοί Πόροι της περιοχής έρευνας, Βαθμός Αξιοποίησης αυτών, Πλαίσιο Προστασίας Περιβάλλοντος και Προστατευόμενες Περιοχές.
- **Ποιότητα Ζωής:** Επίπεδο Διαβίωσης & Ασφάλεια, Περιβάλλον, Αναψυχή, Πολύπολιτισμικές διαστάσεις (θετικές – αρνητικές αντιλήψεις), Δημογραφικές Εξελίξεις, Ζητήματα αντιπαραθέσεων.
- **Οικονομική Δομή & Οργάνωση:** Τομεακή Απασχόληση και Εξελίξεις, Κλάδοι Οικονομικής Δραστηριότητας, Διαφοροποίηση/ Εξειδίκευση της Παραγωγής, Τοπική επιχειρηματικότητα, Ξένες επενδύσεις.
- **Δίκτυα (Τοπικά-Άτυπα):** Θεσμική ικανότητα, Αποτελεσματικότητα, Άτυπες Συνεργασίες.
- **Θεσμοί (Τοπική Διοίκηση):** Θεσμική Αυτονομία-Αποκέντρωση, Συνεργασία Διοικητικών Φορέων, Αποτελεσματικότητα Τοπικής Διοίκησης
- **Τοπική Κοινωνία:** Οργάνωση Τοπικής Κοινωνίας, Συνοχή, Τοπική Ταυτότητα, Αξίες, Πεποιθήσεις, Νοοτροπίες

Σε πρώτη φάση έπρεπε να διερευνηθεί πώς προσδιορίζεται ή πώς γίνεται αντιληπτό το κοινωνικό κεφάλαιο ως έννοια. Ειδικότερα, στην περιοχή μελέτης έπρεπε να διερευνηθούν διάφορα ζητήματα, όπως πώς αντιλαμβάνονται οι ερωτώμενοι την φυσιογνωμία και την ανάπτυξη της περιοχής τους, πώς αυτό-προσδιορίζονται (Αρκάς, Τσάκωνας, τοπικός χαρακτηρισμός κ.ά.), πόσο συνεκτική είναι η τοπική κοινωνία κ.ό.κ. Είναι κατανοητό ότι αν εντοπίζονταν **σημεία αμοιβαίας αναγνώρισης - άρα κατ’ αρχήν κοινής αναφοράς**, θα μπορούσαν αυτά να

---

² Με βάση τον μεθοδολογικό οδηγό για την ανάλυση των τοπικών αναγκών “Καινοτομία στον Αγροτικό Χώρο” (Ευρωπαϊκό Παρατηρητήριο Leader, 1999) προτείνονται οκτώ βασικές συνιστώσες:

1. **Υλικοί πόροι και η διαχείρισή τους** (φυσικοί πόροι, εξοπλισμοί, υποδομές, αρχιτεκτονική κληρονομιά).
2. **Πολιτισμός και ταυτότητα της περιοχής** (αξίες του τοπικού πληθυσμού, νοοτροπίες των φορέων, τρόποι συνεργασίας, συναίνεσης).
3. **Ανθρώπινο δυναμικό** (δημογραφικά χαρακτηριστικά, κοινωνική διαστρωμάτωση, απασχόληση κ.ά.).
4. **Άμεση και έμμεση τεχνογνωσία και ειδικές δεξιότητες** (γνώση τεχνολογιών, ειδικές δεξιότητες, ικανότητα έρευνας κ.ά.).
5. Τοπικές θεσμικές οργανώσεις και διοικητικές υπηρεσίες, αυτό που καλείται **διακυβέρνηση**.
6. **Οικονομικές δραστηριότητες και επιχειρήσεις** (δημιουργία-θνησιμότητα επιχειρήσεων κ.ά.).

αποτελέσουν εφαλτήριο ενεργοποίησης του κοινωνικού συνόλου, ενθάρρυνσης της κοινωνικής συνεργασίας και της συνέργειας ατομικών δρώντων και δημόσιων φορέων. Κι αυτά με τη σειρά τους μέρος του σχεδιασμού πολιτικών τόσο τοπικής όσο και περιφερειακής ανάπτυξης. Συνεπώς, εξέχουσα θέση κατείχε η έρευνα πεδίου με την συμπλήρωση ερωτηματολογίων από φορείς τοπικής ή ευρύτερης εμβέλειας, μεταξύ αυτών στελεχών ΟΤΑ ά βαθμού της περιοχής μελέτης, κοινωνικοοικονομικών φορέων, αγροτικών και πολιτιστικών συλλόγων.

Η μεθοδολογική προσέγγιση που ακολουθήθηκε, η οποία παρουσιάζεται αναλυτικά στο τρίτο κεφάλαιο, βασίστηκε στη μελέτη περίπτωσης και στη χρήση τόσο ποιοτικών όσο και ποσοτικών τεχνικών στη συλλογή δεδομένων. Συγκεντρώσαμε στοιχεία από διάφορες πηγές και με διάφορα μεθοδολογικά εργαλεία: επισκόπηση βιβλιογραφίας, συλλογή στοιχείων από αρχεία αναπτυξιακών φορέων και φορέων της τοπικής αυτοδιοίκησης, συλλογή στοιχείων με την διεξαγωγή συνεντεύξεων (συνεντεύξεις με προνομιακούς πληροφοριοδότες, συνεντεύξεις σε δημόσια στελέχη, ηγετικά πρόσωπα της περιοχής, αναπτυξιακούς φορείς, επιχειρηματίες, επαγγελματικές και λοιπές οργανώσεις).

Η μελέτη των πηγών στο σύνολό τους και η διεξαγωγή των συνεντεύξεων τόσο των προνομιακών πληροφοριοδοτών, όσο και των τοπικών φορέων, μας επέτρεψαν να προσεγγίσουμε τα κοινά σημεία αναφοράς της περιοχής μελέτης, να αποτυπώσουμε την εικόνα που έχουν οι κάτοικοι για την περιοχή τους, ποιά θεωρούν ότι είναι τα συγκριτικά της πλεονεκτήματα, ποιο είναι το αναπτυξιακό πρότυπο πάνω στο οποίο θα έπρεπε να κινείται η περιοχή τους. Σημαντικά, επίσης, στοιχεία αποκαλύφθηκαν για την ποιότητα ζωής, τις μετακινήσεις πληθυσμών, την θεσμική ικανότητα, την αποτελεσματικότητα της τοπικής διοίκησης και τη συνοχή των τοπικών κοινωνιών. Με λίγα λόγια η έρευνα μας επέτρεψε να καταδείξουμε τις επενέργειές του κοινωνικού κεφαλαίου στην συμμετοχικότητα και την μέριμνα προς το κοινωνικό σύνολο, στην ενθάρρυνση της επιχειρηματικότητας και στη διαφοροποίηση της τοπικής κοινωνίας και οικονομίας.

1. ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΣΥΜΒΟΛΗΣ ΤΗΣ ΣΤΗΝ ΤΟΠΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Διάφορες θεωρητικές προσεγγίσεις για να ερμηνεύσουν την ανάπτυξη και την διαφοροποίηση στις οικονομικές επιδόσεις περιοχών, με ομοιογενείς κατά τ' άλλα συνθήκες και διαρθρώσεις, δίνουν έμφαση σε ολιγότερους απτούς παράγοντες. **Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται και η θεωρία του «Κοινωνικού Κεφαλαίου»** (Putnam 1993, Coleman 1988, Bourdieu 1986 κ.ά.) ή άλλων θεωριών που συνδέονται με την εννοιολογική προσέγγιση του Putnam και που τονίζουν τον ρόλο της γενικευμένης εμπιστοσύνης και της διευρυμένης πολιτικής δέσμευσης. Σύμφωνα με μελέτες των Ostrom, Uphoff, Rose, (2000) κ.ά., το κοινωνικό κεφάλαιο συμβάλλει στην αποτελεσματικότητα και τη μεγέθυνση μέσω της διευκόλυνσης της συνεργασίας μεταξύ ατομικών συγκρουόμενων συμφερόντων για την επίτευξη αυξημένης παραγωγής και δίκαιης κατανομής.

Το κοινωνικό κεφάλαιο, κι ειδικότερα οι εκφάνσεις του που σχετίζονται με **την πίστη (“trust”), την αμοιβαιότητα (“reciprocity”), την μέριμνα προς το κοινωνικό σύνολο**, αλλά και την **συμμετοχικότητα σε κοινωνικές συσσωματώσεις - δικτύωσεις**, και κατά συνέπεια με μια συγκεκριμένη μορφή της τοπικής κουλτούρας, συνδέεται με την έννοια της Κοινότητας όπως αρχικά είχε οριστεί. Η ύπαρξη εμπιστοσύνης, κανόνων και δικτύων μπορεί να βελτιώσει την αποτελεσματικότητα μιας κοινωνίας διαμέσου της διευκόλυνσης συντονισμένων δράσεων και της συνεργασίας προς κοινό όφελος. Έτσι, το κοινωνικό κεφάλαιο αποτελεί ή εκφράζει τη δυνατότητα των ατόμων σε μια κοινωνική ομάδα να δημιουργήσουν σχέσεις εμπιστοσύνης, συνεργασίας και κοινού σκοπού (Κουτσούρης, 2004).

Το «κοινωνικό κεφάλαιο» μια περιοχής αντιπροσωπεύει το σύνολο των στοιχείων τα οποία διαθέτει η περιοχή σε άυλα μέσα, αλλά και την ικανότητά της να αντιλαμβάνεται τους διαθέσιμους πόρους της ως δυναμικές ανάπτυξης (“assets”), και τα οποία αποτελούν τα πλεονεκτήματα της. Η έννοια του «κοινωνικού κεφαλαίου» είναι έννοια σύνθετη και δυναμική, καθώς παραπέμπει στον πλούτο που διαθέτει η τοπική κοινωνία, ο οποίος δύναται να μεταβάλλεται μέσα στο χρόνο. Άλλωστε το κοινωνικό κεφάλαιο μιας περιοχής ορίζεται από την διαδρομή του ανθρώπου πάνω στον τόπο, στην φύση, αλλά και την δυναμικότητά του στο παρόν. Άρα το κοινωνικό κεφάλαιο έχει νόημα αν και σε ποιο βαθμό ενεργοποιείται.

Η μελέτη της συμβολής του κεφαλαίου αυτού στην δυναμική ανάπτυξη της υπαίθρου επιδιώκει να αναζητήσει / καταγράψει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που συνθέτουν τα πλεονεκτήματά της, τα οποία θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν ή να ενδυναμωθούν εάν βρίσκονται στο στάδιο της εγκατάλειψης. Υπάρχουν πάντα οι άνθρωποι που θα μπορούσαν να δουλέψουν προς την κατεύθυνση της ανασύστασης του κοινωνικού κεφαλαίου. Αλλά είναι μια σειρά παραγόντων που παίζουν ρόλο. Μεταξύ άλλων τονίζεται ο ρόλος της οικογένειας, της εκπαίδευσης, των συλλογικών οργανώσεων και της τοπικής αυτοδιοίκησης προς την κατεύθυνση της καλλιέργειας ή/και της ενδυνάμωσης της συλλογικής συνείδησης και του κοινωνικού κεφαλαίου. Αλλά, πρωτίστως τονίζεται η σημασία των ανθρώπινων πόρων.

Το κοινωνικό κεφαλαίο έχει ανθρώπινη διάσταση. Είναι η κοινωνική του διάσταση πιο πολύ, για αυτό και δεν είναι οικονομικό είναι κοινωνικό κεφάλαιο (Karametou & Apostolopoulos, 2010). Είναι η συλλογική άποψη που διαμορφώνεται σε μια περιοχή από τους ενεργούς πολίτες, αυτούς με λίγα λόγια που διαμορφώνουν το ανθρώπινο κεφάλαιο, που διαδραματίζει σημαντικό ρόλο. **Εξίσου σημαντικός είναι και ο ρόλος των θεσμικών δομών – κάποιων υποστηρικτικών μηχανισμών (αυτό που αποκαλούμε θεσμική ικανότητα).** Γιατί δεν μπορείς να μιλάς για συλλογική δράση, αν αυτή δεν υποβοηθείται από κάποιους φορείς. Και δεν μπορείς, επίσης, να μιλάς για κοινωνικό κεφάλαιο αν σε μια περιοχή έχεις ανεπτυγμένη θεσμική ικανότητα, αλλά δεν έχεις ανθρώπινους πόρους.

Η έννοια του κοινωνικού κεφαλαίου έχει γίνει πιο σημαντική για την κατανόηση της οικονομικής ανάπτυξης και την διαμόρφωση του πλαισίου και των στόχων μιας εδαφικής αναπτυξιακής στρατηγικής. **Ωστόσο, αυτή η έννοια χρησιμοποιείται με διάφορους τρόπους και με ποικίλες σημασίες, ενώ η καταγωγή της μπορεί να βρεθεί στους κλασικούς της κοινωνιολογίας (Trigilia 2001).**

Συνεπώς, στο σημείο αυτό θα ήταν σκόπιμο να προσεγγίσουμε την έννοια του κοινωνικού κεφαλαίου, ξεκινώντας με μια σύντομη αναφορά στους Tocqueville, Weber, Marx, Hanifan και Loury. Στον Alexis de Tocqueville η σχετική συλλογιστική αναφορικά με το κοινωνικό κεφάλαιο συνδέεται με την ανάπτυξη μιας «τέχνης» για να αντιμετωπισθεί η επέλαση του ατομικισμού, τον οποίο θεωρεί προϊόν των δημοκρατικών κοινωνιών. Η τέχνη αυτή συνίσταται στην επανασύσταση των

καταλυμένων από τον ατομικισμό κοινωνικών δεσμών και, υπό αυτή την έννοια, στη συγκρότηση συλλογικοτήτων (Κωνσταντακόπουλος 2005).

Μια έμμεση χρήση της ιδέας του κοινωνικού κεφαλαίου, όπως επισημαίνει και ο Trigilia στο έργο του “Social Capital and Local Development” (2001), μπορεί να βρεθεί στην εργασία του Max Weber “The Protestant Sects and the Spirit of Capitalism”. Ο Weber υποστήριξε ότι οι προτεσταντικές αιρέσεις ήταν εξαιρετικά σημαντικές στην αμερικανική οικονομική ανάπτυξη. Και τούτο γιατί προσέδιδαν στα μέλη των αιρέσεων ορισμένες ηθικές αρετές και κοινωνική αναγνώριση που διευκόλυναν τις οικονομικές ανταλλαγές. Αν και δεν χρησιμοποίησε τον όρο «κοινωνικό κεφάλαιο», στην εν λόγω εργασία, περιλαμβάνονται μια σειρά από στοιχεία που είναι κρίσιμα για τον προσδιορισμό του κοινωνικού κεφαλαίου με οικονομικές συνέπειες για την ανάπτυξη: (α) **ένα δίκτυο προσωπικών σχέσεων μη οικονομικού χαρακτήρα**, (β) **η λειτουργία των κοινωνικών δικτύων επιτρέπει την κυκλοφορία των πληροφοριών και της εμπιστοσύνης**, και (γ) **η πληροφόρηση και η εμπιστοσύνη γίνονται αντιληπτές ως ηθικές αξίες** (Trigilia, 2001).

Ο Karl Marx αναφερόμενος στη δομή των κοινωνικο-ταξικών σχέσεων στην καπιταλιστική κοινωνία στο επίπεδο της οργάνωσης της παραγωγής, θα προσδιορίσει το «κοινωνικό κεφάλαιο» ως το συνολικό κεφάλαιο που υπάρχει σε μια κοινωνία, το οποίο αποτελεί το άθροισμα των ξεχωριστών ατομικών κεφαλαίων (Marx 1978). Με βάση αυτή τη διατύπωση η έκφραση κοινωνικό κεφάλαιο εμφανίζεται ως ένας πλεονασμός (Gozzi 2003). Αν και ο Marx χρησιμοποίησε τον όρο κοινωνικό κεφάλαιο, αυτό που εννοεί δεν έχει σχέση με κάποια από τις σημερινές σημασίες του όρου.

Έτσι, η έννοια του κοινωνικού κεφαλαίου πρωτοεμφανίστηκε το 1915-16 από την Lydia Hanifan, μια δασκάλα στο Νότιο Σικάγο, η οποία έλεγε ότι χρησιμοποιεί την έννοια του κοινωνικού κεφαλαίου ως μεταφορά. Δηλαδή, ότι δεν είναι μια έννοια αυθύπαρκτη τόσο πολύ όσο είναι κάτι το οποίο παραπέμπει σε κάτι άλλο. Κι ήθελε, υπό αυτό το πρίσμα, να αναδείξει τη σημασία των κοινωνικών σχέσεων γενικά, της συνεργασίας και της συμμετοχής στα κοινά, να δείξει ότι ο «συχνωτισμός» και η συνεργασία μπορεί να έχει να κάποια θετικά αποτελέσματα (Κονιόρδος 2006, 2008). Ο οικονομολόγος Greg Loury χρησιμοποιεί τον όρο κοινωνικό κεφάλαιο στο πλαίσιο μιας προσπάθειας να προσδιοριστούν οι καταβολές και επιπτώσεις ανάμεσα στις

δομημένες κοινωνικές ανισότητες μειονοτικών εθνοτικο-φυλετικών ομάδων. Για τη βελτίωση των παραπάνω κοινωνικών ανισοτήτων θα καταδείξει την ανάγκη ενίσχυσης του κοινωνικού κεφαλαίου των μειονεκτούντων ομάδων (Loury 1977). Πάντως, ο J. S. Coleman, ο οποίος κατά τον Putnam είναι ο δημιουργός του θεωρητικού πλαισίου της επίμαχης έννοιας, θα σημειώσει πως η τιμή θα πρέπει να αποδοθεί στον οικονομολόγο Loury. Σε γενικές γραμμές έχεις τέσσερις τρόπους να ορίσεις, και έτσι να εφαρμόσεις την έννοια του κοινωνικού κεφαλαίου (Κονιόρδος 2006, 2008).

Η μία είναι η άποψη του Bourdieu, ο οποίος θα υποστηρίξει ότι το κοινωνικό κεφάλαιο είναι μια μορφή κεφαλαίου (τον Bourdieu δεν τον ενδιέφερε το κοινωνικό κεφάλαιο ειδικά, αλλά το πολιτισμικό κεφάλαιο και πώς αυτό μπορεί να μεταμορφωθεί σε χρηματικό) (Bourdieu, 1986). Για τον Bourdieu, η οικογένεια αποτελεί βασική πηγή του κοινωνικού κεφαλαίου, ενώ το κοινωνικό κεφάλαιο, όπως και οι άλλες μορφές κεφαλαίου, βρίσκεται αποκλειστικά στην ανώτερη αστική τάξη και στις οικογένειές τους (1986, 1994). Θα σημειώσει πως τα κέρδη που αποφέρει η ένταξη σε μια ομάδα αποτελούν την βάση της αλληλεγγύης που τα καθιστά δυνατά, αν και δεν είναι απαραίτητο να επιδιωχθούν με τρόπο συνειδητό (π.χ. αίσθημα ευγνωμοσύνης, σεβασμού, φιλίας, κ.λπ.) (Bourdieu, 1994).

Ο Coleman, ένας αμερικανός κοινωνιολόγος και ανθρωπολόγος, είχε ασχοληθεί περισσότερο με την κοινωνιολογία της εκπαίδευσης. Ήθελε να δει πως σε πληθυσμιακές ομάδες μέσα στις ΗΠΑ, οι οποίες είναι σε υποδεέστερη θέση, λ.χ. μετανάστες, τα παιδιά τους αποκτούν πολιτισμικό κεφάλαιο, δηλαδή μορφώνονται. Υπό αυτή την έννοια η δεύτερη γενιά μπορεί να βελτιώσει την κοινωνική της θέση. **Κι αυτό που έχει πολύ μεγάλη σημασία είναι βασικά η υποστήριξη της οικογένειας. Κι αυτή την υποστήριξη την ονόμασε Κοινωνικό Κεφάλαιο** (Coleman, 1988). Θα θεωρήσει δε ότι από κοινού με τις λοιπές μορφές κεφαλαίου, το κοινωνικό κεφάλαιο είναι παραγωγικό καθώς επιτρέπει **στους δρώντες να επιτύχουν στόχους που διαφορετικά δεν θα πραγματοποιούσαν ή που θα μπορούσαν να επιτευχθούν μόνο σε ένα πολύ υψηλότερο κόστος** (Coleman, 1990).

Η έννοια και οι χρήσεις της έννοιας του κοινωνικού κεφαλαίου προσέλκυσαν την κριτική. Οι Portes και Sensenbrenner (1993) κ.ά. επιδιώκοντας να επιλύσουν την σύγχυση μεταξύ πηγής και επενέργειας του κοινωνικού κεφαλαίου, θα προτείνουν τη

σαφή διάκριση των πηγών προέλευσης του κοινωνικού κεφαλαίου από τα αποτελέσματα της δράσης του. Οι διαφορετικές πηγές προέλευσης του κοινωνικού κεφαλαίου οδηγούν στη συνθετική διαμόρφωσή του, ούτως ώστε κοινωνικό κεφάλαιο να ορίζεται «η ικανότητα να εξασφαλίζει κανείς ωφέλεια μέσα από τη συμμετοχή σε δίκτυα και άλλες κοινωνικές δομές (Portes & Sensenbrenner, 1993). Ο Portes θα υποστηρίξει ότι το κοινωνικό κεφάλαιο έχει τρεις βασικές λειτουργίες, δηλαδή, λειτουργεί ως πηγή κοινωνικού ελέγχου, ως πηγή στήριξης της οικογένειας και ως πηγή ωφελειών, μέσα από τα οικογενειακά δίκτυα (Portes, 1998).

Το κοινωνικό κεφάλαιο δεν αποτελεί απλά ή μόνον μια ιδιότητα ή ωφέλεια του μεμονωμένου ατόμου-δημιουργού του, αλλά και άλλων ατόμων, όσο και της κοινότητας. Αυτό το στοιχείο έχει σημασία στην εννοιολογική μετάβαση της έννοιας αναφορικά με τις απόψεις του R. Putnam. Ο Putnam, ένας πολιτικός επιστήμονας, στο έργο του “Making Democracy Work” (1993) χρησιμοποιεί το Κοινωνικό Κεφάλαιο ως μια κεντρική έννοια για να ερμηνεύσει τις διαφοροποιήσεις ανάμεσα στην Βόρεια και Νότια Ιταλία. **Ο Putnam θα υποστηρίξει ότι είναι βασικά η συμμετοχικότητα σε διάφορες δικτυώσεις που ευνοεί ή όχι μια περιοχή.**

Ειδικότερα, θα υποστηρίξει πως το να δουλεύουν οι άνθρωποι μαζί είναι ευκολότερο σε μία κοινότητα που έχει ευλογηθεί με ένα σημαντικό απόθεμα κοινωνικού κεφαλαίου. Η αμοιβαιότητα στις σχέσεις και η συνεργασία που αναπτύσσεται μέσα από τις αστικές δικτυώσεις, η συμμετοχικότητα και αλληλεγγύη μεταξύ των πολιτών ή ακόμη η συνεργασία σε ένα κλίμα και πνεύμα εμπιστοσύνης βασίζονται στην ύπαρξη κοινών, τυπικών και άτυπων, κανονιστικών ρυθμίσεων. Τα παραπάνω έχουν ευεργετικές επιπτώσεις για τη σύγχρονη κοινωνική δραστηριότητα, ενδυναμώνοντας τους συμμετέχοντες ώστε να δρουν πιο αποτελεσματικά για να επιδιώκουν κοινά αποδεκτούς σκοπούς (Putnam 1993, 1995).

Ο Κονιόρδος αναπτύσσει έναν προβληματισμό γύρω από την απόπειρα αναγωγής του κοινωνικού κεφαλαίου από μεταφορά σε μια άλλη έννοια, όπως και του να υποστηρίξεις ότι όσο το χρησιμοποιείς τόσο αυξάνεται, δεδομένου ότι δεν είναι κάτι που μπορείς να αντλεις κατά βούληση. Άρα, υπάρχει ένα σοβαρό ζήτημα κατά πόσο είναι κεφάλαιο. Έτσι, θα ορίσει το κοινωνικό κεφάλαιο ως την ωφέλεια που μπορεί να αποκομίσει κάποιος από δίκτυα και άλλες τέτοιες δομές – διασυνδέσεις κλπ.. Ενώ,

θα υπογραμμίσει ότι ως έννοια έχει φορτωθεί υπέρβαρα, καθώς λ.χ. η συμμετοχικότητα από μόνη της δεν λύνει το πρόβλημα (Κονιόρδος 2006, 2008).

Ο σκοπός, υποστηρίζουν αρκετοί, για τον οποίο γινόμαστε μέλη ενός συλλόγου θα πρέπει να είναι και η ευημερία του συνόλου. Όμως, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε ότι με το να γίνεις μέλος μιας οργάνωσης δεν θα έχεις κάποιο προσωπικό όφελος (το βασικό κίνητρο για να μπει σε μια οργάνωση είναι να ωφεληθείς και συ λίγο, κάτι το οποίο δεν είναι κακό, αρκεί να μην είναι αυτοσκοπός) (Καμαμένου & Αποστολοπούλου, 2010). Τίθεται το ερώτημα αν υπάρχει κοινή δράση, η οποία ισοδυναμεί με συναίνεση και συμμετοχή. Αναγνωρίζονται διαφορετικά πεδία δράσης, και συνεπώς ομάδες δράσης, οι οποίες μπορεί να λειτουργούν με σύμπνοια, αλλά και να έρχονται σε σύγκρουση. Τούτο προσδιορίζεται κάθε φορά από τα κίνητρα δράσης, κι εν τέλει τους στόχους, των διαφορετικών ομάδων. Σε ορισμένες περιπτώσεις η πληροφόρηση και η εμπιστοσύνη που κυκλοφορούν μέσω των προσωπικών σχέσεων μπορεί να διευκολύνουν την συνεργασία. Σε άλλες, πάλι, να δημιουργήσουν εμπόδια στην τοπική ανάπτυξη και να αποθαρρύνουν την οικονομική καινοτομία.

Έτσι, δεν παραβλέπονται και οι αρνητικές συνέπειες μέσα από την δικτύωση καθώς υπάρχουν μικρές ομάδες που εξυπηρετούν συγκεκριμένα συμφέροντα και αποκλείουν τους άλλους. Συνεπώς, η συμμετοχή σε μια συλλογική οργάνωση δεν μεταφράζεται αυτόματα και σε κοινωνικό κεφάλαιο. Τονίζεται η ανάγκη να εκφραστούν ανοικτά τα ατομικά συμφέροντα ή ομαδικά (με την έννοια της μικρής ομάδας), και να επιδιωχτεί η σύγκλιση των ατομικών – ομαδικών συμφερόντων. **Θα πρέπει να εξετάζεται αν υπάρχει ενεργή συμμετοχή, αν διασφαλίζεται η πληροφόρηση – πρόσβαση σε όλους, και αν τα οφέλη είναι πολλαπλασιαστικά για όλα τα μέλη της κοινωνίας** (Καμαμένου & Αποστολοπούλου, 2010).

Παρ' όλα αυτά, όπως και μελετητές που έχουν χρησιμοποιήσει τον όρο πρόσφατα, ο Weber αξιολόγησε θετικά τις πιθανές συνέπειες αυτών των δικτύων των κοινωνικών σχέσεων για την οικονομική δραστηριότητα. Αν και ο Bourdieu εμφανίζεται αδιάφορος για την ενδογενώς θετική ή αρνητική επίδραση του κοινωνικού κεφαλαίου, στο έργο του Coleman εμφανίζεται σαν κάτι που έχει θεμελιακή θετική κοινωνική επίδραση. Ο Coleman είναι σαφής: όσο περισσότερο χρησιμοποιείται το κοινωνικό κεφάλαιο, τόσο περισσότερο αναπτύσσεται, το ίδιο δε συμβαίνει και με τα ευεργετικά του αποτελέσματα (Coleman, 1998).

Ωστόσο, όπως ο Granovetter (1985) και, πιο πρόσφατα ο Portes (1998) επισήμαναν, οι συνέπειες των κοινωνικών δικτύων για τις οικονομικές δραστηριότητες μπορεί να είναι πολύ διαφορετικές. **Δεν είναι δυνατόν να καθοριστούν εκ των προτέρων οι επιπτώσεις του κοινωνικού κεφαλαίου για την οικονομική ανάπτυξη. Μόνο μια εξαιρετικά λεπτομερής και ιστορικά προσανατολισμένη ανάλυση μπορεί να βοηθήσει στο να διευκρινισθεί η σχέση πολιτιστικών, πολιτικών και οικονομικών μεταβλητών και κοινωνικού κεφαλαίου, αλλά και των συνεπειών του τελευταίου στην τοπική ανάπτυξη (Granovetter, 1985, 1990).**

Από το κοινωνικό κεφάλαιο εξαρτάται κάθε βιώσιμη προοπτική, δεδομένου ότι κάθε διαδικασία κοινωνικού μετασχηματισμού απαιτεί δρώντα υποκείμενα που καινοτομούν και καθορίζουν τις εξελίξεις. Κατά συνέπεια, η οικοδόμηση ικανοτήτων αποτελεί ένα εργαλείο για την οικοδόμηση ενεργών κοινοτήτων διαμέσου της αύξησης του κοινωνικού κεφαλαίου (Κουτσούρης, 2004). Ο Trigilia στην εργασία του “Social Capital and Local Development” (2001) ισχυρίζεται ότι η έννοια του κοινωνικού κεφαλαίου αν χρησιμοποιηθεί με μεγαλύτερη προσοχή και ακρίβεια, και όχι υπερφορτωμένη, **μπορεί να μας βοηθήσει όχι μόνο να κατανοήσουμε την τοπική ανάπτυξη, αλλά και να διαμορφώσουμε πιο κατάλληλες πολιτικές.**

Το κοινωνικό κεφάλαιο συμβάλλει στην οικονομική ανάπτυξη τονίζοντας τη σημασία της συνεργασίας και εμπιστοσύνης μέσα στην επιχείρηση, την αγορά και το κράτος. Η αλληλεξάρτηση μεταξύ των αποφάσεων των μεμονωμένων δρώντων και η εμφάνιση των εξωτερικών οικονομιών και των δημόσιων αγαθών, καθιστά τη συνεργασία επιτακτική ανάγκη για την μεγιστοποίηση της κοινωνικής ευημερίας (Christoforou, 2003). Στο σύνολό της, μπορεί να τονισθεί η σημασία του κοινωνικού κεφαλαίου να αυξάνει, σε σύγκριση με το παρελθόν, την δυνατότητα των τοπικών παραγόντων να επηρεάζουν την ανάπτυξη της περιοχής τους. Η διαδικασία αυτή εξαρτάται από την ικανότητα των τοπικών παραγόντων να χρησιμοποιούν το κοινωνικό κεφάλαιο για να αναπτύξουν γνώση και εξειδίκευση που θα εγγυάται το μέλλον της περιοχής με τον πιο σταθερό τρόπο. Φυσικά, το κοινωνικό κεφάλαιο δεν είναι επαρκή προϋπόθεση για την τοπική ανάπτυξη.

Ωστόσο, αποδεικνύεται ότι **η έλλειψη δραστηριοποίησης αυτού του κρίσιμου κεφαλαίου έχει φέρει «την οπισθοδρόμηση» ή δεν έχουν επιτευχθεί τα βέλτιστα αποτελέσματα δεδομένων των τοπικών πόρων. Γιατί το να έχει μια περιοχή**

οικονομικούς πόρους από μόνο του δεν φθάνει. Αν, δηλαδή, τα πρότυπα είναι ο καταναλωτισμός, ο νεοπλουτισμός, ο ατομικισμός αυτό δεν συνιστά μια βιώσιμη κοινωνία και κατάσταση. Ενώ, αν μια περιοχή καταφέρουμε να έχουμε μια ενεργή κοινωνία, να έχουμε ενεργές συλλογικότητες, όπως έναν γυναικείο αγροτουριστικό συνεταιρισμό, ή έναν υγιή συνεταιρισμό που ασχολείται με τα θέματα της διάθεσης των τοπικών προϊόντων, και έναν αξιόλογο πολιτιστικό σύλλογο, τότε η τοπική κοινωνία μπαίνει σε διαδικασία πραγματικής συμμετοχής και επιτυγχάνει συνεργασία και οικονομική ανάπτυξη.

Οι πολιτικές είναι δυνατόν να προωθήσουν πιο άμεσα και ενεργά τη χρήση των κοινωνικών δικτύων για την τοπική ανάπτυξη, μέσω της ενθάρρυνσης της «συνεννόησης» σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο (Sabel, 1988, Streeck, 1999, Trigilia, 1991). Δεν είναι τυχαίο ότι οι «εδαφικές συνεργασίες» μεταξύ ιδιωτών (ομάδες συμφερόντων) και των δημόσιων φορέων (τοπικών και περιφερειακών διοικήσεων) έχουν προσελκύσει το ενδιαφέρον σε διάφορες ευρωπαϊκές χώρες και έχουν αποτελέσει τον στόχο των περιφερειακών πολιτικών και της περιφερειακής ανάπτυξης που υιοθετήθηκαν από την Ευρωπαϊκή Ένωση (λ.χ. Άξονας Leader, Προγράμματα Ευρωπαϊκής Εδαφικής Συνεργασίας). **Επιπρόσθετα, έχει αποδειχθεί ότι οι πολιτικές για την τοπική ανάπτυξη είναι πιο αποτελεσματικές όταν διαμορφώνονται και εφαρμόζονται μέσω της στενής συνεργασίας μεταξύ δημόσιων και ιδιωτικών παραγόντων (Sabel, 1988, Streeck, 1992, Cooke και Morgan, 1998).**

Άλλωστε, οι πολιτικές της Ε.Ε. εστιάζουν στα θέματα αυτά, της διαβούλευσης, της κοινωνικής κινητικότητας, της κινητοποίησης των ενδογενών πόρων κοκ. Επίσης, αναγνωρίζεται η σημασία της μεταναστευτικής πολιτικής και των πολιτικών απασχόλησης. Καθώς δεν μπορείς να μιλάς για κοινωνικό κεφάλαιο όταν μεγάλο ποσοστό του πληθυσμού είναι μετανάστες και δεν τους έχεις ενσωματώσει. Επίσης, γιατί όταν ένας άνθρωπος δεν έχει σταθερή δουλειά και σταθερό τόπο εργασίας δεν μπορεί να αναπτύξει συλλογικές δραστηριότητες. Απόδειξη ότι οι πιο πολλοί πολιτιστικοί σύλλογοι στην ύπαιθρο ελέγχονται από ανθρώπους που μένουν στην Αθήνα. Σε κάθε περίπτωση ένας πολιτιστικός σύλλογος πρέπει να καλύπτει τις ανάγκες των ανθρώπων που μένουν κάπου μόνιμα (Karametou & Apostolopoulos, 2010).

Σήμερα, η ιδέα της τοπικής ανάπτυξης συνδεδεμένη με την ικανότητα για μάθηση, και την ανάπτυξη εξειδικευμένων γνωστικών πεδίων που μπορεί να ενισχύσει την παραγωγικότητα έχει αποκτήσει μεγαλύτερη αξία. Για μια στρατηγική αυτού του τύπου για να είναι επιτυχής είναι αναγκαία η «ενσωματωμένη αυτονομία» (Evans, 1995) – η αυτονομία της πολιτικής δράσης που είναι ταυτόχρονα κοινωνικά ενσωματωμένη σε τοπικό επίπεδο – η οποία μπορεί να επιδιώκει συλλογικούς στόχους και να επιτυγχάνει στοχευμένη δράση και κατ' επέκταση να μπορεί να συμβάλλει με πρωτοποριακό τρόπο στην τοπική ανάπτυξη.

Το κοινωνικό κεφάλαιο μπορεί να λειτουργήσει σαν μια στρατηγική πόρων, προκειμένου να ευνοήσει την ανταγωνιστικότητα μιας συγκεκριμένης χωρικής ενότητας. Μια καλή προικοδότηση του κοινωνικού κεφαλαίου επιτρέπει στις πολιτικές να είναι πιο αποδοτικές και αποτελεσματικές στην προώθηση του ανθρώπινου κεφαλαίου και στην ανάδειξη και καλύτερη αξιοποίηση των πόρων ενός συγκεκριμένου τομέα και την βελτίωση των τοπικών δεξιοτήτων. Ως εκ τούτου, δημόσιοι θεσμοί σε μη τοπικό επίπεδο θα πρέπει να βοηθήσουν «από τα πάνω» τους τοπικούς δρώντες για να τους κινητοποιήσουν «από τα κάτω» να αξιοποιούν αποτελεσματικά το κοινωνικό κεφάλαιο ως μέσο για την αύξηση των εξειδικευμένων γνώσεων και των μορφών συσσωμάτωσης, ενισχύοντας έτσι την τοπική καινοτομία και ανταγωνιστικότητα.

2. ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΥΦΙΣΤΑΜΕΝΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΑΝΑΦΟΡΙΚΑ ΜΕ ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η χρησιμότητα της εργασίας έγκειται στην προσέγγιση κι άλλων διαστάσεων του ζητήματος, όπως αναφορά σε καλά παραδείγματα και τοπικότητες, και κατ' επέκταση σε άλλες έρευνες. Με άλλα λόγια, θα ήταν σημαντικό να υπάρξει μια προσέγγιση της υφιστάμενης κατάστασης στην Ελλάδα, κι ειδικότερα του πλαισίου διαμόρφωσης της πολιτικής κοινωνίας και του κοινωνικού κεφαλαίου. Σε κάθε περίπτωση, η μέτρηση του κοινωνικού κεφαλαίου αποτελεί ένα δυσχερές εγχείρημα καθώς δεν υπάρχει ένα τυποποιημένο ερωτηματολόγιο μέτρησης διαμορφωμένο βάσει των ιδιαιτεροτήτων της ελληνικής κοινωνίας (Παρασκευόπουλος, 2006). Επίσης, δεν υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία σε επίπεδο δεικτών, όπως η εμπιστοσύνη και η συμμετοχή των πολιτών, που χρησιμοποιούνται σ' όλη τη Βιβλιογραφία.

Τα μόνα πρωτογενή στοιχεία που έχουμε σε εθνικό επίπεδο είναι από την Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα, κι ειδικότερα από την Έρευνα Νοικοκυριών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (ECHP), η οποία περιλαμβάνει δείγμα νοικοκυριών και ατόμων για κάθε ένα από τα κράτη μέλη της Ε.Ε., και αφορά στην συμμετοχικότητα των ερωτηθέντων σε διαφορετικές κοινωνικές ομάδες και οργανώσεις (αθλητικές οργανώσεις ή κλαμπ ψυχαγωγίας, τοπικές ή γειτονικές οργανώσεις, πολιτικά κόμματα, κλπ). Τα επίπεδα της συμμετοχικότητας σε μια ομάδα ποικίλλουν ευρέως μεταξύ των χωρών της ΕΕ-15, που κυμαίνεται από 65,1% στη Δανία, σε ένα χαμηλό επίπεδο του 8,9% στην Ελλάδα (με στοιχεία του 1999). Έτσι, η Ελλάδα έχει το χαμηλότερο επίπεδο συμμετοχικότητας σε σύγκριση με άλλες συμμετοχικότητες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Επίσης, είναι εμφανές από τα στοιχεία ότι οι χώρες με τα χαμηλότερα επίπεδα συμμετοχικότητας τείνουν να συμπίπτουν με τις χώρες με χαμηλότερα επίπεδα κατά κεφαλήν ΑΕΠ (Christoforou, 2003).

Το χαμηλό επίπεδο κοινωνικού κεφαλαίου, τουλάχιστον από τα τέλη της δεκαετίας του 1980, τείνει να θεωρείται ως θεμελιώδες πρόβλημα της θεσμικής υποδομής που επηρεάζει την αλλαγή /μεταρρύθμιση σε διάφορους τομείς δημόσιας πολιτικής (Παρασκευόπουλος 2006, Παναγιωτοπούλου και Παπλιάκου, 2007). Ειδικότερα, η κοινωνική εμπιστοσύνη και η εμπιστοσύνη στους πολιτικούς θεσμούς είναι ιδιαίτερα χαμηλή ενώ περιορισμένη θεωρείται και η συμμετοχή στα τυπικά κοινωνικά δίκτυα. Αντίθετα, ισχυρά παρουσιάζονται τα άτυπα κοινωνικά δίκτυα με ιδιαίτερη έμφαση στα οικογενειακά (Παρασκευόπουλος, 2006). Άλλωστε, το γεγονός ότι στην Ελλάδα έχουμε ανεπτυγμένο οικογενειακό κεφάλαιο οφείλεται στο ότι δεν υπάρχει κράτος πρόνοιας, είναι ανεπαρκείς οι κοινωνικές υποδομές (Karametou & Apostolopoulos, 2010).

Τα παραπάνω έρχονται σε συμφωνία με την επιχειρηματολογία που αναπτύσσεται σε διάφορες μελέτες ότι η ελληνική κοινωνία των πολιτών είναι αδύναμη και συνεπάγεται ένα χαμηλό απόθεμα κοινωνικού κεφαλαίου και εμπιστοσύνης. Αναγνωρίζεται ότι οι κοινωνικές διαιρέσεις και η πολιτική σύγκρουση κατά τη διάρκεια της ιστορίας της σύγχρονης Ελλάδας, δημιούργησαν μια σταθερή επίπτωση στο σύγχρονο κοινωνικό κεφάλαιο και την οικονομική μεγέθυνση. Επιπλέον, η έλλειψη αξιοπιστίας και της αντικειμενικότητας από την πλευρά των σύγχρονων πολιτικών θεσμών αλλοίωσε τη δύναμη της ελληνικής κοινωνίας των πολιτών. Αυτοί ήταν παράγοντες που απέκλεισαν την κοινωνία των πολιτών από την εθνική

διαδικασία μεταρρύθμισης, και «διαπότισαν» τα μέλη της με ένα αίσθημα καχυποψίας και δυσπιστίας, το οποίο κυριάρχησε σ' όλες τις πτυχές της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής αλληλεπίδρασης (Schmitter, 1995).

Τα αποτελέσματα της έρευνας της Χριστοφόρου (2003) στηρίζουν το επιχείρημα ότι τα χαρακτηριστικά της περιοχής ή της χώρας στην οποία το άτομο κατοικεί έχουν σημαντικό αντίκτυπο στα κίνητρά του να συμμετέχει σε ομάδες, δηλαδή ότι το κοινωνικό κεφάλαιο είναι ιστορικά και χωρικά προσανατολισμένο. Για παράδειγμα, στην Ελλάδα, τα άτομα είναι πιο πιθανό να είναι μέλη των ομάδων αν ζουν σε οποιαδήποτε άλλη περιοχή εκτός της Αττικής, δηλαδή εκτός της πρωτεύουσας Αθήνας και της ευρύτερης προαστιακής περιοχής. Αν είναι κάτοικος της Κεντρικής Ελλάδας, η οποία περιλαμβάνει την Ήπειρο, την Πελοπόννησο, τα Ιόνια Νησιά και Στερεά Ελλάδα, αυξάνεται η πιθανότητα να είναι μέλος μιας ομάδας. Ωστόσο τα παραπάνω δεν συνάδουν με το ότι η Κεντρική Ελλάδα έχει το χαμηλότερο κατά κεφαλήν ΑΕΠ και την υψηλότερη εισοδηματική ανισότητα, ενώ από την άλλη το μεγαλύτερο μέρος των οργανώσεων εμφανίζει την τάση να συγκεντρώνεται στην Αττική (Παναγιωτίδου, 2002). Βάσει των παραπάνω η ερμηνεία μπορεί να βρίσκεται στη σύγχρονη ιστορία.

Όπως αναφέρουν, οι Λυμπεράκη και Τσακαλώτος (2002) η οθωμανική κυριαρχία, δηλ. το να ζεις κάτω από αυταρχισμό, αλλά το πιο σημαντικό, το γραφειοκρατικό, και συχνά αυταρχικό, αλλά πάντοτε ανεπαρκές κράτος, του εικοστού αιώνα, έχουν διαδραματίσει σημαντικό ρόλο σε αυτή την υπανάπτυξη της κοινωνίας των πολιτών. Στη μετά-1974 εποχή, σύμφωνα με τους Μουζέλη και Παγουλάτο (2002), νέες συστημικές / θεσμικές ανισορροπίες δημιουργήθηκαν, όπως πλουτοκρατικά στοιχεία εντάθηκαν στα πολιτικά κόμματα και οικονομικά ισχυροί δρώντες συνέχισαν να ανταγωνίζονται για τον έλεγχο των οργανωμένων ομάδων, που υπονόμειαν την ανάπτυξη της πολιτικής κοινωνίας.

Επιπρόσθετα, οι μεταρρυθμιστικές πρωτοβουλίες χαρακτηρίζονταν από την απουσία συνέργειας μεταξύ κράτους-κοινωνίας. Για παράδειγμα, σχετικά πρόσφατα η ελληνική κυβέρνηση ψήφισε ένα νόμο για τις μη κυβερνητικές οργανώσεις, στις οποίες προσφέρονται αναγνώριση, καθώς και χρηματοδοτική στήριξη, και ενίσχυσε τις δραστηριότητες και τη συνεργασία του εθελοντικού τομέα. Αυτό, όμως, δεν προϋποθέτει μόνο την ενίσχυση των δεσμών στο εσωτερικό των ομάδων, αλλά και

την ενθάρρυνση της συνεργασίας μεταξύ ομάδων, για τη δημιουργία γενικευμένων κανόνων και των δικτύων και την από κοινού προώθηση των στόχων τους. Για την Ελλάδα, η αδυναμία της κοινωνίας των πολιτών δεν εντοπίζεται μόνο στην έλλειψη αμοιβαιότητας των ατόμων-κοινωνών στο πλαίσιο των ομάδων όσο και στην απουσία συνέργειας μεταξύ των τοπικών και περιφερειακών ομάδων (Christoforou, 2003).

Ειδικότερα, η συνέργεια μεταξύ των κοινωνικών εταίρων προκειμένου να δομείται κοινωνικό κεφάλαιο σε τοπικό επίπεδο αναγνωρίζεται ως ζωτικής σημασίας για την οικονομική μεταρρύθμιση και την ανάπτυξη. **Ο Παρασκευόπουλος (2001) εξερευνά το επιχείρημα αυτό με τη μέτρηση του αποθέματος του κοινωνικού κεφαλαίου μεταξύ Βόρειου και Νότιου Αιγαίου - και συγκρίνοντας τα επίπεδα της κοινωνικοοικονομικής μεταρρύθμισης και της ανάπτυξης σε περιφερειακό επίπεδο.** Με βάση τα αποτελέσματα της ανάλυσης της κοινωνικής δικτύωσης, ο συγγραφέας παρατηρεί ότι τόσο τα Δωδεκάνησα και οι Κυκλάδες, νομοί στο Νότιο Αιγαίο, εμφανίζουν ένα γενικό δίκτυο ανταλλαγής μεταξύ των τοπικών κοινωνικών φορέων που είναι πυκνό και έχει οριζόντια δομή, ενθαρρύνοντας την συνέργεια ιδιωτικών και δημόσιων μηχανισμών. Αντιθέτως, τα νησιά του Βόρειου Αιγαίου (Λέσβος, Χίος και Σάμος) χαρακτηρίζονται από ασθενέστερη τοπική θεσμική δομή που οφείλεται στη μικρότερη πυκνότητα και τις ιδιαίτερα συγκεντρωτικές σχέσεις γύρω από την Γραμματεία της Περιφέρειας, δηλαδή, γύρω από την τοπική διοικητική αρχή του κράτους.

Οι «χαλαρές» συνδέσεις μεταξύ των δημόσιων και ιδιωτικών φορέων καθώς και ο κεντρικός ρόλος του κράτους στο πλαίσιο του γενικού δικτύου ανταλλαγής σε αυτήν την περιοχή συντελούν στο χαμηλό επίπεδο της συλλογικής δράσης για την περιφερειακή ανάπτυξη. Η πιο αδύναμη θεσμική ικανότητα του Βορείου Αιγαίου, σε σύγκριση με το Νότιο επιβεβαιώνεται και από την ποιοτική ανάλυση που επισημαίνει το σχετικά χαμηλότερο επίπεδο της εθελοντικής συμμετοχής στις οργανώσεις το οποίο επίσης έχει τις απαρχές του στους οθωμανικούς χρόνους. Ο συγγραφέας χρησιμοποιεί αυτές τις πληροφορίες για να αιτιολογήσει τις αποκλίσεις που παρατηρούνται μεταξύ Βόρειου και Νοτίου Αιγαίου, και την σχετική αναποτελεσματικότητα των τοπικών φορέων στο Βορρά για να εκμεταλλευτούν τα Ευρωπαϊκά Διαρθρωτικά Κονδύλια και να προωθήσουν την ανάπτυξη.

Μια άλλη έρευνα των Καραμέτου και Αποστολόπουλου (2008, 2010) επιδιώκει να εκτιμήσει τον τρόπο σύνδεσης του επιπέδου τοπικής ανάπτυξης με το διαθέσιμο απόθεμα κοινωνικού κεφαλαίου με τη χρήση πρωτογενών, που προκύπτουν από στρωματοποιημένη δειγματοληψία σε δύο ορεινές περιοχές του ελλαδικού χώρου, το Πήλιο και το Ζαγόρι. Οι ορεινές αυτές περιοχές επελέγησαν καθώς είχαν κοινά χαρακτηριστικά και ιστορικά και γεωπολιτικά και είχαν παράλληλες ιστορίες. Ιδίως στην περίοδο της οθωμανικής αυτοκρατορίας παρατηρούσες πολλά κοινά στοιχεία στην ανάπτυξή τους. Αυτές οι περιοχές ήταν υποδείγματα όσον αφορά το κοινωνικό κεφάλαιο, σε κάποιες περιόδους υπήρξε πολύ αυξημένο κοινωνικό κεφάλαιο. Ειδικότερα, οι ευεργέτες, οι έμποροι στις παραδουνάβιες χώρες είχαν συμβάλει σε μια ιδιαίτερη μορφή κοινωνικού κεφαλαίου. Αυτό, όμως, άρχισε να αποσυντίθεται. Δεν υπάρχει εθελοντισμός, που είναι βασική διάσταση του κοινωνικού κεφαλαίου. Το ενδιαφέρον για τον άλλον, που μπορεί να υπήρχε χάθηκε, αποξενώθηκαν μεταξύ τους, καθώς άρχισαν να συγκρούονται υπό το πρίσμα των οικονομικών συμφερόντων.

Μάλιστα, όπως επισημαίνεται στην έρευνα, δεν εντοπίστηκαν μεγάλες διαφοροποιήσεις μεταξύ των δύο περιοχών, αν και κανείς θα περίμενε να βρει πολύ ανεπτυγμένο το άτυπο κοινωνικό κεφάλαιο στο Πήλιο, καθώς γειτνιάζει με αστική περιοχή και έχει αυξημένο τουρισμό και πολύ πιο νέους ανθρώπους σε σχέση με το Ζαγόρι. Επιπλέον, αυτό που εντοπίστηκε είναι ότι δεν υπάρχουν συλλογικές οργανώσεις. Συχνά οι άνθρωποι αγνοούν τα οφέλη που μπορούν να προκύψουν από τη συλλογική δράση, όπως η δραστηριοποίηση μέσα σε έναν αγροτικό σύλλογο. Άλλωστε, οι συνθήκες της ζωής δεν ευνοούν την καλλιέργεια εμπιστοσύνης, και κατ' επέκταση την συμμετοχικότητα. Επιπλέον, οι κοινωνικές ανισότητες τροφοδοτούν την διάσπαση του κοινωνικού κεφαλαίου.

Σημεία στα οποία θα μπορούσε να στηριχτεί η ανασυγκρότηση του κοινωνικού κεφαλαίου στις περιοχές μελέτης είναι οι οργανώσεις και η συνεργασία των ανθρώπων που δραστηριοποιούνται στον τουρισμό. Θεωρεί ότι αυτό είναι ένα στοιχείο στο οποίο θα μπορούσαν να δώσουν βαρύτητα. Αν αρχίσουν να συνεργάζονται αυτοί οι άνθρωποι, θα αρχίσει να δομείται και το κοινωνικό κεφάλαιο. Αυτό, όμως, θα ξεκινήσει από την συνειδητοποίηση ότι αν δεν συμπορευτούν δεν πρόκειται να γίνει τίποτα και να ωφεληθεί κανένας. Σημαντικό ρόλο προς την

κατεύθυνση αυτή παίζει και η τοπική αυτοδιοίκηση (και με τον αρνητικό - διασπαστικό καμιά φορά ρόλο που έρχεται να διαδραματίσει).

Βάσει της έρευνάς της υπάρχει περισσότερη συσχέτιση κοινωνικού κεφαλαίου με την κοινωνική και περιβαλλοντική διάσταση (π.χ. περιβαλλοντική ευαισθησία) της ανάπτυξης. Λόγω του ότι δεν είχε πολύ επίσημο κοινωνικό κεφάλαιο και οικονομική ανάπτυξη στις περιοχές μελέτης (το επίσημο κοινωνικό κεφάλαιο είναι αυτό που επηρεάζει περισσότερο την οικονομική ανάπτυξη), εστίασε στην κοινωνική και περιβαλλοντική διάσταση της ανάπτυξης και πώς επηρεάζεται από το ανεπίσημο κοινωνικό κεφάλαιο. Διαπίστωσε ότι όσο πιο στενοί είναι οι οικογενειακοί δεσμοί, αυτό είναι αρνητικό για την προστασία του περιβάλλοντος. Οι άνθρωποι πόροι, ιδίως στο Ζαγόρι, αλλά και στο Πήλιο, είναι πολύ χαρακτηριστικοί: άνθρωποι μεγάλης ηλικίας, χαμηλού μορφωτικού επιπέδου, άνθρωποι που έχουν στραφεί τα τελευταία χρόνια στον τουρισμό για να ζήσουν, με αποτέλεσμα να βλέπουν τον τουρισμό σαν μοναδική σανίδα σωτηρίας, αλλά να μην αντιλαμβάνονται την διάσταση του περιβάλλοντος.

Η σύνδεση του κοινωνικού κεφαλαίου με την περιβαλλοντική πολιτική στην Ελλάδα έχει διερευνηθεί ελάχιστα (Παρασκευόπουλος 2006), γεγονός που συνδέεται και με τον περιορισμένο αριθμό εμπειρικών μελετών μέτρησης του κοινωνικού κεφαλαίου στη χώρα. Όσον αφορά στη σύνδεση του κοινωνικού κεφαλαίου με θέματα περιβάλλοντος, αυτή πηγάζει κυρίως από την πεποίθηση ότι σε κοινωνίες με ισχυρά στοιχεία κοινωνικού κεφαλαίου υπάρχει μεγαλύτερη πιθανότητα για συλλογική δράση με τελικό στόχο το κοινό όφελος. Τα κοινωνικά δίκτυα διαμορφώνουν το πλαίσιο στο οποίο μια πολιτική επιλέγεται και καθορίζουν τους εμπλεκόμενους φορείς και λήπτες αποφάσεων. Επιπλέον, μέσω των άτυπων και τυπικών δικτύων μπορεί να υπάρξει πληροφόρηση για τις προτεινόμενες περιβαλλοντικές πολιτικές, τις διαδικασίες διαβούλευσης προς τους πολίτες (τόποι συναντήσεων, τρόπος συμμετοχής) καθώς και για τις αποφάσεις που λαμβάνονται κατά τη διάρκεια αυτής της διαδικασίας (Jones Nikoleta, 2007).

Άλλωστε, η επίδραση που ασκεί η λειτουργία των θεσμών και των τοπικών δικτύων στην διαφοροποίηση των οικονομικών επιδόσεων μιας περιοχής καταδεικνύεται στις διαπιστώσεις της έκθεσης για την Ελλάδα του Ευρωπαϊκού Ερευνητικού Προγράμματος «Dynamics of Rural Areas» (DORA), το οποίο πραγματοποιήθηκε σε

τέσσερις «κυρίως αγροτικούς» νομούς της χώρας (Κορινθίας, Φθιώτιδας, Τρικάλων και Αρκαδίας) (Efstratoglou S., Papadopoulos A., Efstratoglou A., Kourousi E., 2001). Κύριο συμπέρασμα της ανάλυσης αποτελεί ότι τόσο στις πεδινές όσο και στις ορεινές περιοχές ένας συνδυασμός απτών και λιγότερο απτών παραγόντων μπορεί να συμβάλλει αποφασιστικά στην ερμηνεία της διαφοροποίησης των οικονομικών επιδόσεων (ΔΟΕ) (Σ. Ευστράτογλου, Α. Παπαδόπουλος, Α. Ευστράτογλου, 2002).

Για την ερμηνεία της ΔΟΕ μεταξύ αγροτικών περιοχών, κρίθηκε μεθοδολογικά αναγκαία η επιλογή δύο ζευγών νομών «κυρίως αγροτικών» περιοχών. Οι νομοί ανά ζεύγος έπρεπε να παρουσιάζουν όσο το δυνατόν μεγαλύτερη ομοιογένεια στα γεωγραφικά τους χαρακτηριστικά (θέση, ορεινότητα κ.α.) και στις διαρθρωτικές τους συνθήκες, αλλά να έχουν έντονες διαφορές στις οικονομικές τους επιδόσεις (π.χ. θετικές-αρνητικές). Ως βασικό κριτήριο οικονομικής επίδοσης ορίστηκαν οι μεταβολές στη συνολική απασχόληση των νομών μακροχρόνια. Στο πλαίσιο αυτό επελέγησαν οι **Νομοί Κορινθίας και Φθιώτιδας**, ως νομοί, κυρίως πεδινοί. Ο Νομός της Κορινθίας χαρακτηρίστηκε ως νομός με «καλές επιδόσεις» (well performing area) και ο Νομός της Φθιώτιδας ως νομός με «λιγότερο καλές επιδόσεις» (less well performing area). Και οι **Νομοί Τρικάλων και Αρκαδίας**, ως ορεινοί νομοί. Ο Νομός Τρικάλων χαρακτηρίστηκε ως νομός με «καλές επιδόσεις» και ο Νομός Αρκαδίας ως νομός με «λιγότερο καλές επιδόσεις».

Συγκεκριμένα, **στις πεδινές περιοχές** (Κορινθία-Φθιώτιδα), οι παράγοντες που συμβάλλουν πιο αποφασιστικά στην ερμηνεία της ΔΟΕ είναι **οι ανθρώπινοι πόροι, οι οικονομικές δομές και η επιχειρηματική ικανότητα, οι θεσμοί, τα δίκτυα και η κοινότητα**. Αντίθετα οι φυσικοί πόροι και οι υποδομές, μολονότι έχουν συμβάλλει αποφασιστικά στην ανάπτυξη των δύο περιοχών, δεν φαίνεται να αποτελούν σημαντικούς ερμηνευτικούς παράγοντες. Αυτό που φαίνεται να διαδραματίζει σημαντικότερο ρόλο και να διαφέρει σημαντικά ανάμεσα στις δύο περιοχές είναι η αξιοποίηση των φυσικών πόρων και η αντίληψη του τοπικού πληθυσμού για την συμβολή τους στην ανάπτυξη.

Στις ορεινές περιοχές οι παράγοντες αυτοί είναι **οι ανθρώπινοι και φυσικοί πόροι, οι οικονομικές δομές, οι θεσμοί και τα δίκτυα**. Η διατήρηση του ανθρώπινου δυναμικού στα Τρίκαλα, κατά τις τελευταίες δεκαετίες, μπορεί να θεωρηθεί αποφασιστικής σημασίας παράγοντας λαμβάνοντας υπόψη τις συνεχείς και ισχυρές

τάσεις μείωσης του πληθυσμού στις περισσότερες ορεινές περιοχές της χώρας. Ταυτόχρονα, ένας υψηλότερος βαθμός κινητοποίησης των ανθρωπίνων πόρων, με τη μορφή της μεγαλύτερης επιχειρηματικότητας και της ανάληψης τοπικών πρωτοβουλιών παρατηρείται στα Τρίκαλα. Επιπρόσθετα, τα Τρίκαλα εμφανίζουν μια πιο αποτελεσματική λειτουργία των θεσμών αλλά και των τοπικών δικτύων. Τα τελευταία συνέβαλαν, σε μεγαλύτερο βαθμό, στην ανάπτυξη μιας «εκ των κάτω προς τα άνω» στρατηγικής, που κατάφερε, μέχρι ενός σημείου, να κινητοποιήσει τις τοπικές παραγωγικές δυνάμεις.

Σχετικά με την αποτελεσματικότητα της τοπικής αυτοδιοίκησης, παρά το χαμηλό βαθμό αυτονομίας της τοπικής αυτοδιοίκησης, η ικανότητά της διαφέρει από περιοχή σε περιοχή και σχετίζεται με την ικανότητα των τοπικών φορέων που τείνει να είναι υψηλότερη στις επιτυχημένες περιοχές σε σύγκριση με τις λιγότερο επιτυχημένες. Οι επιτυχημένες περιοχές εμφανίζονται να είναι πιο «χαλαρές» κοινωνίες συγκρινόμενες με τις λιγότερο επιτυχημένες περιοχές, οι οποίες θεωρούνται πιο «συνεκτικές». Όμως, η αίσθηση του ανήκειν είναι πιο ανεπτυγμένη στις ορεινές περιοχές, γεγονός που εξηγείται από το ότι είναι απομακρυσμένες και περιφερειακές κοινωνίες.

Έτσι, Κορινθία και Τρίκαλα, παρά το γεγονός ότι διαφέρουν σημαντικά ως προς το ευρύτερο κοινωνικό-οικονομικό πλαίσιο και τα γεωγραφικά τους χαρακτηριστικά, φαίνεται να παρουσιάζουν: Καλύτερες δημογραφικές εξελίξεις σε σχέση με τις λιγότερες επιτυχημένες περιοχές (Φθιώτιδα-Αρκαδία), που συνδέονται με οικονομικές ευκαιρίες και ενδυνάμωση του ενδογενούς τους δυναμικού. Καλύτερη αξιοποίηση των φυσικών τους πόρων και του ευρύτερου φυσικού τους περιβάλλοντος, που συνδέεται άμεσα με τις αντιλήψεις του πληθυσμού τους. Περισσότερο προσαρμοστικές οικονομικές δομές (βελτιωμένη γεωργία, ισχυρότερη βιομηχανική υποδομή, δυναμικότερο τομέα υπηρεσιών και ανάπτυξη του τουρισμού). Υψηλότερη επιχειρηματική ικανότητα, με δυνατότητες αξιοποίησης των κινήτρων, που καταλήγει στην ανάληψη περισσότερων επενδυτικών πρωτοβουλιών. Αποτελεσματικότερη συνεργασία και εμφάνιση τοπικών αναπτυξιακών πρωτοβουλιών, που αποσκοπούν στην μεγαλύτερη κινητοποίηση του τοπικού δυναμικού.

Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι **το κοινωνικό κεφάλαιο αποτελεί (δυναμική) συνιστώσα της διαφοροποίησης και της ανάπτυξης**. Έτσι, η δημόσια

πολιτική οφείλει να σχεδιάζει και να υιοθετεί ένα πλέγμα κινήτρων και πολιτικών που προάγουν τις δημιουργικές / δυναμικές καινοτομίες, τις τοπικές δεξιότητες, τις συνέργειες ιδιωτικών και δημόσιων θεσμών. Το σπουδαιότερο ζήτημα και η πρόκληση στη σημερινή κοινωνία είναι η ενδυνάμωση της πολιτικής κοινωνίας και ταυτόχρονα, η δυνατότητα που παρέχεται στα μέλη της κοινωνίας να συμμετάσχουν στη δημιουργία νέων μορφών πολιτισμού και κοινωνικών σχηματισμών / δικτύσεων. Συνεπώς, η ουσιαστική αξιολόγηση της ποιότητας και της βαρύτητας του κοινωνικού κεφαλαίου σε μια κοινωνία έγκειται στη δυναμική του και στο εύρος της κοινωνικής συμμετοχής και συνεργασίας που αυτή επιτυγχάνει.

3. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ

Γενικά για την έρευνα

Αφορμή τόσο για την επιλογή του θέματος όσο και της μελέτης περίπτωσης αποτέλεσε το ερευνητικό πρόγραμμα DORA, κι ειδικότερα τα συμπεράσματά του σχετικά με το Νομό Αρκαδίας. Είχε, λοιπόν, ενδιαφέρον το να διερευνηθούν σε επιμέρους δήμους του Νομού Αρκαδίας πτυχές του κοινωνικού κεφαλαίου τις οποίες επιδίωξε να προσεγγίσει το DORA ή/και το να «ελεγχθούν» τα συμπεράσματα του σε επιμέρους περιοχές έρευνας. Επιπρόσθετα, η επαρχία Κυνουρίας επιλέχτηκε λόγω του ότι αποτελεί τον τόπο γέννησης μου, αλλά και γιατί αποτελεί μία από τις περιοχές παρέμβασης της Αναπτυξιακής Εταιρείας Πάρωνα, όπου απέκτησα πολύτιμη εμπειρία και με βοήθησε στο να κατασταλάξω στην επιλογή του εν λόγω Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών.

Ο στόχος της μελέτης ήταν να διερευνηθεί η συμβολή τοπικής ταυτότητας-κουλτούρας, συμμετοχής της κοινωνίας των πολιτών (ΚτΠ) στην ανάπτυξη της δικής τους περιοχής (bottom up προσέγγιση). Σε πρώτη φάση έπρεπε να διερευνηθεί πώς προσδιορίζεται ή πώς γίνεται αντιληπτό το κοινωνικό κεφάλαιο ως έννοια. Εν συνεχεία, στην περιοχή μελέτης έπρεπε να διερευνηθούν διάφορα ζητήματα, όπως πώς αντιλαμβάνονται οι κάτοικοι την φυσιογνωμία και την ανάπτυξη της περιοχής τους, πώς αυτό-προσδιορίζονται (Αρκάς, Τσάκωνας, τοπικός χαρακτηρισμός κ.ά.), πόσο συνεκτική είναι η τοπική κοινωνία κ.ό.κ.

Είναι κατανοητό ότι αν εντοπίζονταν **σημεία αμοιβαίας αναγνώρισης - άρα κατ' αρχήν κοινής αναφοράς**, θα μπορούσαν αυτά να αποτελέσουν εφελτήριο ενεργοποίησης του κοινωνικού συνόλου, ενθάρρυνσης της κοινωνικής συνεργασίας και της συνέργειας ατομικών δρώντων και δημόσιων φορέων. Κι αυτά με τη σειρά τους μέρος του σχεδιασμού πολιτικών τόσο τοπικής όσο και περιφερειακής ανάπτυξης. Συνεπώς, εξέχουσα θέση κατείχε η έρευνα πεδίου με την συμπλήρωση ερωτηματολογίων από φορείς τοπικής ή ευρύτερης εμβέλειας, μεταξύ αυτών στελεχών ΟΤΑ ά βαθμού της περιοχής μελέτης, κοινωνικοοικονομικών φορέων, αγροτικών και πολιτιστικών συλλόγων.

Η μεθοδολογική προσέγγιση που ακολουθήθηκε βασίστηκε στη μελέτη περίπτωσης και τη χρήση τόσο ποιοτικών όσο και ποσοτικών τεχνικών στη συλλογή δεδομένων. Πιο αναλυτικά, η έρευνα περιλάμβανε πέντε βήματα:

1. Επιλογή των περιοχών έρευνας βάσει κριτηρίων.
2. Ανάπτυξη του θεωρητικού πλαισίου και εξειδίκευση των μεταβλητών.
3. Προσέγγιση της φυσιογνωμίας των περιοχών έρευνας.
4. Εφαρμογή επιτόπιας έρευνας (field survey).
5. Ανάλυση των παραγόντων και μεταβλητών και διεξαγωγή συμπερασμάτων.

Περιοχές έρευνας

Καθώς το ερευνητικό ενδιαφέρον της παρούσας μελέτης εστιάζεται στην ανάπτυξη της υπαίθρου, επελέγησαν ως περιοχές/ μελέτη περίπτωσης τρεις (3) Δήμοι της επαρχίας Κυνουρίας: Δήμος Βόρειας Κυνουρίας, Δήμος Τυρού, Δήμος Λεωνιδίου. Λόγω της σύνθετης έννοιας του Κοινωνικού Κεφαλαίου και προκειμένου να εξασφαλιστεί μεγαλύτερη αξιοπιστία, αποφασίστηκε η πραγματοποίηση της επιτόπιας έρευνας σε τρεις διαφορετικές περιοχές, οι οποίες καλύπτουν σχεδόν το σύνολο της επαρχίας Κυνουρίας (με εξαίρεση την Κοινότητα Κοσμά) και οι οποίες μοιράζονται κοινά χαρακτηριστικά, αλλά ταυτόχρονα διαφοροποιούνται και σημαντικά.

Ειδικότερα, πρόκειται για τρεις δήμους, οι οποίοι παρουσιάζουν ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά, τα οποία τους καθιστούν συγκρίσιμους μεταξύ τους: την γεωμορφολογία τους, την ποικιλομορφία στον βαθμό ορεινότητας (περιλαμβάνουν ορεινές και παράκτιες περιοχές), την ιστορική πορεία τους, το πλούσιο απόθεμα κοινωνικού κεφαλαίου (κυρίως άτυπου), τους πλούσιους φυσικούς πόρους, την

ιδιαίτερη αρχιτεκτονική κληρονομιά και τον χαρακτηρισμό ορισμένων περιοχών ως παραδοσιακών κ.ά., ενώ πολύ μικρές είναι οι διαφορές που παρουσιάζουν αναφορικά με το επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης, την προσβασιμότητα, τις υποδομές, την δυναμική του πληθυσμού τους κ.ά. (βλπ. και Προσέγγιση Φυσιογνωμίας Δήμων).

Το πολύ διαφορετικό πλαίσιο κοινωνικο-οικονομικής τους ανάπτυξης και οι διαφορετικές αναπτυξιακές τους εμπειρίες παρέχουν τη δυνατότητα ορισμένων διαπιστώσεων αναφορικά με τη σχέση κοινωνικού κεφαλαίου και κοινωνικο-οικονομικής ανάπτυξης, αλλά και το βαθμό που το απόθεμα κοινωνικού κεφαλαίου σε μια περιοχή είναι ιστορικά προσδιορισμένο και τοπικά εδρασμένο.

Ανάπτυξη πλαισίου έρευνας και εξειδίκευση μεταβλητών

Τόσο μέσα από στοιχεία υπάρχουσών ερευνών και της Βιβλιογραφίας όσο και μέσα από τις συνεντεύξεις με Προνομιακούς Πληροφοριοδότες έγινε προσπάθεια να εξειδικευτούν, και να συμπεριληφθούν σε ερωτηματολόγιο, όσο το δυνατόν περισσότερες διαστάσεις του κοινωνικού κεφαλαίου. Έτσι, για την προσέγγιση του διαθέσιμου αποθέματος του κοινωνικού κεφαλαίου στις τρεις (3) υπό μελέτη περιοχές, την διερεύνηση της συμβολής της τοπικής ταυτότητας και κουλτούρας στην ανάπτυξη των περιοχών και την διερεύνηση για την ύπαρξη εφελκυστικών κοινής δράσης, καταρτίστηκε ένα ειδικά διαμορφωμένο και τοπικά προσδιορισμένο ερωτηματολόγιο.

Οι συνεντεύξεις των Προνομιακών πληροφοριοδοτών (αριθμός 7) διεξήχθησαν βάσει του συνημμένου “Οδηγού Συνεντεύξεων” (βλπ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι). Η επιλογή των ερωτώμενων έγινε βάσει του πεδίου δράσης τους ή/και χωρικής κατανομής (πανεπιστημιακοί καθηγητές – διδάκτορες – στελέχη και διευθυντές αναπτυξιακών εταιρειών) που μας επέτρεψαν να καταγράψουμε τοπικότητες που εντοπίζονται στον ηπειρωτικό και νησιωτικό χώρο, κι ειδικότερα στις Κυκλάδες, στην περιοχή του Πηλίου (Θεσσαλία) και του Ζαγορίου (Ηπειρος), στην Αρκαδία, αλλά και γενικότερα στην Περιφέρεια Πελοποννήσου (βλπ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι).

Τα ερωτήματα διαφοροποιούνται βάσει του πεδίου δράσης των ερωτώμενων, αλλά σε γενικές γραμμές επιδιώκεται, αφού πρώτα καταγραφεί το αναπτυξιακό πρότυπο της κάθε περιοχής και ο χαρακτήρας της κάθε τοπικής κοινωνίας (όπου αυτό είναι εφικτό), να προσεγγιστούν τα εξής καίρια ζητήματα:

- Πώς αντιλαμβάνονται οι ερωτώμενοι το “κοινωνικό κεφάλαιο” ως παράγοντα για την ανάπτυξη.
- Πώς κινητοποιείται το κοινωνικό κεφάλαιο ή πως ενεργοποιείται η τοπική κοινωνία απέναντι σε κοινές προκλήσεις.
- Πώς ερμηνεύουν οι ερωτώμενοι την συμπεριφορά ηγετικών φυσιογνωμιών (κίνητρα, ικανότητες).
- Πώς εντάσσεται το “κοινωνικό κεφάλαιο” σε πολιτικές (σχεδιασμός, υλοποίηση, αποτελεσματικότητα).

Προσέγγιση της φυσιογνωμίας των περιοχών έρευνας

Προκειμένου να συλλεγούν πληροφορίες από περισσότερες πηγές, αξιοποιήθηκαν αρχεία των υπό μελέτη Δήμων, αρχεία της Αναπτυξιακής Εταιρείας Πάρωνα, Συλλόγων και Φορέων, καθώς και αντλήθηκαν πληροφορίες από τις συνεντεύξεις (Προνομιακοί πληροφοριοδότες) τοπικών παραγόντων ή ατόμων που κατάγονταν από την περιοχή μελέτης. Επιδιώχθηκε μια σύντομη παρουσίαση της περιοχής μελέτης, κι όπου ήταν εφικτό μια συγκριτική παρουσίαση σε επίπεδο Περιφέρειας Πελοποννήσου – Νομού Αρκαδίας – Δήμου Βόρειας Κυνουρίας – Δήμου Τυρού – Δήμου Λεωνιδίου.

Ειδικότερα, η προσέγγιση της περιοχής μελέτης περιλάμβανε τέσσερις (4) βασικούς άξονες:

1. Δημογραφικές και Κοινωνικές Εξελίξεις

- *Εξέλιξη πληθυσμού*
- *Ηλιακή διάρθρωση και διάκριση του πληθυσμού με κριτήριο το φύλο*
- *Μορφωτικό επίπεδο πληθυσμού*

2. Οικονομικές δραστηριότητες και τοπική επιχειρηματικότητα

3. Πολιτιστικά στοιχεία και δραστηριότητα

4. Φυσικό Περιβάλλον

Εφαρμογή επιτόπιας έρευνας

Ένα αρχικό ερωτηματολόγιο δημιουργήθηκε, η πληρότητα του οποίου ελέγχθηκε μέσα από τις συνεντεύξεις (Προνομιακοί πληροφοριοδότες), ενώ η σαφήνεια των ερωτημάτων του ελέγχθηκε μέσα από την πιλοτική του εφαρμογή σε κατοίκους των υπό μελέτη περιοχών. Συγκεκριμένα, το υλικό που συγκεντρώθηκε από τις παραπάνω συνεντεύξεις οδήγησε στην οριστικοποίηση ενός ειδικά διαμορφωμένου και τοπικά προσδιορισμένου ερωτηματολογίου (με ερωτήσεις τόσο κλειστού όσο και ανοικτού

τύπου), καθώς μας επέτρεψε να ελέγξουμε αν τα ερωτήματα που τίθενται στο εν λόγω ερωτηματολόγιο είναι σε θέση να καλύψουν τις αναγκαίες και ενδιαφέρουσες πτυχές του αντικειμένου της έρευνας.

Το ερωτηματολόγιο που προέκυψε από την παραπάνω διαδικασία περιείχε πενήντα (50) ερωτήματα, τα οποία διακρίνονταν στις κάτωθι επτά (7) ενότητες - κατηγορίες: 1. Γενικά στοιχεία, 2. Φυσικοί Πόροι, 3. Ποιότητα Ζωής, 4. Οικονομική Δομή και Οργάνωση, 5. Δίκτυα, 6. Τοπική Διοίκηση, και 7. Κοινότητα (βλπ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ II). Σε κάθε περίπτωση, οι ερωτήσεις καλύπτουν σχεδόν στο σύνολό τους τις διαστάσεις του κοινωνικού κεφαλαίου, όπως προκύπτουν κι από την ανασκόπηση της βασικής βιβλιογραφίας αναφορικά με το κοινωνικό κεφάλαιο. [...μπορεί να λεχθεί πως οι διαστάσεις αυτού είναι κυρίως έξι: α) ομάδες και δίκτυα, β) εμπιστοσύνη (κοινωνική και θεσμική) και αλληλεγγύη, γ) συλλογική δράση και συνεργασία, δ) ενημέρωση και επικοινωνία, ε) κοινωνική συνοχή και ενσωμάτωση και στ) ενδυνάμωση και πολιτική δράση (Καραμέτου Π. & Αποστολόπουλος Κων/νος, 2008)].

Η συγκέντρωση των στοιχείων στις τρεις (3) περιοχές μελέτης πραγματοποιήθηκε κυρίως με την συμπλήρωση του ερωτηματολογίου κατά το διάστημα Σεπτέμβριος - Οκτώβριος 2010. Η επιλογή του δείγματος σε φορείς και κατοίκους των περιοχών μελέτης έγινε με δύο μεθόδους δειγματοληψίας: με την μέθοδο της στρωματοποιημένης δειγματοληψίας και με την μέθοδο της χιονοστιβάδας. Ειδικότερα, από τις λίστες με φορείς από τις περιοχές μελέτης έγινε προσπάθεια να επιλεγούν και να συμπεριληφθούν στο δείγμα άτομα, άντρες – γυναίκες, που να καλύπτουν διαφορετικές ηλικιακές ομάδες και κατηγορίες (παράγοντες τοπικής αυτοδιοίκησης, στελέχη αναπτυξιακών φορέων, εκπρόσωποι συλλόγων, επιχειρηματίες κ.ά.), να προέρχονται, αλλά και να εκπροσωπούν φορείς από διαφορετικά δημοτικά διαμερίσματα ώστε να καλύπτουν μεγαλύτερο εύρος των υπό μελέτη περιοχών (βλπ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ II)

Συγκεκριμένα, στο Δήμο Βόρειας Κυνουρίας συνεντεύξεις έλαβαν χώρα στα διαμερίσματα: Άστρους, Αγ. Ανδρέα, Αγ. Πέτρου, Δολιανών, Κουτρούφων, Μελιγούς, Πλατάνου, Ξηροπηγάδου, Καστάνιτσας και στο Δήμο Λεωνιδίου στα διαμερίσματα: Λεωνιδίου, Πραγματευτής και Τσιταλίων. Τα δημοτικά διαμερίσματα επελέγησαν, επίσης, με κριτήρια τη διασπορά τους στο χώρο και το βαθμό

ορεινότητάς τους. Οι ερωτώμενοι ανέρχονται σε εικοσιένα (21) άτομα, ηλικίας από 29 ετών έως 71 ετών, οι οποίοι κατανέμονται χωρικά ως εξής: δώδεκα (12) στο Δήμο Βόρειας Κυνουρίας, τέσσερις (4) στο Δήμο Τυρού, πέντε (5) στο Δήμο Λεωνιδίου.

Ανάλυση των παραγόντων και μεταβλητών και διεξαγωγή συμπερασμάτων

Ειδικότερα, οι ερωτήσεις αποσκοπούσαν στη συλλογή πληροφοριών αναφορικά με το “προφίλ” και τις καταβολές των συμμετεχόντων στην έρευνα, όπως επάγγελμα, φορέα απασχόλησης, ηλικία, τόπο καταγωγής, εκπαιδευτικό επίπεδο, τόπο μόνιμης κατοικίας, δραστηριοποίησης κ.ό.κ. Και τούτο γιατί δεν είμαστε αυτόνομοι, είμαστε ενταγμένοι – εδραζόμαστε σε δίκτυα κοινωνικών σχέσεων, που έχουν διαμορφώσει τις αντιλήψεις μας και που κι εμείς έχουμε συμβάλει σε αυτή την διαδικασία. Έτσι, ο καθένας και καθεμία συνεντευξιαζόμενος/η εκφράζει τις προσωπικές του/της απόψεις, αλλά αυτές σχετίζονται – δημιουργούνται μέσα σε ένα κοινωνικό πλαίσιο. Υπό αυτό το πρίσμα αξιολογούμε και τις απαντήσεις.

Επίσης, υπήρξε η δυνατότητα συλλογής στοιχείων αναφορικά με την πεποίθηση των ερωτώμενων αν υπάρχουν σημαντικοί φυσικοί πόροι στην περιοχή τους, τον βαθμό και τον τρόπο αξιοποίησής τους, καθώς κι αν αντιλαμβάνονται τους πόρους αυτούς ως σημαντικούς για την τοπική ανάπτυξη. Παράλληλα, προέκυψαν πληροφορίες αναφορικά με την ποιότητα ζωής στις υπό μελέτη περιοχές, για το αν παρατηρούνται μετακινήσεις πληθυσμιακών ομάδων, αν εκδηλώνονται αντιπαραθέσεις, οι οποίες απειλούν την κοινωνική συνοχή.

Σημαντικά στοιχεία αντλήθηκαν, επίσης, για την οικονομική δομή και οργάνωση, κι ειδικότερα για τις σημαντικές ή/και τις νέες παραγωγικές δραστηριότητες, τις νέες τεχνολογίες, καθώς και το επιχειρηματικό πνεύμα, που χαρακτηρίζουν τις υπό μελέτη περιοχές. Παράλληλα, διερευνήθηκε πόσο αποτελεσματικά λειτουργούν ορισμένα δίκτυα ή/και υποστηρικτές δομές και πόσο σημαντικά τα θεωρούν οι ερωτώμενοι για την επίλυση προσωπικών, διοικητικών και επαγγελματικών προβλημάτων. Τέλος, σημαντικά στοιχεία αναδείχθηκαν αναφορικά με τις σχέσεις εμπιστοσύνης μεταξύ πολιτών και τοπικής διοίκησης, την «αίσθηση του ανήκειν» και εμπιστοσύνης απέναντι στους άλλους, ενώ παράλληλα διερευνήθηκε η διαχρονική μεταβολή των χαρακτηριστικών της τοπικής κοινωνίας.

4. ΦΥΣΙΟΓΝΩΜΙΑ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

Γενικά

Στην Πελοπόννησο, κατά τον Ηρόδοτο, υπήρχαν επτά έθνη, δύο από τα οποία ήταν των Αρκάδων και των Κυνουριέων. Κατά την αρχαιότητα η Κυνουρία³ περιλάμβανε όλη την ανατολική προέκταση της οροσειράς του Πάρνωνα και βόρεια έφθανε μέχρι τη θάλασσα. Η γεωγραφική της θέση την καθιστούσε πολύτιμη στρατηγική περιοχή μεταξύ Άργους και Σπάρτης, και γι' αυτό την διεκδικούσαν τόσο οι Σπαρτιάτες όσο και οι Αργείοι. Ακόμα, κατά τον Ηρόδοτο, οι Κυνούριοι ήταν Ίωνες προερχόμενοι από το Άργος, αλλά εκδωρίστηκαν όταν το Άργος ήταν μεγάλο προδωρικό κέντρο. Τέλος, το γεγονός ότι και οι δυο λαοί, Αρκάδες και Κυνούριοι ήταν αυτόχθονες αλλά και γείτονες δεν αποκλείει να ήταν κάποτε ένας λαός.

Χάρτης Νομού Αρκαδίας

Πηγή: Αναπτυξιακή Εταιρεία Πάρνωνα Α.Ε.

Η περιοχή μελέτης εκτείνεται στο ανατολικό τμήμα του Ν. Αρκαδίας, περικλείοντας στο σύνολό της το τμήμα της αρκαδικής πλευράς που βρέχεται από τον Αργολικό Κόλπο. Άλλωστε, ένας πόρος που ενώνει τις τρεις υπό μελέτη περιοχές, δηλαδή τους Δήμους Βόρειας Κυνουρίας, Τυρού και Λεωνιδίου, και τις διαφοροποιεί από τις άλλες περιοχές του Νομού Αρκαδίας, είναι ότι έχουν πρόσβαση στη θάλασσα, είναι οι μοναδικές παραθαλάσσιες περιοχές.

³ Η Κυνουρία πήρε το όνομα από τον γιο του Περσέα και της Ανδρομέδας Κύνουρο, ο οποίος εγκαταστάθηκε στην Κυνουριακή χώρα σε άγνωστη εποχή, όπως αναφέρει και ο Πausanias.

Ειδικότερα, ο **Δήμος Βόρειας Κυνουρίας**, ο οποίος αποτελείται από τον πρώην Δήμο Άστρους και 25 ακόμη πρώην κοινότητες (Ν. 2539/97), βρίσκεται στο ανατολικό άκρο του νομού Αρκαδίας. Βασικό χαρακτηριστικό του είναι η μεγάλη γεωγραφικά έκταση, η οποία καταλαμβάνει 571 km² και εκτείνεται σε υψόμετρο έως 1.936 μέτρα. Επίσης, υπάρχουν οικισμοί του απέχουν μικρές αποστάσεις από τα αστικά κέντρα λ.χ. Άστρος – Τρίπολη 45 km., Άστρος – Άργος 50 km, ενώ άλλοι πάλι, απέχουν πολύ μεγάλες αποστάσεις. Έτσι, λόγω της θέσης και της γεωγραφικής έκτασής του, οι διάφοροι οικισμοί εμφανίζουν διαφορετικά χαρακτηριστικά, λ.χ. οικονομικής δραστηριότητας, πληθυσμιακής πυκνότητας.

Ο **Δήμος Τυρού**, ο οποίος προέκυψε από την συνένωση του Δήμου Τυροσαπουνακαϊκών με την Κοινότητα Πέρα Μελάνων, αποτελεί το κεντρικό τμήμα της φημισμένης περιοχής της Τσακωνιάς⁴ (καλύπτοντας επιφάνεια 88.6 km²). Ο Δήμος Τυρού βρίσκεται στο νοτιοανατολικό τμήμα του Ν. Αρκαδίας και απέχει 71 km από την Τρίπολη, πρωτεύουσα του εν λόγω νομού. Ο Δήμος Τυρού γειτνιάζει βόρεια και βορειοδυτικά με το Δήμο Βόρειας Κυνουρίας, νότια και νοτιοδυτικά με το Δήμο Λεωνιδίου. Έχει χαρακτηριστεί ως ημιορεινός – ορεινός και έχει πολλές παράλιες περιοχές, ενώ διακρίνεται διοικητικά σε τρία (3) Τοπικά Διαμερίσματα, το Τ.Δ. Τυρού, το Τ.Δ. Πέρα Μελάνων και το Τ.Δ. Σαπουνακαϊκών.

Ο **Δήμος Λεωνιδίου**, ο οποίος συγκροτείται από δώδεκα Τοπικά Διαμερίσματα και είκοσι δύο οικισμούς (Ν. 2539/1997), αποτελεί το νοτιοανατολικό άκρο της Αρκαδίας (καλύπτοντας έκταση 418.65 km²). Ο Δήμος Λεωνιδίου, ο οποίος απέχει 95 km από την Τρίπολη, συνορεύει βόρεια με τους Δήμους Βόρειας Κυνουρίας και Τυρού, νότια και δυτικά με το Νομό Λακωνίας. Το Λεωνίδιο, μια από τις πιο παλιές ναυτικές πόλεις της Ελλάδας, αποτέλεσε πρωτεύουσα της τέως επαρχίας Κυνουρίας.

---

⁴ Τσακωνιά είναι η περιοχή που εκτείνεται Ν.Α. της Κυνουρίας και περιλαμβάνει το Λεωνίδιο, τον Άγιο Ανδρέα, τον Τυρό, τον Πραστό, την Καστάνιτσα, τη Σίταινα, τα Μέλανα, τα Σαπουνακαϊκά, την Πραγματευτή και τους συνοικισμούς Σαμπατική, Βασκίνα, Λιβάδι, Φούσκα κ.ά. μικρούς. Παλαιότερα, η Τσακωνιά, είχε πολύ μεγαλύτερη έκταση και έφτανε ως τη Μονεμβάσια, τα Βάτικα και τα Ελοχώρια. Η ιδιότυπη τσακωνική διάλεκτος είναι μοναδικό δείγμα παγκοσμίως μιας αρχαίας γλώσσας, η οποία διασώζεται μέχρι σήμερα. Ο τσακωνικός χορός είναι ίσως το μοναδικό δείγμα αρχαίας Ελληνικής μουσικής που διασώθηκε ως τις μέρες μας, ένα είδος λατρευτικού χορού, που ξεκινά από τη Μινωική Κρήτη.

Να σημειωθεί ότι η περιοχή της νοτιοανατολικής Κυνουρίας που εκτείνεται από τις ανατολικές υπώρειες του Πάρνωνα μέχρι τον Αργολικό κόλπο και που σήμερα μοιράζεται μεταξύ των Δήμων Βόρειας Κυνουρίας, Τυρού και Λεωνιδίου ονομάζεται "Τσακωνιά". Οι Τσακωνες, άμεσοι απόγονοι των Δωριέων, διατήρησαν στα απομονωμένα μέρη τους αναλλοίωτη τη ρίζα τους, τα ήθη και έθιμά τους. Έτσι, η Κυνουρία ουσιαστικά ήταν χωρισμένη στην Τσακωνιά που περιλαμβάνει τμήμα του Δήμου Βόρειας Κυνουρίας, μέχρι το Λεωνίδιο, και όλη την περιοχή του Τυρού, κάτι που τους έδινε **μια αίσθηση ενότητας. Αυτό, όμως, που διαφοροποιούσε μια ομάδα, διασπάστηκε με τους Δήμους του Καποδίστρια.** Αναγνωρίζεται, επίσης, ότι ενώ υπήρχαν κάποιες κοινωνικές υποδομές ή συσσωματώσεις, όπως το αρχείο της Τσακωνιάς, δεν υπήρξε συστηματική και οργανωμένη προσπάθεια αξιοποίησης της τσακωνικής πολιτιστικής ταυτότητας (βλπ. σχετικά και αποτελέσματα έρευνας).

4.1 Δημογραφικές και κοινωνικές εξελίξεις

Εξέλιξη πληθυσμού

Σημαντικός παράγοντας, αλλά και δείκτης, για την δυναμική ανάπτυξης μιας περιοχής αποτελεί η πληθυσμιακή εξέλιξη. Ο πληθυσμός του Δήμου Βόρειας Κυνουρίας σύμφωνα με την απογραφή του 2001 ανέρχεται σε 12.825 κατοίκους. Το μεγαλύτερο σε πληθυσμό Διαμέρισμα είναι του Άστρους (2.674 κάτοικοι) ενώ ακολουθούν τα Δ.Δ. Αγίου Ανδρέα (1.098 κάτοικοι), Δολιανών (1.097) και Αγίου Πέτρου (1.044). Σύμφωνα με την απογραφή του 2001, ο Δήμος Βόρειας Κυνουρίας συγκεντρώνει το 12,5% του πληθυσμού της Αρκαδίας, αποτελεί το δεύτερο μεγαλύτερο σε πληθυσμό Δήμο του νομού, και το 2% του πληθυσμού της Περιφέρειας Πελοποννήσου. Όπως φαίνεται από τον παρακάτω πίνακα, η πληθυσμιακή εξέλιξη του Δήμου Βόρειας Κυνουρίας ακολουθεί μία διαφορετική τάση από αυτή του ευρύτερου γεωγραφικού συνόλου του. Ειδικότερα, μεταξύ του 1971 και 1991 οι κάτοικοι του Δήμου από σχεδόν 13.000 ξεπέρασαν τους 15.000 (συνολική αύξηση 17,5%), ενώ μεταξύ 1991 και 2001 σημειώθηκε ραγδαία πτώση της τάξης του 15,5%.

Πίνακας 1: Εξέλιξη πληθυσμού σε Περιφ. Πελοποννήσου, Ν. Αρκαδίας και Δήμους Βόρειας Κυνουρίας, Τυρού και Λεωνιδίου 1971-2001

ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟ ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑ	Έτος Απογραφής				Μεταβολές (%)			
	1971	1981	1991	2001	'71- '81	'81- '91	'91- '01	'71- '01
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ	581.997	577.030	607.428	638.942	-0,85	5,27	5,19	9,78
Ν. ΑΡΚΑΔΙΑΣ	111.263	107.932	105.309	102.035	-2,99	-2,43	-3,11	-8,29
Δ. Β. Κυνουρίας	12.916	13.841	15.178	12.825	7,16	9,66	-15,5	-0,7
Δ. Τυρού	1.932	2.047	2.036	2.116	5,95	-0,53	3,93	9,52
Δ. Λεωνιδίου	5.717	6.641	6.534	6.294	16,16	-1,61	-3,67	10,09

Πηγή: Επιχειρησιακά Προγράμματα Δήμων Βόρειας Κυνουρίας, Τυρού και Λεωνιδίου

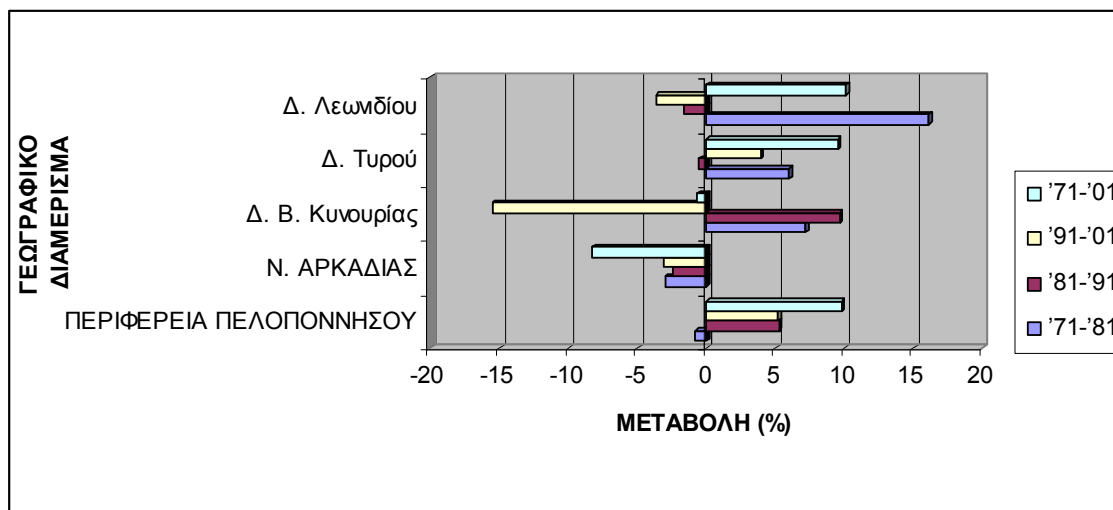
Ο πληθυσμός του Δήμου Τυρού, ανέρχεται σε 2.116 κατοίκους, ο οποίος επιμερίζεται στα Διαμερίσματα ως εξής: Τυρού 1.211 κάτοικοι, Πέρα Μελάνων 337 κάτοικοι και Σαπουνακαϊκών 568 κάτοικοι. Εξετάζοντας τις δημογραφικές εξελίξεις που συντελέστηκαν κατά τα τελευταία τριάντα έτη, ο Δήμος Τυρού παρουσιάζει μια διαφορετική δημογραφική εξέλιξη απ' αυτή που παρουσιάζει ο Νομός Αρκαδίας. Παρουσιάζει μία συνεχή πληθυσμιακή αύξηση (1971-2001) της τάξης του 9,52% (εξαιρουμένης της μείωσης της τάξης του 0,53% κατά τη δεκαετία 1981-1991). Ο πληθυσμός του Δήμου σήμερα, είναι μεγαλύτερος κατά 184 κατοίκους, ποσοστό 9,52%. Με την ανάπτυξη του τουρισμού στο Δήμο δημιουργήθηκαν οι οικονομικές εκείνες δυνατότητες, ώστε να συγκρατηθεί, καθώς και να αυξηθεί ο πληθυσμός, κυρίως κατά τους καλοκαιρινούς μήνες.

Ο πληθυσμός του Δήμου Λεωνιδίου, σύμφωνα με την τελευταία απογραφή πληθυσμού της Ε.Σ.Υ.Ε. (2001), ανέρχεται σε 6.294 κατοίκους. Κατά την περίοδο 1971-2001 στο Δήμο Λεωνιδίου διαπιστώνεται σημαντική αύξηση της τάξης του 10,1%. Ωστόσο, κατά την τελευταία δεκαετία 1991-2001, ο πληθυσμός σημείωσε μείωση της τάξης του 3,7%, η οποία είναι μεγαλύτερη από την αντίστοιχη μείωση που σημείωσε ο πληθυσμός του Νομού Αρκαδίας (3,1%), όταν ο συνολικός πληθυσμός σε επίπεδο Περιφέρειας σημείωσε αύξηση της τάξης του 5,19%. Η αντίστοιχη εξέλιξη που σημειώθηκε σε επίπεδο πληθυσμού του Νομού Αρκαδίας ήταν μία συνεχής αυξανόμενη πληθυσμιακή μείωση της τάξης του 8,29%, ενώ στο σύνολό της η Περιφέρεια Πελοποννήσου παρουσιάζει πληθυσμιακή αύξηση από το 1971 και έπειτα της τάξης του 9,78%, μετά από μια οριακή μείωση της τάξης του 0,85% κατά τη δεκαετία 1971-1981). Η εικόνα που δίνεται, αναφορικά με την τάση

του πληθυσμού, είμαι μια τροφοδότηση από τα γύρω χωριά, τόσο για τον Τυρό όσο και το Λεωνίδιο.

Γράφημα 1: Πληθυσμιακή Μεταβολή (%) σε Περιφ. Πελοποννήσου, Νομό Αρκαδίας και στους Δήμους Βόρειας Κυνουρίας, Τυρού και Λεωνιδίου (1971-2001)

Ηλικιακή Διάρθρωση

Η εικόνα της μείωσης του πληθυσμού συμπληρώνεται από ανάλογα στοιχεία για την ηλικιακή διάρθρωση του πληθυσμού. Σύμφωνα με την τελευταία απογραφή (2001), γίνεται σαφές πως στο Δήμο Βόρειας Κυνουρίας οι μεγαλύτερες ποσοστιαίες μειώσεις σημειώνονται στις μικρότερες ηλικιακές ομάδες. Ειδικότερα, οι ομάδες 0-14 ετών και 15-29 σημειώνουν τις μεγαλύτερες μειώσεις με 32% και 23,5% αντίστοιχα. Σημαντικά επίσης μειώθηκε και η ηλικιακή ομάδα των 45-59 ετών. Η βασική δημογραφική τάση που καταγράφεται στο Δήμο Βόρειας Κυνουρίας είναι αναμφισβήτητα η δραματική μείωση του πληθυσμού κατά 15,5% μεταξύ του 1991 και του 2001. Η τάση αυτή, η οποία εκφράστηκε ως εγκατάλειψη στην προηγούμενη δεκαετία φαίνεται να έχει ανακοπεί. Επιπλέον, καταγράφεται η τάση της ανάπτυξης του ως θερέτρο με αντίστοιχη αύξηση του πληθυσμού κατά τους θερινούς μήνες.

Μελετώντας τη σημερινή ηλικιακή διάρθρωση του πληθυσμού του Δήμου Τυρού, σύμφωνα με την τελευταία απογραφή πληθυσμού, διαπιστώνεται ότι το μεγαλύτερο ποσοστό του συνολικού πληθυσμού ανήκει στην ηλικιακή κατηγορία των 25-39 ετών (20,4%). Ενώ κατά την απογραφή του έτους 1991 σ' αυτήν την ηλικιακή κατηγορία ανήκε το 19,1%, παρουσιάζοντας μικρή αύξηση της τάξης του 1,3%. Το 51,0% του πληθυσμού ανήκει στις ηλικίες από 25 ετών έως και 64 ετών. Ενώ, για το Δήμο Λεωνιδίου διαπιστώνεται ότι το 22,2% του συνολικού πληθυσμού ανήκει στην

ηλικιακή κατηγορία άνω των 65 ετών και το 14,1% του συνολικού πληθυσμού ανήκει στην ηλικιακή κατηγορία 0-14 ετών. Κι εδώ το μεγαλύτερο ποσοστό του συνολικού πληθυσμού ανήκει στην ηλικιακή κατηγορία των 25-39 ετών (20,9%).

Πίνακας 2α: Ηλικιακή διάρθρωση του πληθυσμού του Δήμου Βόρειας Κυνουρίας 1991-2001

		1991	2001	Μεταβολή 1991-2001 (%)
0-14 ετών	Άνδρες	1.368	954	-32,0%
	Γυναίκες	1.298	859	
	% Συνόλου	2.666 (17,6%)	1.813 (14,1%)	
15-29 ετών	Άνδρες	1.528	1.205	-23,5%
	Γυναίκες	1.410	1.044	
	% Συνόλου	2.938 (19,4%)	2.249 (17,5%)	
30-44 ετών	Άνδρες	1.416	1.394	-5,6%
	Γυναίκες	1.329	1.198	
	% Συνόλου	2.745 (18,1%)	2.592 (20,2%)	
45-59 ετών	Άνδρες	1.439	1.145	-22,4%
	Γυναίκες	1.361	1.027	
	% Συνόλου	2.800 (18,4%)	4.972 (16,9%)	
60-74 ετών	Άνδρες	1.310	1.308	0,3%
	Γυναίκες	1.342	1.351	
	% Συνόλου	2.652 (17,5%)	2.659 (20,7%)	
75 ετών και άνω	Άνδρες	706	651	-2,7%
	Γυναίκες	671	689	
	% Συνόλου	1.377 (9,1%)	1.340 (10,4%)	
Σύνολο	Άνδρες	7.767	6.657	-15,5%
	Γυναίκες	7.411	6.168	
	Σύνολο (% Συνόλου)	15.178 (100%)	12.825 (100%)	

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφές πληθυσμών 1991, 2001

Επίπεδο εκπαίδευσης

Ως προς το επίπεδο εκπαίδευσης του Δήμου Βόρειας Κυνουρίας, σύμφωνα με την απογραφή του 2001, το 12% του πληθυσμού του Δήμου έχει τελειώσει την Γ' τάξη του Γυμνασίου. Το 31,1% του πληθυσμού είναι τουλάχιστον απόφοιτοι της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Από την άλλη μεριά, το 38,5% είναι απόφοιτοι της στοιχειώδους εκπαίδευσης, το 15% δεν τελείωσε το Δημοτικό (αλλά γνωρίζει γραφή

και ανάγνωση) ενώ το 3,7% είναι αναλφάβητοι (το μεγάλο ποσοστό ηλικιωμένων στο Δήμο επιβαρύνουν τη στατιστική).

Πίνακας 2β: Συγκριτική παρουσίαση της ηλικιακής διάρθρωσης του πληθυσμού των Δήμων Τυρού και Λεωνιδίου 1991-2001

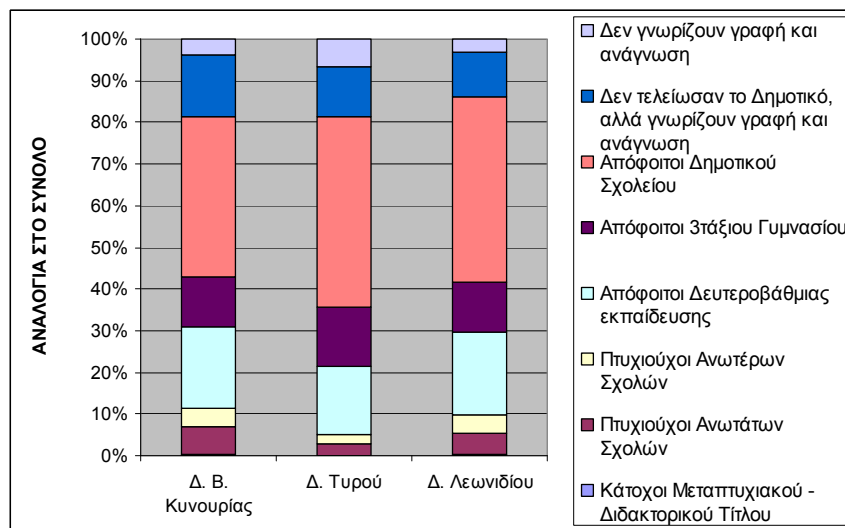
		Δήμος Τυρού			Δήμος Λεωνιδίου		
		1991	2001	% Μεταβολή 1991-2001	1991	2001	% Μεταβολή 1991-2001
0-14 ετών	Άνδρες	182	157	-40,34	598	473	-24,15%
	Γυναίκες	170	153		574	416	
	Σύνολο	352	210		1.172	889	
15-24 ετών	Άνδρες	108	104	-12,96%	465	405	-16,70%
	Γυναίκες	139	111		421	333	
	Σύνολο	247	215		886	738	
25-39 ετών	Άνδρες	194	226	11,05%	651	712	9,68%
	Γυναίκες	195	206		547	602	
	Σύνολο	389	432		1.198	1.314	
40-54 ετών	Άνδρες	167	188	16,61%	585	643	1,30%
	Γυναίκες	158	191		569	526	
	Σύνολο	325	379		1.154	1.169	
55-64 ετών	Άνδρες	164	126	-20%	431	370	-13,71%
	Γυναίκες	171	142		481	417	
	Σύνολο	335	268		912	787	
65-79 ετών	Άνδρες	147	207	42,46%	450	531	23,14%
	Γυναίκες	138	199		449	576	
	Σύνολο	285	406		899	1.107	
80 +	Άνδρες	51	53	2,91%	164	154	-7,35%
	Γυναίκες	52	53		149	136	
	Σύνολο	103	106		313	290	

Πηγή: ΕΣΥΕ Απογραφή 1991, 2001

Ως προς το επίπεδο εκπαίδευσης των κατοίκων του Δήμου Τυρού διαπιστώνεται ότι ένα μεγάλο ποσοστό δεν έχει ολοκληρώσει την εκπαίδευση του Γυμνασίου, το οποίο ανέρχεται σε 64,4%, σύμφωνα με τα πλέον πρόσφατα διαθέσιμα στοιχεία απογραφής πληθυσμού (2001), ενώ, το 45,9% δηλώνει απόφοιτο μέσης εκπαίδευσης. Το ποσοστό αυτών που είναι τουλάχιστον απόφοιτοι της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ανέρχεται σε 21,5%. Ως προς το μορφωτικό επίπεδο των κατοίκων του Δήμου

Λεωνιδίου διαπιστώνεται ότι το ποσοστό των κατοίκων που δεν έχει ολοκληρώσει την εκπαίδευση του Γυμνασίου ανέρχεται σε 58,4%, ενώ, το 44,6% δηλώνει απόφοιτο μέσης εκπαίδευσης. Το ποσοστό αυτών που είναι τουλάχιστον απόφοιτοι της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ανέρχεται σε 29,8% .

Γράφημα 2: Μορφωτικό Επίπεδο πληθυσμού των Δήμων Βόρειας Κυνουρίας, Τυρού και Λεωνιδίου (αναλογία στο σύνολο)

Πίνακας 3: Μορφωτικό Επίπεδο του πληθυσμού των Δήμων Βόρειας Κυνουρίας, Τυρού και Λεωνιδίου (πληθυσμός ηλικίας 10 ετών και άνω)

ΕΠΙΠΕΔΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	Δ. Β. Κυνουρίας		Δ. Τυρού		Δ. Λεωνιδίου	
	Σύνολο	%	Σύνολο	%	Σύνολο	%
Κάτοχοι Μεταπτυχιακού - Διδακτορικού Τίτλου	37	0,3	2	0,1	19	0,3
Πτυχιούχοι Ανωτάτων Σχολών	767	6,6	47	2,8	291	5,1
Πτυχιούχοι Ανωτέρων Σχολών	512	4,4	37	2,2	246	4,3
Απόφοιτοι Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης	2.301	19,8	278	16,4	1.155	20,1
Απόφοιτοι 3τάξιου Γυμνασίου	1.371	11,8	238	14,0	676	11,8
Απόφοιτοι Δημοτικού Σχολείου	4.489	38,5	778	45,9	2.557	44,6
Δεν τελείωσαν το Δημοτικό, αλλά γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση	1.744	15,0	200	11,8	601	10,5
Δεν γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση	427	3,7	114	6,7	192	3,3
Σύνολο Δήμου	11.684	100%	1.694	100%	5.737	100%

Πηγή: Επιχειρησιακά Σχέδια Δήμων Βόρειας Κυνουρίας, Τυρού και Λεωνιδίου

4.2. Οικονομικές δραστηριότητες και τοπική επιχειρηματικότητα

Η οικονομία του Δήμου Βόρειας Κυνουρίας αποτελεί μείγμα γεωργικής οικονομίας και ανάπτυξης παραθεριστικής κατοικίας. Γεωγραφικά, οι παραγωγικές δραστηριότητες συγκεντρώνονται στο δίπολο Άστρους και Παράλιου Άστρους. Σύμφωνα με την κλαδική ανάλυση των στοιχείων απασχόλησης της απογραφής του 2001, ο κλάδος «Γεωργία κτηνοτροφία θήρα και δασοκομία, αλιεία» παραμένει η κύρια πηγή απασχόλησης στο Δήμο, απασχολώντας περισσότερους από 1.300 ανθρώπους, δηλαδή το 28% των οικονομικώς ενεργών απασχολούμενων (σχεδόν 4.800). Ολόκληρη η περιοχή του Δήμου χαρακτηρίζεται ως αγροτική περιοχή.

Η κύρια δραστηριότητα του πρωτογενούς παραγωγικού τομέα είναι η γεωργία και δευτερευόντως η κτηνοτροφία και η αλιεία. Στις γεωργικές εκμεταλλεύσεις κυριαρχούν οι δενδρώδεις καλλιέργειες με σημαντικότερη την ελαιοκαλλιέργεια και τα εσπεριδοειδή. Η ελαιοκαλλιέργεια με σκοπό την παραγωγή λαδιού βρίσκεται στην πρώτη θέση των γεωργικών εκμεταλλεύσεων και ακολουθεί η ελαιοκαλλιέργεια για βρώσιμες ελιές, η οποία τα τελευταία χρόνια αυξάνεται σταθερά. Στα Δ.Δ. Αγίου Πέτρου, Καστάνιτσας, Καστρίου, Κουτρούφων, Ωριάς, Έλατου, Νέας Χώρας και Μεσορράχης η σημαντικότερη καλλιέργεια δένδρων είναι οι καστανιές. Στις κτηνοτροφικές εκμεταλλεύσεις κυριαρχεί η αιγοπροβατοτροφία, με μικρή κτηνοτροφική παραγωγή. Οι κτηνοτροφικές εκμεταλλεύσεις με τη μεγαλύτερη παραγωγή αποτελούν η εκτροφή ορνίθων πτηνοτροφείου.

Ο κλάδος των κατασκευών, ο οποίος συγκεντρώνει τη μερίδα του λέοντος της επιχειρηματικής δραστηριότητας, έρχεται δεύτερος με πολύ σημαντική διαφορά, απασχολώντας 553 εργαζόμενους, δηλαδή το 11,6% των οικονομικώς ενεργών απασχολούμενων. Σύμφωνα, άλλωστε, και με τα στοιχεία του Μητρώου Επιχειρήσεων της ΕΣΥΕ στο Δήμο Βόρειας Κυνουρίας την χρονιά 2003 (βλπ. σχετικά Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Δήμου Βόρειας Κυνουρίας) λειτουργούσαν 1.083 επιχειρήσεις. Από αυτές 231 ανήκαν στον κατασκευαστικό κλάδο, 211 ήταν ξενοδοχεία ή/και εστιατόρια και 183 ήταν επιχειρήσεις λιανικού εμπορίου (πλην εμπορίου οχημάτων) και επισκευής ειδών οικιακής χρήσης. Σημαντικός επίσης ήταν ο αριθμός των γεωργικών επιχειρήσεων που ανερχόταν σε εξήντα πέντε (65).

Από την άλλη, η παραγωγική διάρθρωση του Δήμου Τυρού είναι σχετικά τυπική και απλοποιημένη, με τον πρωτογενή τομέα και τον τομέα των υπηρεσιών να συμμετέχουν σχεδόν με το ίδιο ποσοστό και τον δευτερογενή τομέα σχεδόν να απουσιάζει. Στον πρωτογενή τομέα απασχολείται το 40,5% των απασχολούμενων στο Δήμο Τυρού, ενώ στο Νομό Αρκαδίας απασχολείται το 23,5%. Στις γεωργικές εκμεταλλεύσεις κυριαρχούν τα οπωροκηπευτικά, η ελαιοκαλλιέργεια και τα εσπεριδοειδή. Στις κτηνοτροφικές εκμεταλλεύσεις κυριαρχεί η αιγοπροβατοτροφία, με μικρή κτηνοτροφική παραγωγή. Ο δευτερογενής τομέας περιορίζεται στη λειτουργία ενός ελαιοτριβείου καθώς και οικογενειακές επιχειρήσεις μεταποίησης των αγροτικών προϊόντων. Η απασχόληση στον δευτερογενή τομέα, παρουσιάζει χαμηλότερα ποσοστά επί της συνολικής απασχόλησης στο Δήμο σε σχέση με το νομό Αρκαδίας. Στο Δήμο Τυρού απασχολείται το 14,5%, ενώ στο Νομό Αρκαδίας το 21,9%

Τα παραπάνω γενικά χαρακτηριστικά είναι αποτέλεσμα της περιορισμένης σχετικά πληθυσμιακής και γεωγραφικής έκτασης του Δήμου, του μικρού αριθμού των οικισμών του και του έντονου ανάγλυφου της περιοχής γενικότερα. Οι παραλιακοί οικισμοί Τυρού και Σαπουνακαϊκών σχηματίζουν ένα συνεχές παραλιακό μέτωπο μήκους σχεδόν 2 km., όπου είναι συγκεντρωμένες σχεδόν όλες οι υπηρεσίες και οι δραστηριότητες που έχουν άμεση σχέση με την εξυπηρέτηση των επισκεπτών. Διαφοροποίηση παρουσιάζει το Τ.Δ. των Πέρα Μελάνων, όπου το μεγαλύτερο ποσοστό της απασχόλησης βρίσκεται στον πρωτογενή τομέα.

Εξετάζοντας την τοπική επιχειρηματικότητα, σύμφωνα με τα στοιχεία του Μητρώου Επιχειρήσεων της ΕΣΥΕ (2004) στο Δήμο Τυρού (βλπ. Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Δήμου Τυρού) δραστηριοποιούνται συνολικά 61 επιχειρήσεις: 3 στο Τ.Δ. Πέρα Μελάνων, 9 στο Τ.Δ. Σαπουνακαϊκών και 49 στο Τ.Δ. Τυρού. Η απασχόληση στον τριτογενή τομέα παρουσιάζει σημαντική άνοδο και ιδιαίτερα στους παραλιακούς οικισμούς του Δήμου, παρέχοντας υπηρεσίες στον τομέα του τουρισμού. Η μετάβαση της απασχόλησης από τον πρωτογενή στον τριτογενή τομέα γίνεται με ταχείς ρυθμούς συγκριτικά με την κατάσταση που επικρατεί στο Νομό Αρκαδίας.

Τέλος, στην οικονομία του Δήμου Λεωνιδίου, το σημαντικότερο ποσοστό του ενεργού πληθυσμού ήτοι το 44,68% απασχολείται στον πρωτογενή τομέα, το 28,69% απασχολείται στον τριτογενή τομέα ενώ το 11,97% απασχολείται στον δευτερογενή

τομέα. Εξετάζοντας ειδικότερα την απασχόληση του ενεργού πληθυσμού προκύπτει ότι το μεγαλύτερο ποσοστό 39,6% απασχολείται σε δραστηριότητες γεωργίας, κτηνοτροφίας, θήρας, δασοκομίας και αλιείας. Αξιοσημείωτη είναι η μείωση της απασχόλησης κατά την τελευταία δεκαετία 1991-2001 σε δραστηριότητες γεωργίας, κτηνοτροφίας, θήρας, δασοκομίας, αλιείας και μεταποιητικές δραστηριότητες, οι οποίες έδωσαν τη θέση τους σε δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών.

Ως κυριότερες γεωργικές καλλιέργειες του Δήμου Λεωνιδίου καταγράφονται τα ελαιόδεντρα, τα δημητριακά, τα κτηνοτροφικά φυτά, οι αμπελοκαλλιέργειες και τα οπωροκηπευτικά, με ιδιαίτερη αναφορά για την τσακόνικη μελιτζάνα λόγω της πιστοποίησης την οποία κατέχει (βλ. για Ποιοτική Παραγωγή). Στην περιοχή του Δήμου Λεωνιδίου υπάρχουν εκτεταμένες εγκαταστάσεις θερμοκηπίων, όπου καλλιεργούνται κηπευτικά. Ενώ θερμοκήπια καλλιέργειας ντομάτας, σε έκταση περίπου 60 στρεμμάτων, λειτουργούν με τη χρήση υδροπονικών συστημάτων. Όσον αφορά στην παραγωγή με χρήση βιολογικών μεθόδων καλλιέργειας αναφέρεται η καλλιέργεια 60 στρεμμάτων εσπεριδοειδών, 70 στρεμμάτων ελαιώνα και 8 στρέμματα οπωροκηπευτικών (συμπεριλαμβανομένων των θερμοκηπίων). Όσον αφορά στην κτηνοτροφία σύμφωνα με στοιχεία της Απογραφής της ΕΣΥΕ Γεωργία/Κτηνοτροφία 1999/2000 δραστηριοποιούνται 32 εκμεταλλεύσεις στις οποίες απογράφηκαν 1.400 πρόβατα και 83 εκμεταλλεύσεις όπου απογράφηκαν 5.800 αίγες. Γενική διαπίστωση για την κτηνοτροφική δραστηριότητα είναι ότι παρατηρείται μία φθίνουσα πορεία στον τομέα

Εξετάζοντας την τοπική επιχειρηματικότητα διαπιστώνεται ότι στην τοπική αγορά του Δήμου Λεωνιδίου δραστηριοποιούνται συνολικά 457 επιχειρήσεις (2002) σημειώνοντας οριακή αύξηση από την προηγούμενη χρονιά της τάξης του 1,8% (βλ. Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Δήμου Λεωνιδίου). Όσον αφορά στον κλάδο δραστηριότητας των επιχειρήσεων αυτών προκύπτει ότι η πλειονότητα αυτών ανήκει στους κλάδους 55 (εστιατόρια-ξενοδοχεία) όπου καταγράφεται το 21,7% και 52 (λιανικό εμπόριο) όπου καταγράφεται το 21,9% του συνόλου των επιχειρήσεων. Σημαντικό ποσοστό επιχειρήσεων καταγράφεται στους κλάδους 45 (κατασκευές) όπου καταγράφεται το 17,5% των τοπικών επιχειρήσεων και 01 (γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα και συναφείς βοηθητικές δραστηριότητες) όπου καταγράφεται το 10,5% των τοπικών επιχειρήσεων.

Συνεπώς, η περιοχή μελέτης από πλευράς προϊόντων έχει τρία χαρακτηριστικά: 1.το λάδι 2.τα οπωρολαχανικά του Λεωνιδίου και την μελιτζάνα, δηλ τον κάμπο στο σύνολό του και 3. την κτηνοτροφία. Η σημασία της γεωργίας για την περιοχή μελέτης καταδεικνύεται από τον αριθμό των Αγροτικών Συνεταιρισμών και Συλλόγων .

Πίνακα 4: Αγροτικοί Συνεταιρισμοί και Σύλλογοι στην Περιοχή μελέτης

Δήμοι	Αγροτικοί Συνεταιρισμοί	Αριθμός Μελών	Αγροτικοί Σύλλογοι	Αριθμός Μελών
Β. Κυνουρίας	22	3.679	0	0
Τυρού	2	539	2	123
Λεωνιδίου	5	623	0	0

Πηγή: Αναπτυξιακή Εταιρεία Πάρωνα

Από πλευράς παραγωγικής ταυτότητας είναι ο κάμπος που έχει το Λεωνίδιο που είναι ιδιαίτερα παραγωγικός σε σχέση με τις άλλες δύο περιοχές. Ειδικότερα, για την Ποιοτική Παραγωγή (παραδοσιακά προϊόντα, πιστοποιημένα προϊόντα ΠΟΠ), στην περιοχή μελέτης έχει αναγνωριστεί ως προϊόν προστατευόμενης ονομασίας προέλευσης (ΠΟΠ) η Τσακωνική Μελιτζάνα Λεωνιδίου. Ωστόσο αναγνωρίζεται ότι δεν έχει αξιοποιηθεί το συγκριτικό πλεονέκτημα που προσδίδει η τσακωνική μελιτζάνα. Στον κάτωθι πίνακα παρουσιάζονται τα πιο χαρακτηριστικά παραδοσιακά ποιοτικά προϊόντα της περιοχής μελέτης καθώς και τα προϊόντα ΠΟΠ (Προϊόντα ΠΓΕ δεν εντοπίζονται στην περιοχή).

Πίνακα 5: Παραδοσιακά και Πιστοποιημένα Προϊόντα της Περιοχής Μελέτης

Δήμοι	Παραδοσιακά Προϊόντα	Προστατευόμενης Ονομασίας Προέλευσης (ΠΟΠ)
Β. Κυνουρίας	Κάστανα, Ελιές, Κοτόπουλα, Καρύδια	
Τυρού	Ελαιόλαδο από αγουρομανάκι (ποικιλία)	
Λεωνιδίου	Εσπεριδοειδή, Κηπευτικά	Τσακωνική Μελιτζάνα

Πηγή: Αναπτυξιακή Εταιρεία Πάρωνα

4.3. Πολιτιστικά στοιχεία και δραστηριότητα

Η συνεχής κατοίκηση της περιοχής από τα προϊστορικά χρόνια μέχρι σήμερα έχει αφήσει πολύ σημαντικά μνημεία της ιστορίας τα οποία αποτελούν μια συνέχεια στη διαμόρφωση του χώρου και της φυσιογνωμίας της περιοχής. Στην περιοχή μελέτης υφίσταται σημαντικό δίκτυο αρχαιολογικών χώρων, όπως η έπαυλη του Ηρώδου του Αττικού στα Δολιανά Αρκαδίας καθώς και ένα σημαντικό δίκτυο μοναστηριών και

χαρακτηριστικών παραδοσιακών οικισμών. Πιο αναλυτικά, μερικοί από τους σημαντικούς αρχαιολογικούς χώρους της περιοχής μελέτης είναι ο αρχαιολογικός χώρος της Πλάκας, του Τυρού, της «Ανθήνης» στο Νησί Αγ. Ανδρέα και φυσικά η Έπαυλη του Ηρώδου Αττικού, στην Εύα Κυνουρίας. Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζουν πύργοι και κάστρα διάσπαρτα στην περιοχή μελέτης, όπως το Κάστρο της Παλαιοπαναγιάς το οποίο βρίσκεται μεταξύ Αγ. Βασιλείου και Παλαιοχωρίου και το Μεσαιωνικό Κάστρο και ο Πύργος στην κορυφή του λόφου (Νησί) του Παράλιου Άστρους κ.ά..

Επιπροσθέτως, στη συγκεκριμένη περιοχή, από τη Βυζαντινή ακόμη περίοδο, ιδρύθηκαν και άκμασαν δεκάδες μοναστήρια. Ο εκχριστιανισμός των κατοίκων της Κυνουρίας θα πρέπει να έγινε περί τον 10^ο αιώνα, και όπως ήταν φυσικό, από τον 11^ο αιώνα άρχισαν να δημιουργούνται και τα πρώτα μοναστήρια της περιοχής. Έτσι, κατά τον 11^ο αιώνα πιθανολογείται η ίδρυση της μονής Προδρόμου της Τάνιας και της Λουκούς στο Άστρος. Τον 13^ο αιώνα ιδρύθηκε το μοναστήρι της Μαλεβής και τον 14^ο αιώνα το Μοναστήρι της Ορθοκωστάς κ.ό.κ. Το πιο παλιό τσακόνικο μοναστήρι είναι της Καρυάς (Αγ. Νικολάου), κοντά στον Τυρό. Το πλήθος τους ήταν τέτοιο, ώστε μερικοί ονόμασαν τον Πάρωνα «Άγιον Όρος της Νότιας Ελλάδας ή της Πελοποννήσου».

Μερικά από τα σημαντικότερα κτήρια - νεότερα μνημεία της περιοχής μελέτης, τα οποία έχουν χαρακτηριστεί ως ιστορικά διατηρητέα, είναι το νεοκλασικό διατηρητέο μνημείο στο Άστρος, εντός του οποίου έλαβε χώρα η Β' Εθνοσυνέλευση, μερικά από τα οχυρά πυργόσπιτα, χαρακτηριστικά δείγματα των προεπαναστατικών κατοικιών της περιοχής, όπως ο πύργος Τρικαλίτη στον Άγιο Πέτρο, ο πύργος Καψαμπέλη στην Καστάνιτσα, ο πύργος του Τσικαλιώτη στο Λεωνίδιο κ.ά.

Στην περιοχή μελέτης ασκούνται ορισμένα ατομικά ή / και συλλογικά παραδοσιακά επαγγέλματα. Παρά το γεγονός ότι τα περισσότερα από τα παραδοσιακά επαγγέλματα έχουν σήμερα εκτοπιστεί από την τεχνολογία, αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της τοπικής πολιτιστικής κληρονομιάς. Στις μέρες μας, ασκούνται ακόμα κάποια παραδοσιακά επαγγέλματα από κατόχους σιδηρουργείου, αλευρόμυλου, τυροκομείου, εργαστηρίου υφαντών, εργαστηρίου Κεραμικής – Αγγειοπλαστικής, εργαστηρίου παρασκευής παραδοσιακών γλυκισμάτων κ.ά. που όμως είναι μεμονωμένα και διάσπαρτα σε ορισμένους οικισμούς.

Η πλούσια παράδοση της περιοχής μελέτης προβάλλεται στις τοπικές πολιτιστικές εκδηλώσεις που οργανώνονται σε όλους τους οικισμούς. Γιορτές θρησκευτικές, ιστορικές, πολιτιστικές, ακόμα και γιορτές ή πανηγύρια αφιερωμένα σε τοπικά προϊόντα διοργανώνονται κάθε χρόνο σε πολλά χωριά της περιοχής. Από τα τοπικά προϊόντα, η μελιτζάνα, το κάστανο, το κεράσι και η ελιά έχουν κάθε χρόνο την τιμητική τους. Στην Καστάνιτσα, μοναδική είναι η «Γιορτή του κάστανου», η οποία διοργανώνεται τέλη Οκτωβρίου. Στον Πλάτανο, παρόμοια είναι η «Γιορτή του κερασιού» κάθε Μάιο. Στην Πλάκα του Λεωνιδίου, κάθε καλοκαίρι (τέλη Αυγούστου), έχει καθιερωθεί τα τελευταία χρόνια η «Γιορτή της τσακωνικής μελιτζάνας». Οι περισσότεροι από τους οικισμούς της περιοχής, έχουν συστήσει και Πολιτιστικούς Συλλόγους με ποικίλες δραστηριότητες (βλπ. και Αποτελέσματα Έρευνας).

4.4 Φυσικό Περιβάλλον

Η περιοχή μελέτης διαθέτει ένα αρκετά πολύπλοκο και πολύμορφο ανάγλυφο και μπορεί κανείς να συναντήσει οικοσυστήματα ιδιαίτερου ενδιαφέροντος και αξιόλογους βιότοπους, τα οποία συγκαταλέγονται στις διάφορες κατηγορίες των προστατευόμενων περιοχών. Στη κατηγορία, των περιοχών του Δικτύου Natura 2000, ανήκουν περιοχές που προστατεύονται από την Ελληνική Νομοθεσία καθώς παρουσιάζουν μεγάλο οικολογικό, αισθητικό αλλά και ιστορικό ενδιαφέρον. Χαρακτηριστικά, περισσότερο από το 40% της έκτασης του Δήμου Βόρειας Κυνουρίας και σχεδόν το 50% της έκτασης του Δήμου Λεωνιδίου εντάσσεται σε περιοχές των Εθνικού και Επιστημονικού Καταλόγων, των προτεινόμενων για ένταξη τόπων στο δίκτυο Natura 2000. Επιπρόσθετα, η μεγαλύτερη έκταση του Δήμου Τυρού εντάσσεται στις ζώνες, οι οποίες ανήκουν στο θεσμοθετημένο Οικολογικό Πάρκο Πάρνωνα - Μουστού.

Αναμφισβήτητα, το φυσικό περιβάλλον της περιοχής μελέτης χαρακτηρίζεται ως ιδιαίτερης περιβαλλοντικής αξίας. Με βάση την Κ.Ο. 92/43 Ε.Ε., τέσσερις περιοχές του Πάρνωνα έχουν κριθεί ως ιδιαίτερα σημαντικές για τη διατήρηση της φύσης και αφορούν τις: Παράλιο Άστρος και λίμνη Μουστός, Όρος Οριώντας, Μονή Ελώνης και χαράδρα Λεωνιδίου, Μονή Μαλεβής και κορυφές του όρους Πάρνωνα. Ενδεικτικά, ο Υγρότοπος Μουστού, ο μεγαλύτερος σημαντικότερος υγρότοπος στην

ανατολική Πελοπόννησο, φιλοξενεί απειλούμενα και προστατευόμενα είδη παρυδάτιων και υδρόβιων πουλιών. Η Χαράδρα Δαφνώνα Λεωνιδίου και περιοχή Μονών Ελώνης και Σίντζας, εκτός από τη γεωμορφολογική της αξία, είναι ιδιαίτερα σημαντική για τη χλωρίδα της. Εδώ φυτρώνουν μερικά πολύ σπάνια είδη φυτών, ενώ σημαντική για την περιοχή είναι η παρουσία ορισμένων βραχύφιλων ειδών πουλιών και αρπακτικών. Στις κορυφές του Πάρωνα συγκεντρώνονται τα περισσότερα σπάνια και ενδημικά φυτά, ενώ, στην Περιοχή της Μονής Μαλεβής απαντιέται ένα από τα πιο αξιόλογα δάση δενδρόκεδρου το οποίο έχει κηρυχθεί, από το 1980, "Διατηρητέο Μνημείο της Φύσης".

Η ποιότητα και η σπουδαιότητα της περιοχής οφείλονται στην οικολογική και αισθητική αξία των φυσικών της στοιχείων, κυρίως στη βιοποικιλότητά της. Από οικολογική σκοπιά, διατηρείται μία μεγάλη ποικιλία τύπων βλάστησης με εξαιρετική δομή. Η ανάδειξη του πλούσιου και ποικίλου φυσικού περιβάλλοντος σε συνδυασμό με τη μαγευτική θέα και το υγιεινό κλίμα καθιστούν την περιοχή μελέτης ιδανικό προορισμό για τους λάτρεις του οικοτουριστικού-οικολογικού τουρισμού. Συνεπώς, διάφορες μορφές θεματικού τουρισμού θα μπορούσαν να αναπτυχθούν στην περιοχή μελέτης βάσει των συγκριτικών πλεονεκτημάτων της.

Πλαίσιο αναφοράς περιοχής μελέτης

Ο συνδυασμός στοιχείων τοπικής παραγωγικής ταυτότητας, φυσικού (οικότοποι, χλωρίδα) και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος (ιστορικά – αρχαιολογικά μνημεία, παραδοσιακοί οικισμοί, παραδοσιακές δραστηριότητες) προσφέρει στην περιοχή τη δυνατότητα να αποτελέσει σημαντικό πόλο έλξης ειδικών μορφών τουρισμού. Επιπλέον, σε σχέση με τις άλλες περιοχές της Αρκαδίας, είναι πολύ πιο κοντά στην θάλασσα, αλλά ταυτόχρονα έχει την δυνατότητα να αξιοποιήσει δυνατότητες που είναι τώρα πολύ δημοφιλείς. Ειδικότερα, ο Δήμος Βόρειας Κυνουρίας συνδυάζει και αυτό που είναι ο νέος τουρισμός, όπως τα αγροτουριστικά, την ορεινή ομορφιά κτλ. Από την άλλη ο Τυρός, από οικονομία αλιείας και καλλιέργειας ελιάς, περνάει σε μια μονοκαλλιέργεια τουρισμού ήδη από την δεκαετία του '70. Ενώ, το Λεωνίδιο, μια καθαρά αγροτική κοινότητα, με την αύξηση του ανταγωνισμού από άλλες περιοχές και την αναγνώριση δυνατοτήτων και «πέρα» από τον κάμπο έχει αρχίσει μια προσπάθεια να κινηθεί και προς τον τουρισμό.

Στην Κυνουρία οι περισσότερες επενδύσεις αφορούν στον τομέα των υπηρεσιών (καταλύματα, εστίαση, κόκ.) που δείχνει ότι δεν υπάρχει μια τάση διασύνδεσης του πρωτογενούς τομέα, δηλαδή να υπάρξει μεταποίηση και μια συμπληρωματικότητα. Και αυτό είναι ένα θέμα γιατί αν δεν υπάρχει καμία διασύνδεση της τουριστικής ανάπτυξης με τον πρωτογενή τομέα και με την μεταποίηση στην περιοχή, άρα και με την τοπική παραγωγική ταυτότητα, δεν θα πετύχουμε την προστιθέμενη αξία τοπικά. Ωστόσο, ο τουρισμός στην περιοχή του Λεωνιδίου δείχνει να είναι περισσότερο «συμπληρωματικός» καθώς τα τελευταία δέκα χρόνια, έγιναν αρκετές νέες μονάδες αγροτουριστικές και παρεμβάσεις, μέσα από το Πρόγραμμα Leader και από το Πρόγραμμα ΟΠΑΑΧ (βάσει των στοιχείων της Αναπτυξιακής Εταιρείας Πάρνωνα Α.Ε.), όπως ο Τσακόνικος Αγροτικός Συνεταιρισμός Γυναικών Λεωνιδίου κ.ά. συμβάλλοντας στην δημιουργία ενός ολοκληρωμένου προϊόντος (πρωτογενής τομέας, μεταποίηση, τρόφιμα και τουρισμό).

Από τα παραπάνω και σύμφωνα με τους προνομιακούς πληροφοριοδότες προκύπτει ότι στην περιοχή μελέτης έχουμε δύο ημιαστικά κέντρα (Άστρος – Λεωνίδιο) παρόμοιας δυναμικής. Το ένα με μεγαλύτερη εξωστρέφεια και ημερήσια κίνηση άλλων περιοχών από το Άστρος, κι αυτό οφείλεται στο ότι είναι δίπλα στο αστικό κέντρο του Άργους και δίπλα στο αστικό κέντρο της Τρίπολης, που είναι και το κέντρο της Περιφέρειας και το άλλο, το Λεωνίδιο, και λόγω απόστασης και λόγω δρόμου και γεωγραφικής θέσης, είναι πιο απομονωμένο. Δηλαδή, θα λέγαμε το Άστρος είναι μια πιο δυναμικά αναπτυσσόμενη οικονομία, αλλά δεν φαίνεται να έχει ταυτότητα το προϊόν της και η εικόνα της περιοχής. Το Λεωνίδιο έχοντας το προνόμιο ενός ιστορικού παραδοσιακού οικισμού, που είναι ο οικισμός του Λεωνιδίου, και έχοντας και τα χαρακτηριστικά μιας «απομόνωσης», και μια δυναμική γεωργία έχει τελείως διαφορετικά χαρακτηριστικά από το Άστρος. Ο Τυρός είναι, προσανατολισμένος προς το Λεωνίδιο, υπό το πρίσμα των υπηρεσιών, εξυπηρέτησης κτλ. Το τουριστικό προϊόν του προσομοιάζει με αυτό του Άστρους. Σε κάθε περίπτωση αναγνωρίζεται ότι ένα νέο αναπτυξιακό πρότυπο μπορεί να έχει μεγαλύτερες οικονομικές επιδόσεις από το υπάρχον βασισμένο στην ανάπτυξη του τουρισμού, με ταυτόχρονη ενσωμάτωση του πρωτογενούς τομέα (βλπ. και Πίνακα με φυσιογνωμία περιοχής μελέτης).

Φυσιογνωμία περιοχής μελέτης

Φυσιογνωμία περιοχής / Επίπεδο Δήμου	Θέση/έκταση	Πληθυσμός	Ηλικιακή Διάρθρωση	Επίπεδο εκπαίδευσης	Παραγωγική διάρθρωση
Βόρειας Κονουρίας	Βρίσκεται στο ανατολικό άκρο του νομού Αρκαδίας. Βασικό χαρακτηριστικό η μεγάλη γεωγραφικά έκταση (571 km ²).	Ανέρχεται σε 12.825 κατοίκους. Μεταξύ του 1971 και 1991 σημειώθηκε συνολική αύξηση 17,5%, ενώ μεταξύ 1991 και 2001 σημειώθηκε ραγδαία πτώση της τάξης του 15,5%.	Το μεγαλύτερο ποσοστό του πληθυσμού ανήκει στην ηλικιακή κατηγορία των 60-74 ετών (20,7%). Οι μεγαλύτερες ποσοστιαίες μειώσεις σημειώνονται στις μικρότερες ηλικιακές ομάδες.	Το 19,8% δηλώνει απόφοιτο μέσης εκπαίδευσης & το 31,1% του πληθυσμού είναι τουλάχιστον απόφοιτοι της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.	Η οικονομία αποτελεί μέγιστο γεωργικής οικονομίας και ανάπτυξης παραθεριστικής κατοικίας.
Τυρού	Αποτελεί το κεντρικό τμήμα της περιοχής της Τσακωνιάς (καλύπτοντας επιφάνεια 88.6 km ²).	Ανέρχεται σε 2.116 κατοίκους. Παρουσιάζει συνεχή πληθυσμιακή αύξηση (1971-2001) της τάξης του 9,52% (μια διαφορετική δημογραφική εξέλιξη απ' αυτή που σημειώνει ο Νομός Αρκαδίας).	Το μεγαλύτερο ποσοστό του πληθυσμού ανήκει στην ηλικιακή κατηγορία των 25-39 ετών (20,4%). Το 51,0% του πληθυσμού ανήκει στις ηλικίες από 25 ετών έως και 64 ετών.	Το 16,4% δηλώνει απόφοιτο μέσης εκπαίδευσης & το 21,5% είναι τουλάχιστον απόφοιτοι της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.	Είναι σχετικά τυπική και απλοποιημένη, με τον πρωτογενή τομέα και τον τομέα των υπηρεσιών να συμμετέχουν σχεδόν με το ίδιο ποσοστό και τον δευτερογενή τομέα σχεδόν να απουσιάζει.
Λεωνιδίου	Αποτελεί το νοτιοανατολικό άκρο της Αρκαδίας (καλύπτοντας έκταση 418.65 km ²).	Ανέρχεται σε 6.294 κατοίκους. Κατά την περίοδο 1971-2001 διαπιστώνεται σημαντική αύξηση της τάξης του 10,1%, ενώ, κατά 1991-2001 μείωση της τάξης του 3,7%.	Το μεγαλύτερο ποσοστό ανήκει στην ηλικιακή κατηγορία των 25-39 ετών (20,9%). Το 22,2% του συνολικού πληθυσμού ανήκει στην ηλικιακή κατηγορία άνω των 65 ετών	Το 20,1% δηλώνει απόφοιτο μέσης εκπαίδευσης & το 29,8% είναι τουλάχιστον απόφοιτοι της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.	Το 44,68% απασχολείται στον πρωτογενή τομέα, το 28,69% απασχολείται στον τριτογενή τομέα ενώ το 11,97% απασχολείται στον δευτερογενή τομέα.

5. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΕΡΕΥΝΑΣ

Τα αποτελέσματα της εν λόγω έρευνας, η ακρίβεια των οποίων ήταν δυνατό να λεχθεί μέσα από διαφορετικές ερωτήσεις, έρχονται να δώσουν μια ολοκληρωμένη αποτύπωση / εικόνα της τοπικής κοινωνίας και οικονομίας. Μια εικόνα που είχαμε αρχίσει να συνθέτουμε τόσο από τις συνεντεύξεις με τους προνομιακούς πληροφοριοδότες, κι ειδικότερα αυτούς που έχουν σχέση με την περιοχή μελέτης (είτε κατάγονται από την περιοχή μελέτης ή δραστηριοποιούνται σε αυτήν), όσο και από την μελέτη πηγών και βιβλιογραφίας που αφορούσε σε αυτήν.

Θα είχε αξία, πριν από την παράθεση των αποτελεσμάτων της έρευνας στην περιοχή μελέτης, να αναφερθούμε σε δύο κρίσιμα στοιχεία που προκύπτουν για τους συνεντευξιαζόμενους. Πρώτον, ότι κάθε συνεντευξιαζόμενος ανάλογα με το πεδίο δραστηριοποίησής του, το φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον που ζει, τις γνώσεις και τις εμπειρίες του, «φωτίζει» διαφορετικές πτυχές της τοπικής κοινωνίας, λ.χ. της συνεργασίας, της ανάπτυξης, του οικονομικού περιβάλλοντος κ.ά. Για παράδειγμα, ο Πρόεδρος του Αθλητικού Οργανισμού του Δήμου Τυρού (και Πρόεδρος του Δ.Σ. του Δήμου Τυρού) θα δώσει έμφαση στον αθλητικό τουρισμό, ο Διευθυντής της Ένωσης Αγροτικών Συνεταιρισμών (ΕΑΣ) Κυνουρίας θα μιλήσει για το κομμάτι της γεωργίας, κι ειδικά της ελιάς και του ελαιολάδου που χαρακτηρίζει το μεγαλύτερο κομμάτι της περιοχής μελέτης.

Δεύτερον, ότι πολλοί από τους συνεντευξιαζόμενους διαδραματίζουν ή έχουν διαδραματίσει ρόλο σε περισσότερους από έναν φορέα, σύλλογο κτλ. Αυτό πηγάζει από το ενδιαφέρον τους για τα κοινά ή/και καταδεικνύει την ανάγκη για την ύπαρξη και την συνέχεια των συλλόγων, ή την ανάγκη για συνέργεια διαφόρων κλάδων και τομέων, λ.χ. γεωργίας και τουρισμού. Ενδεικτικά, αναφέρουμε ότι ο Πρόεδρος της Ένωσης Ξενοδόχων & Ιδιοκτητών Τουριστικών Καταλυμάτων Κυνουρίας είναι και αντιπρόεδρος στην ΕΑΣ Κυνουρίας και Γραμματέας Αλιέων Τυρού, ο Πρόεδρος του Δ.Δ. Πραγματευτής είναι και Αντιπρόεδρος στο Σύλλογο “Λεωνίδιον”, ο Πρόεδρος του Δ.Σ. του Δήμου Τυρού είναι και Πρόεδρος του Αθλητικού Οργανισμού Τυρού.

Όπως, αρχικά, είχε διατυπωθεί βασικός στόχος της έρευνας ήταν να εντοπιστούν τυχόν κοινά σημεία αναφοράς, τα οποία θα μπορούσαν να δημιουργήσουν το πλαίσιο

για από κοινού δράση. Έτσι, από την έρευνα γίνεται αντιληπτό ότι στην ταυτότητα της περιοχής δεσπόζει ο **ορεινός όγκος του Πάρνωνα και ο Πάρνωνας συνολικά** καθώς μιλάμε για την ορεινή και παραλιακή ζώνη του Πάρνωνα, όπου συγκεντρώνεται ο πληθυσμός και βρίσκονται τα δυο ημιαστικά κέντρα, του Άστρους και του Λεωνιδίου, και ο Τυρός κατ' επέκταση. Φυσικά, δεσπόζει στην φυσιογνωμία της περιοχής και ο **Αργολικός κόλπος**, δηλαδή η έξοδος της Αρκαδίας προς την θάλασσα, που είναι ουσιαστικά τα παράλια της Αρκαδίας, και ταυτόχρονα το μεγαλύτερο μέρος από τα παράλια της ανατολικής Πελοποννήσου.

Ενώ, αποτελεί κοινό στοιχείο της περιοχής – τελευταία ορολογία - η θεσμοθέτηση του **Οικολογικού Πάρκου** (μιλάμε για δύο κωμοπόλεις στο όρια του Οικολογικού Πάρκου του Πάρνωνα), οι περιοχές της φύσης. Στο σύνολό τους οι ερωτώμενοι γνωρίζουν ότι υπάρχουν προστατευόμενες περιοχές και είναι σε θέση να πουν για το θεσμοθετημένο Οικολογικό Πάρκο Πάρνωνα-Υγροτόπου Μουστού, είτε για περιοχές Natura που εμπίπτουν είτε σε αυτό είτε όχι, όπως η Λίμνη Μουστού, το Δάσος Δενδρόκεδρου της Μαλεβής, ο ποταμός Δαφνώνας. *«Δεν αρκούν μεμονωμένες προσπάθειες, αλλά μια ολοκληρωμένη πρόταση του Όρους Πάρνωνα, για τα χωριά στο σύνολό τους. Το Οικολογικό Πάρκο Πάρνωνα μπορεί να λειτουργήσει προς την κατεύθυνση αυτή, όπου μπορεί να αξιοποιηθεί ο εναλλακτικός τουρισμός (με μονοπάτια της φύσης κ.ά.)»*, θα τονίσει ο π. Πρόεδρος του Δ.Δ. Καστάνιτσας και του Μορφωτικού και Φυσιολατρικού Συλλόγου των Απανταχού Καστανισσιωτών.

Βασικό πολιτιστικό στοιχείο της περιοχής είναι η **Τσακωνιά**, το οποίο αφορά ένα κομμάτι του Δήμου Βόρειας Κυνουρίας (Αγ. Ανδρέα, Πραστό, Σίταινα, Καστάνιτσα Πραστό) και όλο το νότιο κομμάτι (Τυρό, Σαπουνακαίικα, Μέλινα, την Πραγματευτή, τη Βασκίνα, το Λιβάδι, τη Σαμπατική). Όλοι οι καταγόμενοι από τα «Τσακωνοχώρια» αξιολογούν **την Διάλεκτο και το Πνεύμα της Τσακωνιάς** ως το πρώτο ή το δεύτερο στοιχείο που σηματοδοτεί τον ιδιαίτερο χαρακτήρα και την φυσιογνωμία της περιοχής και μπορεί να λειτουργήσει ως κοινό σημείο αναφοράς. Η Τσακωνική διάλεκτος, παραφθορά και εξέλιξη της αρχαίας Δωρικής, μιλιέται στις περιοχές της Κυνουρίας όπου υπάρχει τσακωνικός πληθυσμός. *«Τουλάχιστον σε 25 χώρες, κυρίως ευρωπαϊκές, καταγράφονται έρευνες και μελέτες για την Τσακωνιά και την διάλεκτό της»*, θα σημειώσει με υπερηφάνεια ο Σ.Α. π. Πρόεδρος του Δ.Δ. Καστάνιτσας και του Μορφωτικού και Φυσιολατρικού Συλλόγου των Απανταχού Καστανισσιωτών.

Τα παραπάνω είναι κομμάτι της **ιστορικής διαδρομής και συνέχειας**, που χαρακτηρίζει την περιοχή, και την οποία μαρτυρούν μεταξύ άλλων οι παραδοσιακοί οικισμοί, η ενδιαφέρουσα αρχιτεκτονική, τα θρησκευτικά μνημεία. Ειδικά για την **αρχιτεκτονική**, υπάρχει μια ιδιαίτερη αρχιτεκτονική στην περιοχή που έχει να κάνει πιο πολύ με νησιώτικη αρχιτεκτονική (έχει χαρακτηριστικά παραθαλάσσιων οικισμών), δεδομένου ότι η κύρια πρόσβαση και συγκοινωνία της περιοχής μέχρι το 1960 ήταν μέσω θαλάσσης και πολύ περισσότερο βέβαια τον προηγούμενο αιώνα. Επίσης, λόγω των πολλών και παλιών μοναστηριών (Ελωνα, Μονή Αρτοκωστάς, Μαλεβή, κ.ά.), έχει χαρακτηριστεί ως **το «Άγιο Όρος» της Πελοποννήσου**. «...οι παραδόσεις και οι ρίζες συνδέουν την Βόρεια και Νότια Κυνουρία, κι εδώ μπορούν να στηριχτούν οι όποιες προσπάθειες συνεργασίας, αλλά και του καλώς εννοούμενου ανταγωνισμού», θα σημειώσει ο Θ.Α. Πρόεδρος του Δ.Σ. του Δήμου Βόρειας Κυνουρίας⁵.

Οι ερωτώμενοι αντιλαμβάνονται ότι η ανάπτυξή τους περνά μέσα από την αξιοποίηση των συγκριτικών πλεονεκτημάτων τους (Όρος Πάρνωννα, Ακτές, Μοναστήρια, κι ειδικότερα ο συνδυασμός βουνού και θάλασσας σε πολύ κοντινή απόσταση). Το φυσικό περιβάλλον κρίνεται ως απολύτως ή αρκετά σημαντικό για την ποιότητα ζωής στην περιοχή. Αξίζει να αναφερθούμε και στην σημασία που αποδίδει στο φυσικό περιβάλλον ο Δ. Π. τ. Πρόεδρος του Μορφωτικού Πολιτιστικού Συλλόγου Νέων Αγ. Πέτρου και Νέος Αγρότης: «...το Βουνό είναι σημαντικό για τις δουλειές και τη ζωή μας. Άλλωστε, το Βουνό και το Μοναστήρι Μαλεβής, αυτά τα δύο έχουμε, δεν έχουμε τίποτα άλλο. Χάρη σε αυτά τα δύο έχουμε κόσμο, διατηρούνται επιχειρήσεις, αξιοποιείται η περιοχή, παραμένουν μόνιμοι κάτοικοι». Ενώ, ειδική αναφορά γίνεται και στα Τοπικά προϊόντα (όπως κάστανου, κερασιού, καρυδιών), στην σκοπιμότητα σύνδεσής τους με γιορτές και καινοτομίες που φέρνουν ανάπτυξη, από αυτούς που κατάγονται από τους ορεινούς οικισμούς.

---

⁵ Λόγω και της ιδιότητά τους ως δάσκαλος, τον θέσουμε το ερώτημα για τον βαθμό που πιστεύει ότι συμβάλλει η οικογένεια και η εκπαίδευση στην απόδοση των φοιτητών. Απαντώντας, τόνισε την σημασία της οικογένειας στην απόδοση των μαθητών. Ανέφερε πως το σχολείο δίνει γνώσης και εφόδια, αλλά η συμβολή του είναι πολύ μικρή στο χτίσιμο μιας ολοκληρωμένης προσωπικότητας. Ωστόσο, η συνεργασία των γονιών, κατά βάση της μάνας, με τους δασκάλους, επιτρέπει να εντοπίζονται τυχόν αδυναμίες, να ενθαρρύνονται τα θετικά στοιχεία, με αποτέλεσμα να αυξάνεται η απόδοση των παιδιών.

Αναφορικά με την συμβολή των φυσικών πόρων στην οικονομική ανάπτυξη, όλοι οι ερωτώμενοι θεωρούν ότι αυτοί έχουν συμβάλλει από λίγο έως καθόλου, λόγω της χαμηλής αξιοποίησης αυτών βάσει και των δυνατοτήτων της περιοχής. Η εικόνα που μας δίνεται για μέτρια ή η μη αξιοποίηση των φυσικών πόρων είναι συνεπής με τις απαντήσεις στην ερώτηση για το βαθμό που οι ερωτώμενοι θεωρούν ότι οι φυσικοί πόροι έχουν συμβάλλει στην οικονομική ανάπτυξη της περιοχής. Κάποιοι θα σημειώσουν χαρακτηριστικά:

«... παρ' όλο που υπάρχουν προοπτικές αξιοποιώντας τους πόρους, η αξιοποίησή τους είναι πολύ χαμηλή. Δεν υπάρχει η πρωτοβουλία, όπως για να στηθεί ένας γυναικείος συνεταιρισμός, δεν υπάρχει ενημέρωση για πράγματα που μπορούν να γίνουν, δεν υπάρχει βοήθεια από υποστηρικτικούς μηχανισμούς», θα επισημάνει η Α.Μ. Πρόεδρος Πολιτιστικού Συλλόγου Αγ. Ανδρέα – Πραστού.

«Αν και η Κυνουρία γενικά είναι πλούσια σε φυσικούς πόρους, η συμβολή τους στην οικονομική ανάπτυξη της περιοχής δεν χαρακτηρίζεται από συνέχεια (κατά περιόδους). Ειδικότερα, δεν υπήρξε σωστή κατανομή δραστηριοτήτων, ορθολογικός τρόπος & διαχείριση υπόγειου, φυτικού και ζωικού πλούτου, άναρχη ανάπτυξη και δόμηση, ευκαιριακές και συγκυριακές δραστηριότητες χωρίς μελέτη των τοπικών, γεωγραφικών και αναπτυξιακών παραμέτρων» θα σημειώσει ο Θ.Β. ένας δημοσιογράφος – ενεργός πολίτης καταγόμενος από το Δ.Δ. Πλατάνου του Δήμου Βόρειας Κυνουρίας.

«Δεν υπάρχει αξιοποίηση, άλλα μέρη με πολύ λιγότερα φυσικά προσόντα έχουν καταφέρει περισσότερα», θα τονίσει η Μ.Π. Εκπρόσωπος του Τσακόνικου Αγροτικού Συνεταιρισμού Γυναικών Λεωνιδίου.

Ωστόσο, αναφορικά με το επίπεδο διαβίωσης στην περιοχή συγκριτικά με άλλες περιοχές του Νομού Αρκαδίας, οι ερωτώμενοι έχουν μια πολύ καλή εικόνα. Επιπλέον, χαρακτήρισαν την περιοχή φιλική, ενδιαφέρουσα, ελκυστική, μερικώς αυτάρκη, αναπτυσσόμενη (και μάλλον αναπτυσσόμενη οι καταγόμενοι από τους Δήμους Βόρειας Κυνουρίας και Λεωνιδίου) και πλούσια (οι καταγόμενοι από τους Δήμους Βόρειας Κυνουρίας και Λεωνιδίου).

«Κάθε επαρχία του Νομού Αρκαδίας έχει τη δική της ιδιομορφία. Για παράδειγμα στην Γορτυνία υπάρχει τουρισμός όλο το χρόνο, λόγω

οικοτουρισμού, ορεινού τουρισμού, φυσικών ομορφιών. Στην Κυνουρία είναι μεγαλύτερη η αξιοποίηση το καλοκαίρι, λόγω προσέλευσης κόσμου έδωσε δουλειά σε αλιείς»_Θ.Β.

«Δεν θεωρώ ότι διαφοροποιείται σημαντικά σε σχέση με άλλες περιοχές της περιφέρειας. Ωστόσο, θεωρώ πως η Κυνουρία βρίσκεται σε καλύτερη μοίρα, κι απόδειξη αυτού ότι την επιλέγουν για δευτερεύουσα κατοικία, όπως από Τρίπολη»_Σ. Α.

«Η Κυνουρία είναι πιο ανεπτυγμένη συγκριτικά με άλλες περιοχές της περιφέρειας. Βέβαια κάποια χωριά της Γορτυνίας είναι πολύ ψηλά, κι η Μεγαλόπολη έχει τον λιγνίτη αλλά δεν έχει ποιότητα ζωής. Ειδικότερα για το χωριό του (τον Αγ. Πέτρο) θεωρώ ότι είμαστε πρωτοπόροι σε σχέση με άλλες περιοχές της Κυνουρίας λόγω αγροτουρισμού και θρησκευτικού τουρισμού. Θεωρώ ότι υπάρχει μια ικανοποιητική κίνηση όλο το χρόνο, τόσο δε δουλειά όσο και σε κόσμο, αυτό είναι το καλό του αγροτουρισμού, ενώ σπίτια ανακαινίζονται και επιχειρήσεις δημιουργούνται»_Δ. Π.

Ειδικότερα για την τοπική κοινωνία οι ερωτώμενοι στην πλειοψηφία τους την κρίνουν από μέτρια έως αρκετά συνεκτική, ενώ είναι έντονη και η «αίσθηση του ανήκειν» σημειώνοντας ότι σε αυτό συνέβαλλε και η «απομόνωση» λόγω της γεωμορφολογίας της περιοχής, «κλειστή» και μη προσβάσιμη (επικοινωνία δια θαλάσσης). Το τελευταίο συντέλεσε στην διατήρηση του αυθεντικού χαρακτήρα και αξιών και των παραδόσεων των τοπικών κοινωνιών. Επίσης, είναι πολύ έντονη η «αίσθηση του ανήκειν» σε χωριά όπως στον Αγ. Βασίλη, στα Πούλιθρα. Χαρακτηριστικά, στα Πούλιθρα υπήρχε μια μεγαλύτερη «αίσθηση του ανήκειν» κυρίως γιατί επικοινωνούσαν άμεσα με τα Πελετά (δηλ. το χειμώνα ήταν στα Πούλιθρα το καλοκαίρι στα Πελετά) κι αυτή η μετακίνηση τους προσέδωσε μια σχετικά μεγαλύτερη συλλογικότητα κυρίως για να διαφοροποιούνται από το κέντρο που ήταν το Λεωνίδιο.

Οι οποίες αλλαγές που αναπόφευκτα συντελέστηκαν μέσα στον χρόνο χαρακτηρίζονται ως οριακές καθώς «υπάρχουν οι σχέσεις (ομοψυχία – οι άνθρωποι «συμπάσχουν»), θα σημειώσει η Α.Τ. Πρόεδρος του Μορφωτικού Πολιτιστικού Συλλόγου Τυρού. Ενώ, αν υπάρχουν ζητήματα/θέματα που εγείρουν αντιπαραθέσεις, οι απόψεις των ερωτώμενων από τον Δήμο Βόρειας Κυνουρίας δίστανται. Από αυτούς που απάντησαν θετικά, στα ζητήματα με την μεγαλύτερη συχνότητα

αναφέρονται η προστασία του περιβάλλοντος, η διαχείριση των υδάτινων πόρων και οι χρήσεις γης. Αξίζει να αναφερθεί ότι οι ερωτώμενοι από τον Δήμο Τυρού θεωρούν ότι δεν υπάρχουν ζητήματα/θέματα που εγείρουν αντιπαραθέσεις! Τέλος, οι ερωτώμενοι από τον Δήμο Λεωνιδίου στην πλειοψηφία τους απάντησαν ότι υπάρχουν ζητήματα/θέματα που εγείρουν αντιπαραθέσεις, όπως οι χρήσεις γης, η προστασία του περιβάλλοντος και οι πολεοδομικές ρυθμίσεις.

Σε κάθε περίπτωση, όμως, αναγνωρίζεται ότι ο τοπικός πληθυσμός δέχεται και εκτιμά την συνεισφορά των ξένων. Συμπληρώνουν στο σύνολό τους ότι η παρουσία των ξένων σε καμιά περίπτωση δεν αποτελεί πρόβλημα για την τοπική κοινωνία. Αντιθέτως, οι ντόπιοι εκτιμούν τη συνεισφορά των ξένων στην τοπική οικονομία (λ.χ. γεωργία και οικοδομή), καθώς καλύπτουν το κενό των ελλήνων και είναι ομαλά ενταγμένοι.

«Οι ξένοι είναι σε μεγάλο βαθμό ενταγμένοι στην τοπική κοινωνία: η τοπική κοινωνία τους αποδέχεται λόγω «ανάγκης» (εργασία στα χωράφια κ.ά.), ο κόσμος δεν χαρακτηρίζεται από ρατσιστικά σύνδρομα, καθώς είναι πιο «ανοικτός», λόγω ίσως και της επαφής του με τον τουρισμό, οι περισσότεροι είναι ήσυχοι οικογενειάρχες, και κατά συνέπεια δεν προκαλούν το «κοινό αίσθημα». Άλλωστε,, υπάρχουν πολλοί μεικτοί γάμοι ή «κουμπαριές» και οι τοπικές κοινωνίες «ξέρουν» από μετανάστευση», όπως θα σημειώσει η Α.Κ. Υπεύθυνη Κοινωνικών Δομών "Βοήθεια στο Σπίτι".

Αν και αναγνωρίζεται ότι μια αντίρροπη δύναμη ασκούν ο σύγχρονος τρόπος ζωής και οι νέες εκφράσεις επικοινωνίας, που διαρρηγνύουν την συνοχή του κοινωνικού ιστού. Χαρακτηριστικά, κάποιοι από τους ερωτώμενους θα σημειώσουν τα παρακάτω:

«Οι αλλαγές που έχουν συντελεστεί τα τελευταία χρόνια στην τοπική κοινωνία, κι ειδικότερα λόγω του νέου τρόπου ζωής (τεχνικός πολιτισμός, ρυθμοί ζωής) και της έλλειψης παραδοσιακών μορφών έκφρασης (πανηγύρια, γιορτές, γάμοι, κ.ά.) έχουν οδηγήσει στην αποδυνάμωση της συναισθηματικής και ψυχικής επαφής»_Θ.Β.

«Το “άλμα” που έγινε την προηγούμενη εικοσαετία και οι αλλαγές που συντελέστηκαν στη χώρα μας και τις οικονομικές αξίες (νεοπλουτισμός, αξία

χρήματος, νέες εκφράσεις επικοινωνίας και έκφρασης), οδήγησαν στην αποδυνάμωση της οικογένειας και των αξιών της και της σημασίας της θρησκείας, στην έλλειψη εμπιστοσύνης και σεβασμού, στην απουσία πραγματικών επαφών και παραδοσιακών μορφών έκφρασης. Ωστόσο υπάρχουν δεσμοί και οι άνθρωποι «προστρέχουν» στις δύσκολες στιγμές, αλλά χρειάζεται να επανεκτιμηθεί η κατάσταση» _Θ.Α.

Επίσης, είναι αξιοσημείωτο ότι, ανεξάρτητα από Δ.Δ. ή Δήμο, όσοι απάντησαν ότι τους εκφράζει “απόλυτα” η τοπική κοινωνία (δηλαδή έχουν πολύ έντονη την αίσθηση του “ανήκειν”) θεωρούν ότι οι ενέργειες και οι πρωτοβουλίες του πληθυσμού έχουν μεγαλύτερη σημασία για την οικονομική ανάπτυξη της περιοχής τους από ό,τι οι παραγωγικοί πόροι (πηγές και μέσα) που είναι διαθέσιμοι σ’ αυτούς! Να σημειωθεί ότι οι καταγόμενοι στο σύνολό τους από τους Δήμους Τυρού και Λεωνιδίου απάντησαν ότι οι πρωτοβουλίες του πληθυσμού έχουν μεγαλύτερη σημασία για την οικονομική ανάπτυξη της περιοχής!

«Ό,τι μέσα και αν έχεις αν δεν τα χρησιμοποιείς κατάλληλα τα εργαλεία σου πέφτουν στο κενό. Αν ο άνθρωπος θέλει μπορεί να κάνει πολλά σε σχέση με τα μέσα που έχει στη διάθεσή του» _Α.Τ.

«Μια μηχανή, ένα site, είναι από μόνο του μικρό. Ο άνθρωπος μπορεί να κάνει πράγματα, αν βάλει το μυαλό να δουλέψει. Οι πρωτοβουλίες του πληθυσμού έχουν μεγαλύτερη σημασία από τους διαθέσιμους πόρους. Αν ο άνθρωπος δεν έχει κέφι ή διάθεση πώς θα βγάλει χρήματα. Ή αν τα έχει πώς θα τα διαχειριστεί;» _Μ.Π.

«Ιεραρχώ ως πρώτο τον ανθρώπινο παράγοντα, αλλά μέχρι ενός ορισμένου σημείου_χρονικού, πρακτικού και ακολουθούν οι διαθέσιμοι πόροι» _Θ.Β.

Βέβαια, στην πλειοψηφία τους θεωρούν ότι οι πρωτοβουλίες του πληθυσμού έχουν τουλάχιστον ίση σημασία με τους διαθέσιμους παραγωγικούς πόρους για την οικονομική ανάπτυξη της περιοχής.

«οι πρωτοβουλίες του πληθυσμού έχουν ίση σημασία με τους διαθέσιμους παραγωγικούς πόρους για την οικονομική ανάπτυξη της περιοχής, καθώς τους οικονομικούς πόρους δεν μπορείς να τους αγνοήσεις. Κι η Παιδεία παίζει

σημαντικό ρόλο, όπως και για το σεβασμό στο περιβάλλον», όπως θα σημειώσει η Α.Μ.

«Μια ιδέα και μια πρωτοβουλία είναι το Α και το Ω προκειμένου να υπάρχει μια ώθηση στην περιοχή. Χωρίς, όμως, τους πόρους δεν μπορεί να προχωρήσει. Δεν έχουμε το «σπίρτο» του επιχειρηματία. Προσπαθούμε να «κατευθύνουμε» τα παιδιά μας να γίνουν δημόσιοι υπάλληλοι – έχουμε αυτή την νοοτροπία, την νοοτροπία του βολέματος («λήθαργος»), θα υπογραμμίσει η Α.Μ.-Μ Διαχειρίστρια Ξενοδοχειακών Επιχειρήσεων στο Δ.Α. Ξηροπηγάδου του Δήμου Βόρειας Κυνουρίας.

Εξίσου ενδιαφέρον είναι το στοιχείο ότι όλοι όσοι έχουν δραστηριοποιηθεί στην τοπική διοίκηση θεωρούν πως η αν η εκτελεστική εξουσία αναλάβει περισσότερη εξουσία θα γίνει πιο αποτελεσματική (ένα ερώτημα καίριο και υπό το πρίσμα του “Καλλικράτη”) καθώς έχουν πληρέστερη γνώση της περιοχής και μπορούν να αποφασίζουν αποτελεσματικότερα.

«...οι τοπικές αρχές έχουν την πρόθεση και τη διάθεση να λάβουν υπόψη τους πολίτες, αλλά αυτό προσκρούει σε οικονομικές δυσκολίες και γραφειοκρατία. Τώρα, για ένα απλό πρόβλημα εμπλέκονται πληθώρα υπηρεσιών με αποτέλεσμα να μη βρίσκεις άκρη. Με την ανάληψη περισσότερης εξουσίας, άρα και αρμοδιοτήτων, η γραφειοκρατία θα αντιμετωπιστεί»_Θ.Α.

«...Διότι εκ των πραγμάτων θα αναγκαστούν να ζητήσουν την βοήθεια των πολιτών και την συμμετοχή τους και την ανάληψη πρωτοβουλιών και την δημιουργία νέων προτάσεων που θα έχουν ως αποτέλεσμα την βελτίωση της τοπικής κοινωνίας»_Δ.Α.

Ωστόσο η συντριπτική πλειοψηφία υποστηρίζει πως η περισσότερη εξουσία από μόνη της δεν οδηγεί σε βελτίωση της τοπικής οικονομίας. Αναφέρουν τον προβληματισμό τους ότι χωρίς σχεδιασμό, χωρίς να οριοθετείς τις εκτελεστικές αρμοδιότητες και κυρίως χωρίς οικονομικούς πόρους, πώς θα τα βγάλει πέρα η τοπική διοίκηση. Παραθέτουν τα αποτελέσματα του Καποδίστρια, με εξαίρεση την καταπολέμηση της γραφειοκρατίας σε μικρό βέβαια βαθμό (λ.χ. σύσταση ΚΕΠ), αλλά και αυτό θεωρούν ότι χρονικά ήταν «αναπόφευκτο» να συμβεί. Άλλωστε, πιστεύουν ότι πολύ σημαντικό ρόλο προς την κατεύθυνση της βελτίωσης της τοπικής οικονομίας, παίζουν οι

οικονομικοί πόροι. Κι η τοπική αυτοδιοίκηση υστερεί σε οικονομικούς πόρους. Δεν αρκεί, δηλαδή, η θέληση και η διάθεση από την πλευρά των διοικούντων.

«...εξαρτάται από τα πρόσωπα που θα την ασκήσουν. Αξιόλογα πρόσωπα με όραμα θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε βελτίωση. Όταν, όμως, δεν υπάρχουν τέτοια πρόσωπα η μεγαλύτερη εξουσία στις τοπικές αρχές θα οδηγήσει σε αντίθετα αποτελέσματα», θα σημειώσει ο Γ.Ρ. Διευθυντής της Ένωσης Αγροτικών Συνεταιρισμών (ΕΑΣ) Κυνουρίας.

«Το ζήτημα δεν είναι ποσοτικό, αλλά ποιοτικό. Η ποιότητα έγκειται στην γνώση, την κατάρτιση, την εμπειρία (κοινωνική), την καλλιέργεια, την ευαισθησία, την ευελιξία και την δυνατότητα επικοινωνίας. Η περισσότερη εξουσία, αν είναι ανεξέλεγκτη, εμπεριέχει τον κίνδυνο της αυθαιρεσίας, της αλαζονείας, της κατάχρησης. Χρυσή τομή το μέτρο και ο έλεγχος», θα τονίσει ο Γ.Δ. Εκπρόσωπος του Συλλόγου Ατόμων με Ειδικές Ανάγκες Νότιας Κυνουρίας.

«...από την γέννηση του ελληνικού κράτους ο κρατικός μηχανισμός δεν ήταν αποτελεσματικός και το μόνο που έκανε ήταν να δημιουργεί υπαλλήλους που ποτέ δεν εργάστηκαν όπως πρέπει. Αν λοιπόν, δώσουμε περισσότερη εξουσία χωρίς σχεδιασμό και οργάνωση σε όλους τους τομείς της αυτοδιοίκησης δεν νομίζω πως θα αλλάξει κάτι» θα επισημάνει ο Δ.Κ. Πρόεδρος του Εμπορικού Συλλόγου Τυρού.

Ειδική αναφορά γίνεται στις παθογένειες της ελληνικής διοίκησης που χαρακτηρίζουν και την τοπική διοίκηση, υπό την έννοια ότι κατά κοινή ομολογία υπάρχουν και λειτουργούν προσωπικά δίκτυα στο πλαίσιο της τοπικής διοίκησης. Ενδεικτικά: «Αυτό είναι αποτέλεσμα της κομματικής διαπλοκής, της πολυνομίας και της γραφειοκρατίας, και κατ' επέκταση του ότι δεν είναι ξεκαθαρισμένοι οι ρόλοι», θα πει ο Θ.Β., «όλο το σύστημα το ελληνικό δουλεύει με τις γνωριμίες – δεν υπάρχει αξιοκρατία» θα προσθέσει ο Δ. Κ., «το κοινωνικό μοντέλο που έχει κυριαρχήσει τις τελευταίες δεκαετίες έχει απαξιωθεί κι από πρωτοβουλίες «φωτισμένων» ανθρώπων κι από νέες κοινωνικές ανάγκες, έτσι θα προκύψουν νέες ισορροπίες» θα υπογραμμίσει ο Γ.Δ.

Έτσι, για την βελτίωση της αποτελεσματικότητας της τοπικής διοίκησης σημειώνεται ότι χρειάζονται: 1. Οικονομικοί πόροι, 2. Στελέχωση από καταρτισμένους, έμπειρους, αξιόπιστους, αξιόλογους και κοινωνικά ευαίσθητους υπαλλήλους και διευθυντές (αξιοκρατία – αποστροφή στον κοινωνικό αυτοματισμό – στοιχειώδεις υποδομές να λειτουργούν – λήψη αποφάσεων ανεξάρτητα από πολιτικό κόστος), 3. Ειλικρινής σχέση μεταξύ διοίκησης και διοικουμένων (διαφάνεια, αξιοκρατία κ.ά.). 4. Κριτικά σκεπτόμενοι ενεργοί πολίτες, 5. Συντονισμός και αξιοποίηση τοπικού δυναμικού (προσωπική εργασία σε εθελοντική βάση, όπως παλιά συμμετοχή των κατοίκων) και ενθάρρυνση του κόσμου να συμμετέχει σε όλες τις ενέργειες κατά τον προγραμματισμό.

Υποστηρίζεται ότι η οικονομική δυσπραγία μειώνει το ενδιαφέρον για τα κοινά και την συμμετοχικότητα. Ειδική αναφορά γίνεται από τους «ανθρώπους» των εμπορικών συλλόγων για την ανάγκη για υποστηρικτικούς μηχανισμούς, υπό την έννοια να ενσκήψουν στα προβλήματα, να παρέχουν συμβουλές επί τω έργω (αναφορά στην Διεύθυνση Αλιείας στην Τρίπολη!), να παρέχουν συμβουλές – καθοδήγηση, να υπάρχουν οι οικονομικοί πόροι.

«Το κράτος δεν βοηθάει τον τοπικό συνεταιρισμό με οικονομική στήριξη από προγράμματα επιδότησης ή με κατευθυντήριες γραμμές. Εφόσον υπάρχουν οι κρατικοί φορείς να υπάρχει και η μέριμνα για να εισακουστούν οι επαγγελματίες, οι παραγωγοί κ.ό.κ. Υπάρχουν αρκετοί που ενδιαφέρονται για τα κοινά, για το κοινό καλό. Σε γενικές γραμμές η επίσημη πολιτεία δεν έχει ενσκήψει στα τοπικά προβλήματα. Η όποια ανάπτυξη οφείλεται στην ιδιωτική πρωτοβουλία, θα υπογραμμίσει με απογοήτευση ο Κ.Α. ο Πρόεδρος της Ένωσης Ξενοδόχων & Ιδιοκτητών Τουριστικών Καταλυμάτων Κυνουρίας

Υπογραμμίζεται η σημασία της συμμετοχής στην παιδευτική διαδικασία και στις δραστηριότητες των κατά τόπους πολιτιστικών συλλόγων για την καλλιέργεια πνεύματος συνεργασίας, σύμπνοιας, αλληλεγγύης και ομαλής ενσωμάτωσης των παιδιών των μεταναστών στις τοπικές κοινωνίες. Αναφέρεται ότι κρίσιμος αριθμός ενεργών μελών για να είναι αποτελεσματική μια ομάδα, όπως η ομάδα που πλαισιώνει έναν δήμαρχο, ή ένας σύλλογος είναι από τρία (3) με πέντε (5) άτομα. «Ένας σύλλογος με 4-5 άτομα δραστήρια μπορεί να κάνει την διαφορά, οι παλιοί λειτουργούσαν τους συλλόγους χωρίς να 'χουν οικονομικούς πόρους, με καλή διάθεση

και εθελοντική εργασία» θα τονίσει ο Θ.Μ. Πρόεδρος του Συνδέσμου Απανταχού Ιταλιωτών.

Ωστόσο, θα είχε ενδιαφέρον να δούμε αν διαφοροποιούνται οι θέσεις των συμμετεχόντων στην επιτόπια έρευνα σε επίπεδο Δήμου (και φυσικά με διάκριση σε πεδινό και ορεινό όγκο, όπου αυτό είναι εφικτό) αναφορικά με την εικόνα, τα χαρακτηριστικά της οικονομίας, την ταυτότητα, την κοινωνική συνοχή κ.ά. που έχουν για την περιοχή μελέτης (βλπ. και Πίνακες με συγκριτική παρουσίαση περιοχής μελέτης).

Εικόνα για τους φυσικούς πόρους

Όλοι οι ερωτώμενοι καταγόμενοι από τον Δήμο Βόρειας Κυνουρίας εμφανίζονται να έχουν εικόνα για το σύνολο της Κυνουρίας, όπως για τους φυσικούς πόρους, οικονομική – επενδυτική δραστηριότητα. Θα υποστηρίξουν ότι η Κυνουρία γενικά είναι πλούσια σε φυσικούς πόρους (εξαιρέση αποτελεί ο Διευθυντής της ΕΑΣ Κυνουρίας, καθώς συνδέει αποκλειστικά την περιοχή με την γεωργία, λόγω της φθίνουσας πορείας την χαρακτηρίζει γενικά φτώχη). Αναφορικά με τις καταβολές των ερωτώμενων, να σημειωθεί ότι ο Διευθυντής της ΕΑΣ είναι ο μόνος που αν και γεννήθηκε στο Δήμο Βόρειας Κυνουρίας, μεγάλωσε εκτός αυτού και συγκεκριμένα στην Αθήνα. (επέστρεψε και μένει μόνιμα στην περιοχή από το 1996). Ειδικότερα, οι ερωτώμενοι θεωρούν ως πλούσιους φυσικούς πόρους: 1. **τα Δάση-Βουνά** και τις 2. **τις Ακτές**.

«Το περιβάλλον είναι ιδανικό για τουρισμό, καθώς μπορούμε να «παντρέψουμε» θάλασσα και βουνό. Σημαντικό, επίσης, πόρο αποτελούν τα μοναστήρια. Έτσι, ο επισκέπτης μπορεί να συνδυάσει τον θρησκευτικό τουρισμό με το τοπίο, το περιβάλλον, τα οποία θα μπορούσαν να προστατευτούν και με το Οικολογικό Πάρκο Πάρωνα – Υγροτόπου Μουστού»_Α.Μ.

Από αυτούς τέσσερις (4) θεωρούν και το Έδαφος-Γη πλούσιο Φυσικό πόρο. Κάποιος θα σημειώσει ότι η θυρεάτης γη, ο κάμπος Λεωνιδίου και το Οροπέδιο Ξηροκαμπίου είναι πλούσια, άλλος θα κάνει λόγο για τον πόρο έδαφος-γη σε συνδυασμό με το “μικροκλίμα” της περιοχής, ενώ κάποιος άλλος ότι ο πόρος αυτός έχει εγκαταλειφτεί, ειδικά στον ορεινό όγκο, και συνεπώς θα πρέπει να υπάρξει στρατηγική για να αξιοποιηθεί σωστά. Αυτοί που κατάγονται από τον ορεινό όγκο (3) εκλαμβάνουν τον φυσικό πόρο Έδαφος-Γη ως πλούσιο, δίνοντας έμφαση στα τοπικά προϊόντα (σύκα,

καρύδια, κάστανα κ.ά.). Οκτώ (8) από τους συνεντευξιαζόμενους θα μιλήσουν για μέτρια αξιοποίηση του εδάφους-γης στη γεωργία. Ενώ, πέντε (5) από αυτούς θεωρούν ότι δεν αξιοποιείται ο εν λόγω πόρος καλύτερα σήμερα. Κάποιος θα πει ότι «παλιά ζούσαν από αυτό», ενώ κάποιος άλλος ότι «αν και σήμερα υπάρχει εξοπλισμός, υπάρχουν οι δυνατότητες, αλλά δεν υπάρχει δυναμικό».

Όλοι οι ερωτώμενοι θα μιλήσουν για μέτρια αξιοποίηση της κτηνοτροφίας. Ενώ, κανένας από αυτούς δεν θεωρεί ότι αξιοποιείται ο εν λόγω πόρος καλύτερα σήμερα. Τρεις (3) από τους ερωτώμενους θεωρούν ότι και ο ορυκτός πλούτος, το μάρμαρο άριστης ποιότητας Αγ. Πέτρου (Πάρνωνα) είναι πλούσιος. Μία (1) συνεντευξιαζόμενη που ζει και δραστηριοποιείται στο Δ.Δ. Ξηροπηγάδου (ξενοδοχειακές επιχειρήσεις) θεωρεί ότι και οι υδάτινοι πόροι είναι πλούσιοι, λ.χ. πηγές, δίνη Λιλέικα, νερά Αναβάλλου, απλώς δεν υπάρχει ορθολογική διαχείριση ή αξιοποίηση. Να σημειωθεί ότι το εν λόγω Δ.Δ. χαρακτηρίζεται από την εγγύτητα στους παραπάνω υδάτινους πόρους. Έξι (6) από τους συνεντευξιαζόμενους θα υποστηρίξουν ότι οι ιχθυοκαλλιέργειες εμφανίζουν υψηλή αξιοποίηση, καθώς και ότι σήμερα αξιοποιούνται καλύτερα σε σχέση με το παρελθόν. Αυτό είναι σύμφωνο και με την βαρύτητα που αποδίδουν για τις ιχθυοκαλλιέργειες αναφορικά με την οικονομική δραστηριότητα.

Σε αντιδιαστολή με την εικόνα που μας έδωσαν οι ερωτώμενοι από τον Δήμο Βόρειας Κυνουρίας, δεν υπάρχει συνεντευξιαζόμενος καταγόμενος από Δ.Δ. του Δήμου Τυρού που να θεωρεί ότι η Κυνουρία γενικά είναι πλούσια σε φυσικούς πόρους (την χαρακτηρίζουν από μέτρια έως, και κυρίως, φτωχή). Τούτο προκύπτει από το ότι η ακριβής εικόνα που έχουν για την Κυνουρία περιορίζεται στην περιοχή τους. Απόδειξη, θα πουν, ότι στράφηκαν στην θάλασσα, υπό την έννοια της αλιείας και της εμπορικής ναυτιλίας. Ειδικότερα, για την περιοχή τους θα πουν ότι ο μόνος πλούσιος πόρος που διαθέτουν είναι **οι ακτές** (με ένα μέτρια εύφορο και ανομοιογενές έδαφος, αδυναμία να ασκήσουν άλλη δραστηριότητα σε μεγάλη κλίμακα). Αρκετές και καλές παραλίες, αμμώδεις, πετρώδεις κ.ό.κ. που καλύπτουν όλες τις επιθυμίες, παραλίες που προσφέρονται για διάφορες δραστηριότητες γιατί είναι “φιλικές”.

Οι απόψεις των ερωτώμενων από το Δήμο Λεωνιδίου σχετικά με το αν η Κυνουρία είναι γενικά πλούσια ή φτωχή σε φυσικούς πόρους δίστανται. Να σημειωθεί ότι πλούσια την χαρακτηρίζουν όσοι έχουν γεννηθεί, μεγαλώσει και μένουν μόνιμα στην

περιοχή, σε αντίθεση με αυτούς που έχουν ζήσει για μεγάλο χρονικό διάστημα ή μένουν μόνιμα εκτός της περιοχής. Όλοι οι ερωτώμενοι καταγόμενοι από τον Δήμο Λεωνιδίου θεωρούν ως πλούσιους φυσικούς πόρους: **1. τα Δάση-Βουνά, 2. τους Υδάτινους πόρους και 3. τις Ακτές. Για την Γεωργία-Γη θα αναφερθούν στον γόνιμο κάμπο.**

Παράγοντες που καθιστούν ελκυστική την περιοχή

Η ποιότητα του περιβάλλοντος κρίνεται από τους ερωτώμενους από τον Δήμο Βόρειας Κυνουρίας ως ο πιο σημαντικό παράγοντας που καθιστά την περιοχή ελκυστική αναφορικά με την ποιότητα ζωής. Επίσης, η Υγεία-ασφάλεια και η αναψυχή κρίνονται ως σημαντικοί παράγοντες. Βέβαια, για τον μοναδικό από τους συνεντευξιζόμενους που δραστηριοποιείται και ζει μόνιμα στον ορεινό όγκο (Άγ. Πέτρο), αναφέρει έναν προβληματισμό σχετικά με τον παράγοντα υγεία-ασφάλεια «...ποιότητα αέρα, ναι, αλλά ιατρική περίθαλψη;»). Οι οικονομικές ευκαιρίες κρίνονται από δύο άτομα ως τον δεύτερο σημαντικό παράγοντα και από άλλα δύο ως τον τρίτο σημαντικό παράγοντα. Αυτό που είναι άξιο αναφοράς για τα δύο άτομα που τον κρίνουν ως τον δεύτερο παράγοντα είναι ότι κάνουν αναφορά στην γειτνίαση με αστικά κέντρα (Τρίπολη, Άργος, Κόρινθος, Αθήνα), και συνεπώς για μη απομόνωση, με τις θετικές συνέπειες που απορρέουν από αυτό, όπως και για την επισκεψιμότητα στην περιοχή. Και των δύο οι δουλειές συνδέονται άμεσα με αυτό, ξενοδοχειακές επιχειρήσεις και κατασκευές.

Η ποιότητα του περιβάλλοντος, η Υγεία-ασφάλεια και οι οικονομικές ευκαιρίες θα συμφωνήσουν όλοι οι ερωτώμενοι από τον Δήμο Τυρού ότι είναι οι τρεις παράγοντες που καθιστούν την περιοχή τους ελκυστική. Επιπλέον, συνδέουν τις οικονομικές ευκαιρίες με τον τουρισμό (λ.χ. ανταγωνιστικές τιμές, όμορφες παραλίες). Ενώ, για τους καταγόμενους από τον Δήμο Λεωνιδίου, η ποιότητα του περιβάλλοντος, η Υγεία-ασφάλεια και η αναψυχή είναι οι τρεις παράγοντες που καθιστούν την περιοχή τους ελκυστική. Και ακολουθούν οι οικονομικές ευκαιρίες.

Κινήσεις πληθυσμών

Στο σύνολο της περιοχής μελέτης καταγράφεται έξοδος πληθυσμού από την περιοχή, η οποία εντοπίζεται στον ενεργό πληθυσμό, δηλ στους νέους, οι οποίοι μετά το λύκειο φεύγουν για σπουδές ή/και εργασία αλλά ελάχιστοι από αυτούς επιστρέφουν. Κάποιοι θα υποστηρίξουν ότι υπάρχει μια αναστροφή το κλίμα, αρκετοί νέοι

επιστρέφουν και προσπαθούν ν' ασχοληθούν με την γεωργία με σύγχρονες μεθόδους ή ανοίγουν επιχειρήσεις. Ο Πρόεδρος του Δ.Σ. του Δήμου Βόρειας Κυνουρίας σημείωσε ότι διαφαίνεται μια αναστροφή του κλίματος, η οποία συνδέεται με την επιχειρηματικότητα που κατά βάση απορρέει από τον αγροτουρισμό. Μια εικόνα που επιβεβαιώνεται από περιοχές που γνωρίζουν βελτίωση του οικονομικού περιβάλλοντος λόγω του αγροτουρισμού (Αγ. Πέτρος, Πούλιθρα, Τυρός, Λεωνίδιο κ.ά.).

«Ίσως οι οικονομικές ευκαιρίες να μην είναι πολλές, στην επαρχία ο κόσμος είναι «κουμπωμένος» και δεν είναι «ανοιχτός» σε νέα πράγματα. Αυτό το έζησαν και ως γυναικείος συνεταιρισμός. Τώρα οι νέοι αρχίζουν να βλέπουν «πέρα» από τον κάμπο, δηλ. να «χαραμίσω» ένα κομμάτι από το περιβόλι μου για να φτιάξω κάτι άλλο. Παλιά ήταν η νοοτροπία να πάω στην Αθήνα, να πάρω ένα διαμέρισμα. Οι άνθρωποι ήταν συντηρητικοί. Πίστευαν ότι μέσα στον τόπο μας δεν μπορείς να κάνεις τίποτα άλλο...Σήμερα υπάρχουν οι γνώσεις και οι εμπειρίες»_ Μ.Π.

Αναφέρονται οι εξής εισροές πληθυσμών: εποχικά μετακινούμενοι, οι οποίοι αφορούν σε επισκέπτες κυρίως κατά τους καλοκαιρινούς μήνες (όπου και σημειώνεται η πιο σημαντική μετακίνηση, κυρίως στην ευρύτερη περιοχή Άστρους, Ξηροπηγάδου, Τυρού και Λεωνιδίου), στους «διπλοκάτοικους», στους παλινοστούντες (Αρκαδικό Χωριό) και φυσικά στους ξένους μετανάστες, εποχικά απασχολούμενους σε αγροτικές εργασίες λ.χ. συλλογή ελιάς, κάστανου. Επίσης, σε ξένους συνταξιούχους από Γερμανία, Αυστρία που διαμένουν μόνιμα κυρίως στην περιοχή του Ξηροπηγάδου και Τυρού. Τέλος, ξένοι μετανάστες που διαμένουν μόνιμα, κατά βάση οικογένειες (αλβανικής και βουλγαρικής καταγωγής) ή μετανάστες (πακιστανικής καταγωγής ή ρουμανικής με τις οικογένειές τους), οι οποίοι απασχολούνται στον κάμπο του Λεωνιδίου. Τόσο ο αριθμός των εποχικά μετακινούμενων κατά τους καλοκαιρινούς μήνες, όσο και ο αριθμός των ξένων μεταναστών που διαμένουν μόνιμα και απασχολούνται στον κάμπο του Λεωνιδίου κρίνεται ως πολύ σημαντικός. *«Το Αρκαδικό Χωριό αποτέλεσε πείραμα – πιλότος για την ανάπτυξη της περιοχής κι αφορούσε την σύνδεση του μητροπολιτικού κέντρου με απόδημους Έλληνες, Οι αρχικοί, όμως, οι στόχοι δεν επετεύχθησαν»_ Θ.Β.*

Παραγωγικές δραστηριότητες περιοχής

Η εικόνα που δίνουν οι ερωτώμενοι από τον Δήμο Βόρειας Κυνουρίας αναφορικά με τις παραγωγικές δραστηριότητες της περιοχής (υψηλή βαρύτητα στην τοπική οικονομία, υψηλός βαθμός απασχόλησης) έχει ως εξής: Ως πολύ σημαντικές κρίνονται η Γεωργία και οι Κατασκευές, με φθίνουσα όμως τάση, από μέτρια έως πολύ σημαντική ο Αγροτουρισμός (με ανοδική τάση) και η Κτηνοτροφία (με φθίνουσα τάση). Το αρνητικό κλίμα για την γεωργία συνάδει και με την μη υιοθέτηση νέων παραγωγικών δραστηριοτήτων (με εξαίρεση μια μέτρια αξιοποίηση της βιολογικής γεωργίας ή ολοκληρωμένης διαχείρισης από μεμονωμένους καλλιεργητές). Στον Τυρό ως πολύ σημαντικές παραγωγικές δραστηριότητες κρίνονται ο Τουρισμός και η Ναυτιλία, η μεν πρώτη με αυξητική τάση, η δε δεύτερη με φθίνουσα τάση, από μέτρια έως πολύ σημαντική οι Κατασκευές (με ανοδική τάση) και η Αλιεία (με φθίνουσα τάση), η Γεωργία, η Κτηνοτροφία και Ιχθυοκαλλιέργεια ως μέτρια σημαντική. Αναφορικά με την αξιοποίηση νέων τεχνολογιών καταγράφεται μια μέτρια αξιοποίηση των ήπιων μορφών ενέργειας και της πληροφορικής. Στο Λεωνίδιο, από μέτρια έως πολύ σημαντικές κρίνονται ο Τουρισμός και η Γεωργία, η μεν πρώτη με αυξητική τάση. Ειδικά, για την γεωργία καταγράφεται μια υστέρηση στην υιοθέτηση νέων τεχνολογιών και παραγωγικών δραστηριοτήτων λ.χ. χρήση πληροφορικής και ήπιων μορφών ενέργειας, αξιοποίηση βιολογικής γεωργίας, με εξαίρεση την μέτρια αξιοποίηση υδροπονίας (θερμοκήπια).

Επιχειρηματικότητα

Το αρνητικό κλίμα στο Δήμο Βόρειας Κυνουρίας συμπληρώνεται από το ότι η περιοχή δεν χαρακτηρίζεται από έντονη επιχειρηματικότητα (νέες επιχειρήσεις, νέες πρωτοβουλίες). Επιπρόσθετα, ελάχιστοι είναι οι ξένοι που έρχονται να επενδύσουν, κυρίως στον τομέα της οικοδομικής δραστηριότητας και των κατασκευών. Ωστόσο ενδιαφέρουσα πτυχή είναι η τάση αναπαλαίωσης κτηρίων στον Αγ. Πέτρο, στον Πραστό, στην Καστάνιτσα (όπου το οικονομικό κλίμα φαίνεται να βελτιώνεται μέσα από τον αγροτουρισμό, αλλά και μια αναστροφή της πληθυσμιακής εξόδου).

«...για το χωριό μου, θεωρώ ότι είμαστε πρωτοπόροι σε σχέση με άλλες περιοχές της Κυνουρίας λόγω αγροτουρισμού και θρησκευτικού τουρισμού. Νοιώθω ότι υπάρχει μια μιξέρια στη υπόλοιπη Κυνουρία (αυτό αποδεικνύεται κι από το πάγωμα της οικοδομικής δραστηριότητας). Θεωρεί ότι υπάρχει μια

ικανοποιητική κίνηση όλο το χρόνο, τόσο δε δουλειά όσο και σε κόσμο, αυτό είναι το καλό του αγροτουρισμού, ενώ σπίτια ανακαινίζονται και επιχειρήσεις δημιουργούνται» Δ.Π.

Στον Τυρό και το Λεωνίδιο οι απόψεις δίστανται για το αν η περιοχή χαρακτηρίζεται από έντονη επιχειρηματικότητα (νέες επιχειρήσεις, νέες πρωτοβουλίες). Όσοι απάντησαν θετικά, θα πουν ότι αυτή αφορά την παροχή υπηρεσιών (τουρισμό). Επίσης, στον Τυρό οι απόψεις δίστανται σχετικά με το πόσοι ξένοι (όχι ντόπιοι) έχουν έρθει να επενδύσουν μεταξύ λίγων και αρκετών, κυρίως στον τομέα των κατασκευών και της παροχής υπηρεσιών (τουρισμός). Ενώ, στο Λεωνίδιο, οι περισσότεροι θα πουν ότι οι ξένοι (όχι ντόπιοι) που έχουν έρθει να επενδύσουν είναι λίγοι κυρίως στον τομέα των κατασκευών (παραθαλάσσιων).

Αποτελεσματικότητα δικτύων

Αναφορικά με την αποτελεσματικότητα των τυπικών δικτύων, οι ερωτώμενοι από τον Δήμο Βόρειας Κυνουρίας κρίνουν από αρκετά έως πολύ αποτελεσματικά το Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο, την Αναπτυξιακή Εταιρεία Πάρνωνα και τους πολιτιστικούς συλλόγους. Ως λίγο αποτελεσματικά κρίνουν τις επαγγελματικές ενώσεις, τα κόμματα-τοπικές οργανώσεις, τα κέντρα προώθησης καινοτομίας και τα πολιτικά δίκτυα και τα κέντρα προώθησης καινοτομίας. Ενώ, καθόλου αποτελεσματικές εμφανίζονται η ένωση νέων αγροτών και οι οικολογικές οργανώσεις. Τα προσωπικά (άτυπα δίκτυα) κρίνονται από αρκετά έως πολύ αποτελεσματικά. Ιεραρχώντας τους τύπους προσωπικών δικτύων που λειτουργούν πιο αποτελεσματικά στην περιοχή τα τοποθετούν ως εξής: 1.Οικογενειακά δίκτυα, 2.Συγγενικά δίκτυα και 3. Πολιτικές γνωριμίες. Μάλιστα αξιολογούν τα προσωπικά δίκτυα πιο σημαντικά από τα τυπικά για την επίλυση οικονομικών προβλημάτων και επαγγελματικών προβλημάτων, ενώ τουλάχιστον εξίσου σημαντικά για την αντιμετώπιση διοικητικών προβλημάτων. Τέλος, αξιολογούν τα προσωπικά δίκτυα τουλάχιστον αποτελεσματικά για την εξεύρεση εργασίας, για την ανάπτυξη/διατήρηση σχέσεων με άλλους φορείς και την ανέλιξη σε ιεραρχία.

Οι ερωτώμενοι από τον Δήμο Τυρού, κρίνουν πολύ αποτελεσματικά το Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο, την Αναπτυξιακή Εταιρεία Πάρνωνα και τους πολιτιστικούς συλλόγους. Ενώ, καθόλου αποτελεσματικά εμφανίζονται η ένωση νέων αγροτών και οι οικολογικές οργανώσεις. Τα προσωπικά δίκτυα κρίνονται ως πολύ

αποτελεσματικά. Ιεραρχώντας τους τύπους προσωπικών δικτύων που λειτουργούν πιο αποτελεσματικά στην περιοχή τα τοποθετούν ως εξής: 1.Οικογενειακά δίκτυα, 2.Φίλοι και 3.Επαγγελματικές γνωριμίες. Μάλιστα αξιολογούν τα προσωπικά δίκτυα εξίσου σημαντικά με τα τυπικά για την επίλυση διοικητικών προβλημάτων, πιο σημαντικά για την επίλυση οικονομικών προβλημάτων, και εξίσου σημαντικά για την επίλυση επαγγελματικών προβλημάτων. Τέλος, αξιολογούν τα προσωπικά δίκτυα ως πολύ αποτελεσματικά για την εξεύρεση εργασίας, και τουλάχιστον αποτελεσματικά για την ανάπτυξη/διατήρηση σχέσεων με άλλους φορείς και την ανέλιξη σε ιεραρχία.

Τέλος, οι ερωτώμενοι από τον Δήμο Λεωνιδίου κρίνουν ως αρκετά αποτελεσματική την Αναπτυξιακή Εταιρεία Πάρνωνα και λίγο αποτελεσματικά το Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο και τους πολιτιστικούς συλλόγους. Ενώ, καθόλου αποτελεσματικά εμφανίζονται η ένωση νέων αγροτών και τα κέντρα προώθησης καινοτομίας. Τα προσωπικά δίκτυα κρίνονται από αρκετά έως πολύ αποτελεσματικά. Ιεραρχώντας τους τύπους προσωπικών δικτύων που λειτουργούν πιο αποτελεσματικά στην περιοχή τα τοποθετούν ως εξής: 1.Οικογενειακά δίκτυα, 2.Φίλοι και 3. Πολιτικές και Επαγγελματικές γνωριμίες. Μάλιστα αξιολογούν τα προσωπικά δίκτυα εξίσου σημαντικά με τα τυπικά για την επίλυση διοικητικών, οικονομικών και επαγγελματικών προβλημάτων. Τέλος, αξιολογούν τα προσωπικά δίκτυα ως αποτελεσματικά για την εξεύρεση εργασίας, για την ανάπτυξη/διατήρηση σχέσεων με άλλους φορείς και την ανέλιξη σε ιεραρχία.

Ταυτότητα περιοχής

Αναφορικά με την **ταυτότητα της περιοχής**, κι ειδικότερα τα σημεία που σηματοδοτούν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και τη φυσιογνωμία της περιοχής – κοινά σημεία αναφοράς- οι καταγόμενοι από το Δήμο Βόρειας Κυνουρίας αναγνωρίζουν: 1. Το Φυσικό Περιβάλλον (βουνό και θάλασσα) 2. Το τοπίο, και 3. Ιστορική μνήμη και Αρχιτεκτονική (παραδοσιακοί οικισμοί, θρησκευτικά μνημεία, ήθη και έθιμα). Συνήθως **αυτοπροσδιορίζονται** ως: 1. Κάνοντας χρήση Καταγωγής σε επίπεδο Δ.Δ., 2. Αρκάς και 3. Κυνουριάτης. Οι καταγόμενοι από τον Δήμο Τυρού και Λεωνιδίου αναγνωρίζουν: 1.Η Διάλεκτος και το Πνεύμα της Τσακωνιάς 2. Το Φυσικό Περιβάλλον (βουνό και θάλασσα), και 3. Η Ιστορική μνήμη και Αρχιτεκτονική (παραδοσιακοί οικισμοί, θρησκευτικά μνημεία, ήθη και έθιμα). Συνήθως **αυτοπροσδιορίζονται** οι μεν πρώτοι ως: 1. Τσάκωνας και 2. Κυνουριάτης, οι δε δεύτεροι κυρίως 1. Κάνοντας χρήση Καταγωγής σε επίπεδο Δήμου (Λεωνίδιο)

Κινητοποίηση τοπικών δυνάμεων

Οι κοινωνικές συσσωματώσεις της τοπικής κοινωνίας έχουν διαδραματίσει και μπορούν να διαδραματίσουν ακόμα σοβαρότερο ρόλο στην κινητοποίηση των ζωντανών δυνάμεών της. Δηλαδή, να παίξουν ρόλο επιτάχυνσης και υποστήριξης όλων αυτών που διαμορφώνουν το κοινωνικό κεφάλαιο. Από τη μία, οι συνθήκες της ζωής, και προπάντων η έλλειψη χρόνου και το ότι δεν υπάρχουν δουλειές για ν' απασχοληθεί ο κάτοικος στον τόπο του και από την άλλη το ότι «δεν έχουν μάθει να συνεργάζονται και να διαφωνούν, δεν ευνοούν την συμμετοχικότητα. Τα τελευταία χρόνια ο κόσμος δεν δείχνει και πολύ ενδιαφέρον για τα κοινά, είναι και ζήτημα προτεραιοτήτων. Με λίγα λόγια, αναγνωρίζεται έλλειμμα συνεργασίας και συνεταιριστικού πνεύματος, όπως προκύπτει και μέσα από τα αποτελέσματα των συνεταιρισμών, λ.χ. Πτηνοτροφικού Συνεταιρισμού Κυνουρίας, Αγροτικού Συνεταιρισμού Καστανοπαραγωγών Πάρνωνα.

«Πολλοί που θα μπορούσαν να βοηθήσουν, τόσο από άποψη χρόνου, όσο και από άποψη γνώσεων, δεν έχουν διάθεση, και το μόνο που κάνουν είναι να' ναι κακοί επικριτές. Μια «δημοσιούπαλληλική» νοοτροπία αναφορικά και με τα κοινά_Θ.Μ.

«Η πτηνοτροφία τελείωσε. Δεν έχουμε το πνεύμα του «συνεταιριζόμενου». Για παράδειγμα είχαμε ένα συγκριτικό πλεονέκτημα το κοτόπουλο Κυνουρίας, υπάρχει η Άρτα η Χαλκίδα, αλλά δεν έχει την ποιότητα αυτή, λόγω κλίματος. Η συσκευασία έπρεπε να λέει κοτόπουλο Κυνουρίας (σήμα κατατεθέν - τυποποίηση) και να υπάρχει σταθερή διάθεση. Έχει δυνατότητες η περιοχή να αναπτυχθεί. Έχουμε τοπικά προϊόντα που μπορούν να πιστοποιηθούν, που μπορούν να διπλασιάσουν την τιμή παραγωγού», θα επισημάνει ο Γ.Β. Πρόεδρος του Πτηνοτροφικού Συνεταιρισμού Κυνουρίας.

«Το πρόβλημα έγκειται στο έλλειμμα συνεργασίας, δηλ. στο ότι δεν έχουν μάθει να συνεργάζονται και να διαφωνούν. Το “moto” τους «ναι να το κάνουμε, αλλά όχι εγώ, εσύ». Η επαρχία «διψάει» από πράγματα. Υπάρχουν άνθρωποι που θα μπορούσαν να δουλέψουν για κοινούς σκοπούς, αλλά πρέπει να τους βρεις, να τους ενεργοποιήσεις»_Δ.Α.

Από την άλλη, αναγνωρίζεται ότι υπάρχει απόθεμα κοινωνικού κεφαλαίου:

«Οι Κυνουριάτες ήταν ανήσυχα πνεύματα από την δημιουργία του ελληνικού κράτους (Πλατανίτες εμπόριο σε Σπέτσες, Ύδρα). Χαρακτηρίζονταν από αδιάκοπη αναζήτηση και επαγρύπνηση για το καινούργιο, το νέο και το πνευματικό, το ανώτερο. Μεγάλο ποσοστό των πνευματικών αποθεμάτων σ' όλη τη ζωή της χώρας είναι Κυνουριάτες σε πολιτικό, πνευματικό, καλλιτεχνικό επίπεδο κ.ά.»_Θ.Β.

«Οι άνθρωποι του ορεινού όγκου, όπως του Πραστού, είναι προοδευτικοί, πιο «ανοιχτοί», αν και δεν έχουν τις γνώσεις, τολμούν, παίρνουν «ρίσκο» στο να δημιουργήσουν μια επιχείρηση, στο να κάνουν πράγματα (στο παρελθόν για λόγους επιβίωσης έφευγαν σε μικρή ηλικία για την Πόλη, την Οδησό για να ασχοληθούν με το εμπόριο)», θα πει με υπηρηφάνεια η Α.Μ.

Αναμφισβήτητα, προς την κατεύθυνση της ενθάρρυνσης της αλληλεγγύης, της συμμετοχής στα κοινά λειτουργούν οι πολιτιστικοί, εθελοντικοί κ.ά. σύλλογοι. Απόδειξη οι επενέργειες των προσπαθειών των συλλόγων αυτών στην αξιοποίηση τοπικών στοιχείων, στη σύσφιξη των κοινωνικών δεσμών, στην ενθάρρυνση της προσφοράς και εθελοντικής συμμετοχής, στην αύξηση της επισκεψιμότητας, στην αναζωογόνηση χωριών, και εν τέλει στη βελτίωση του οικονομικού κλίματος. Το να έχει μια περιοχή φυσικούς ή άλλους πόρους από μόνο του δεν φθάνει.

«Οι οικονομικοί πόροι από μόνοι τους είναι λίγοι και δεν αρκούν για να κάνεις την διαφορά, αλλά ένας σύλλογος ή μια ομάδα με 4-5 άτομα δραστήρια (δεν αρκούν 1-2 όπως συμβαίνει) μπορεί να κάνει την διαφορά» Δ.Π.

Πρέπει να πάρουμε την κατάσταση στα χέρια μας, να μην περιμένουμε όλα από το δήμο. Προς αυτή την κατεύθυνση μπορεί να λειτουργήσει ένας σύλλογος πιο ενεργός, με πιο ουσιαστική παρουσία και φυσικά, πολίτες πιο ενεργοί» Α.Μ.

«Θέλω να πάει μπροστά αυτός ο τόπος». Μόνο μέσα από τις πρωτοβουλίες των ανθρώπων μπορούν να αλλάξουν τα πράγματα. Σύμπνοια-κοινές ιδέες-ομάδα, αυτό οδηγεί σε κοινό όφελος, δηλαδή έχει θετικό αντίκτυπο στο γενικότερο σύνολο. Οι περισσότεροι θα κοιτάζουν την πάρτη τους. Λίγοι «γραφικοί» αυτοί που θα προσπαθήσουν να κάνουν κάτι. «Ισχύς εν τη ενώσει», αλλά πρέπει να βρούμε φόρμουλα να συμβαδίσουμε, να δουλέψουμε από κοινού» θα τονίσει ο Δ.Κ.

Συγκριτική παρουσίαση περιοχής μελέτης

Απαντήσεις Ερωτώμενων / Επίπεδο Δήμου	Εικόνα για τους φυσικούς πόρους της περιοχής	Παράγοντες που καθιστούν ελκυστική την περιοχή	Παραγωγικές δραστηριότητες περιοχής (υψηλή βαρύτητα στην τοπική οικονομία, υψηλός βαθμός απασχόλησης & υιοθέτηση νέων τεχνολογιών)
Βόρειας Κυνουρίας	Πλούσια (έχουν εικόνα για το σύνολο της Κυνουρίας, όπως και για την οικονομική – επενδυτική δραστηριότητα). Ως πλούσιους φυσικούς πόρους θεωρούν: 1. τα Δάση-Βουνά και τις 2. τις Ακτές .	Η ποιότητα του περιβάλλοντος, η Υγεία-ασφάλεια και η αναψυχή.	Ως πολύ σημαντικές κρίνονται: η Γεωργία και οι Κατασκευές (με φθίνουσα τάση), από μέτρια έως πολύ σημαντικές: ο Αγροτουρισμός (με ανοδική τάση) και η Κτηνοτροφία (με φθίνουσα τάση). Καταγράφεται μια μέτρια αξιοποίηση της βιολογικής γεωργίας ή ολοκληρωμένης διαχείρισης από μεμονωμένους καλλιεργητές.
Τυρού	Μέτρια έως, και κυρίως, φτωχή (η ακριβής εικόνα που έχουν για την Κυνουρία περιορίζεται στην περιοχή τους). Ως πλούσιο φυσικό πόρο θεωρούν: 1. τις Ακτές .	Η ποιότητα του περιβάλλοντος, η Υγεία-ασφάλεια και οι οικονομικές ευκαιρίες.	Ως πολύ σημαντικές κρίνονται: ο Τουρισμός και η Ναυτιλία (η μεν πρώτη με αυξητική τάση, η δε δεύτερη με φθίνουσα τάση), από μέτρια έως πολύ σημαντικές: οι Κατασκευές (με ανοδική τάση) και η Αλιεία (με φθίνουσα τάση). Καταγράφεται μια μέτρια αξιοποίηση των ήπιων μορφών ενέργειας και της πληροφορικής.
Λεωνιδίου	Οι απόψεις δίστανται (πλούσια την χαρακτηρίζουν όσοι έχουν γεννηθεί, μεγαλώσει και μένουν μόνιμα στην περιοχή). Ως πλούσιους φυσικούς πόρους θεωρούν: 1. τα Δάση-Βουνά , 2. τους Υδάτινους πόρους και 3. τις Ακτές. Για την Γεωργία-Γη θα αναφερθούν στον γόνιμο κάμπο.	Η ποιότητα του περιβάλλοντος, η Υγεία-ασφάλεια και η αναψυχή.	Από μέτρια έως πολύ σημαντικές κρίνονται: ο Τουρισμός (με αυξητική τάση) και η Γεωργία. Καταγράφεται μια υστέρηση στην υιοθέτηση νέων τεχνολογιών και παραγωγικών δραστηριοτήτων, με εξαίρεση την μέτρια αξιοποίηση υδροπονίας (θερμοκήπια).

<p>Απαντήσεις Ερωτώμενων / Επίπεδο Δήμου</p>	<p>Επιχειρηματικότητα (νέες επιχειρήσεις, νέες πρωτοβουλίες)</p> <p>Δεν χαρακτηρίζεται από έντονη επιχειρηματικότητα. Ελάχιστοι είναι οι ξένοι που έρχονται να επενδύσουν, κυρίως στον τομέα της οικοδομικής δραστηριότητας και των κατασκευών (ενδιαφέρουσα πτυχή είναι η τάση αναπαλαίωσης κτηρίων στον Αγ. Πέτρο, στον Πραστό, στην Καστάνιτσα κ.ά.).</p>	<p>Αποτελεσματικότητα δικτύων</p> <p>Αρκετά έως πολύ αποτελεσματικά κρίνονται: το Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο, η Αναπτυξιακή Εταιρεία Πάρωνα και οι πολιτιστικοί σύλλογοι.</p> <p>Τα προσωπικά δίκτυα, τα οποία κρίνονται από αρκετά έως πολύ αποτελεσματικά., ιεραρχούνται: 1.Οικογενειακά δίκτυα, 2.Συγγενικά δίκτυα και 3. Πολιτικές γνωριμίες.</p>	<p>Ταυτότητα περιοχής (κοινά σημεία αναφοράς, αυτοπροσδιορισμός)</p> <p>1. Το Φυσικό Περιβάλλον (βουνό και θάλασσα) 2. Το τοπίο, και 3. Ιστορική μνήμη και Αρχιτεκτονική.</p> <p>Αυτοπροσδιορίζονται ως: 1. Κάνοντας χρήση Καταγωγής σε επίπεδο Δ.Δ., 2. Αρκάς και 3. Κυνουριάτης.</p>
<p>Βόρειας Κυνουριάς</p>	<p>Οι απόψεις δίστανται (όσοι απάντησαν θετικά, θα αναφερθούν στον τουριστικό τομέα). Επίσης, οι απόψεις δίστανται για το αν έχουν έρθει να επενδύσουν λίγοι ή αρκετοί ξένοι, κυρίως στον τομέα των κατασκευών και της παροχής υπηρεσιών (τουρισμός).</p>	<p>Πολύ αποτελεσματικά κρίνονται: το Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο, η Αναπτυξιακή Εταιρεία Πάρωνα και οι πολιτιστικοί σύλλογοι.</p> <p>Τα προσωπικά δίκτυα, τα οποία κρίνονται ως πολύ αποτελεσματικά, ιεραρχούνται: 1.Οικογενειακά δίκτυα, 2.Φίλοι και 3.Επαγγελματικές γνωριμίες.</p>	<p>1.Η Διάλεκτος και το Πνεύμα της Τσακωνιάς 2. Το Φυσικό Περιβάλλον (βουνό και θάλασσα), και 3. Η Ιστορική μνήμη και Αρχιτεκτονική.</p> <p>Αυτοπροσδιορίζονται ως: 1. Τσάκωνας και 2. Κυνουριάτης.</p>
<p>Τυρού</p>	<p>Οι απόψεις δίστανται (όσοι απάντησαν θετικά, την εντοπίζουν στον τουριστικό τομέα). Οι περισσότεροι θα πουν ότι οι ξένοι που έχουν έρθει να επενδύσουν είναι λίγοι κυρίως στον τομέα των κατασκευών (παραθαλάσσιων).</p>	<p>Αρκετά αποτελεσματική κρίνεται η Αναπτυξιακή Εταιρεία Πάρωνα.</p> <p>Τα προσωπικά δίκτυα, τα οποία κρίνονται από αρκετά ως πολύ αποτελεσματικά, ιεραρχούνται: 1.Οικογενειακά δίκτυα, 2.Φίλοι και 3. Πολιτικές και Επαγγελματικές γνωριμίες.</p>	<p>1.Η Διάλεκτος και το Πνεύμα της Τσακωνιάς 2. Το Φυσικό Περιβάλλον (βουνό και θάλασσα), και 3. Η Ιστορική μνήμη και Αρχιτεκτονική.</p> <p>Αυτοπροσδιορίζονται κόνοντας χρήση Καταγωγής σε επίπεδο Δήμου (Λεωνίδιο).</p>
<p>Λεωνίδιου</p>			

Κρίσιμο ρόλο διαδραματίζουν ή μπορούν να διαδραματίσουν οι διάφορες συλλογικότητες που δραστηριοποιούνται στην περιοχή μελέτης ή αφορούν σε αυτήν, όπως λ.χ. οι απανταχού σύλλογοι, οι διάφορες (εθελοντικές) πρωτοβουλίες. Στο ερώτημα αν υπάρχουν πρωτοβουλίες στην περιοχή που οφείλονται στη δράση μεμονωμένων ατόμων, οι ερωτώμενοι έκαναν αναφορά σε εθελοντικές ομάδες δασοφυλάξεως, καθαρισμού μονοπατιών και προστασίας της φύσης, όπως του Λεωνιδίου και Αγ. Πέτρου. Πρόκειται κατά βάσει για ομάδες νέων που αγαπούν τον τόπο τους, τη φύση, το περιβάλλον. Επιπλέον, έκαναν αναφορά σε διάφορες κοινωνικές συσσωματώσεις, όπως οι παρακάτω, που αποδεικνύουν τι μπορεί να φέρει μια συλλογική παρέμβαση στην τοπική κοινωνία και οικονομία.

Μορφωτικός και Φυσιολατρικός Σύλλογος των Απανταχού Καστανισσιωτών: Ο Σύλλογος έχει έδρα την Καστάνιτσα (230 άτομα ψήφισαν στις τελευταίες εκλογές ανάδειξης συμβουλίου). Τα μέλη του είναι κυρίως νέοι άνθρωποι, οι οποίοι δεν έχουν γεννηθεί, αλλά κατάγονται από το χωριό. Μεταξύ των δράσεών του είναι η έκδοση εφημερίδας (εδώ και 35 χρόνια), η πυροσβεστική και εθελοντική ομάδα, η διοργάνωση διαφόρων εκδηλώσεων κ.ά. «Ένας πολιτιστικός σύλλογος, λ.χ. ο Σύλλογος Απανταχού Καστανισσιωτών, μπορεί να είναι πιο ευέλικτος και αποτελεσματικός στην προβολή της περιοχής, στην ενίσχυση της τοπικής οικονομίας. Ο Σύλλογος των Απανταχού Καστανισσιωτών αποδεικνύει τι μπορεί να φέρει μια συλλογική παρέμβαση (και μάλιστα την τελευταία 5ετία), στην προστασία και ανάδειξη της περιοχής, στον «επαναπατρισμό» των νέων που κατάγονται από την περιοχή, στην προσέλκυση επισκεπτών, στην τόνωση της τοπικής οικονομίας», θα υποστηρίξει ο Σ.Λ. π. Πρόεδρος του Συλλόγου και π. Πρόεδρος του Δ.Δ. Καστάνιτσας.

Μορφωτικός Πολιτιστικός Σύλλογος Τυρού «Ο Απόλλων»: Υπήρχε από το 1976, αλλά ενεργοποιήθηκε ξανά το 1990 (σήμερα απαριθμεί 300 μέλη). Κύριες δραστηριότητές του είναι οι χορευτικές ομάδες παιδιών και ενηλίκων (διαθέτει αυθεντικές στολές «τζουμπέ»-φουστανελάδες), αλλά έχει και φιλανθρωπικό έργο. «Μέσα από τις δράσεις του Συλλόγου διατηρείται η παράδοση, αναβιώνουν πανηγύρια, ενισχύεται η πνευματική στάθμη, υπάρχει επίπτωση και στην οικονομία. Διαδραματίζουμε, έμμεσα, κάποιο ρόλο στην προβολή του τόπου, αρέσει στους ξένους, στις εκδηλώσεις μας λένε ότι θα' ρθουμε και του χρόνου. Ο Σύλλογος δίνει

το έναυσμα, την φλόγα για να συνεχίσουν την παράδοση, γίνεται βίωμα το ενδιαφέρον για τα κοινά. Ειδικά για τα μικρά, αν τα εθίσεις από μικρά, τα βάζεις σιγά σιγά στο κλίμα. Χρειάζεται μια κοινωνία πιο ζεστή, πιο φιλική. Αν ο καθένας κοιτάζει το τομάρι του, θα απαξιωθούν τα πράγματα πιο πολύ. Η στροφή στην παράδοση, στις ρίζες δίνει φως, δίνει δύναμη», θα τονίσει η Πρόεδρος του Μορφωτικού Πολιτιστικού Συλλόγου.

Σύνδεσμος Απανταχού Τσιταλιωτών «Άγ. Γεώργιος»: Ο Σύνδεσμος έχει έδρα την Αθήνα και απαρτίζεται τόσο από ανθρώπους με πολύτιμη εμπειρία αλλά και από νέους ανθρώπους που κατάγονται από το χωριό. Μεταξύ των δράσεών του είναι η υποστήριξη ενός ηλεκτρονικού ιστοχώρου, η εθελοντική ομάδα δασοφυτεύσεων, η προσφορά τροχήλατου συστήματος πυρόσβεσης, προσφορά και τοποθέτηση παγκακίων σε θέσεις θέας κ.ά. και φυσικά η διοργάνωση διαφόρων εκδηλώσεων με έμφαση στην νεολαία λ.χ. κουκλοθέατρα, βραδιές με ροκ και έντεχνη μουσική. «Ο σύλλογος είχε αρχίσει να αδρανεύει, έτσι μπήκαμε, έπρεπε να κάνουμε κάποια πράγματα και έπρεπε να γίνουν σωστά. Μέσα από τις δράσεις του συλλόγου τα παιδιά δέθηκαν, τα Αθηναϊόπουλα γνωρίστηκαν με τα παιδιά από το χωριό, έχουν κίνητρο να πάνε στο χωριό. Πολλοί νέοι, πλέον, έρχονται για διακοπές και διαμένουν αρκετές μέρες. Αυξήθηκε η ανθρώπινη παρουσία, βελτιώθηκαν οι κοινωνικές σχέσεις. Αυτό έδωσε κίνηση στο χωριό, βελτιώθηκε η οικονομική δραστηριότητα, οι ταβέρνες ξαναδούλεψαν, ένας ξενώνας άνοιξε...Το χωριό πήρε «ζωντάνια», απέκτησε «αίγλη». Τώρα θα έρθει και ο Λεωνιδιώτης που' ναι κοντά και ξέρει ότι το χωριό έχει ζωή, και μία ωραία ταβέρνα. Και τα παιδιά που είναι από το χωριό έφεραν και τους φίλους τους κ.ό.κ. Ο ένας τραβάει τον άλλον...», θα τονίσει ο Πρόεδρος του Συνδέσμου.

Τσακόνικος Αγροτικός Συνεταιρισμός Γυναικών Λεωνιδίου: Υφίσταται εδώ και πέντε (5) χρόνια. Αποτελείται κατά βάση από επτά (7) γυναίκες, με 4-5 πιο δραστήριες. Τα πρώτα τέσσερα (4) χρόνια απαιτήθηκαν πολύ προσωπική εργασία. Μεταξύ των προϊόντων του συνεταιρισμού: παραδοσιακά γλυκά (λικέρ, δίπλες), μαρμελάδες, βουτήματα, άγρια χόρτα, ντόπια παξιμάδια Το βασικό προϊόν είναι το μελιτζανάκι (γλυκό και λικέρ) που είναι προϊόν ΠΟΠ. «Ήμουν νοικοκυρά, τα παιδιά μεγάλωσαν, έλεγα χαμένη και η σημερινή μέρα. Και μετά ξεκίνησε ο συνεταιρισμός - θερμός υποστηρικτής ο δήμαρχος (αυτός έβαλε την ιδέα, έγιναν ανακοινώσεις, συζητήσεις). Ξεκίνησε από μεράκι και σιγά σιγά μπήκαμε στο επιχειρηματικό και

εμπορικό κομμάτι. Πάνω από όλα πρέπει να υπάρχει ένα άτομο που να εξισορροπεί τα πράγματα (η «μαμά της επιχείρησης»). Μια εσωτερική φωνή «έριχνε» τα «ζιζάνια», όταν φθάναμε στα όρια, και μετά δέσαμε περισσότερο σαν ομάδα, δοκιμάσαμε τα προϊόντα μας, κερδίσαμε την εμπιστοσύνη, άρχισαν να αγοράζουν και οι ντόπιοι. Βλέπω επισκέπτες που όταν έρχονται αναζητούν τον συνεταιρισμό. Δημιουργήθηκαν θέσεις εργασίας, δημιουργήθηκε πρόσθετο εισόδημα, τονώθηκε η τοπική οικονομία (άλλωστε οι πρώτες ύλες είναι πάντα από την περιοχή), ανοίγουν νέες πόρτες εργασίας», θα σημειώσει με χαρά η εκπρόσωπος του Συνεταιρισμού.

Αναπτυξιακή Πάρνωνα. Αναπτυξιακή Ανώνυμη Εταιρεία ΟΤΑ: Η Εταιρεία ιδρύθηκε το 1995 με την επωνυμία Αναπτυξιακή Εταιρεία Πάρνωνα ΑΕ με κύριο σκοπό την οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη της περιοχής του Πάρνωνα. Σήμερα στο μετοχικό κεφάλαιο της εταιρείας συμμετέχουν 18 Ο.Τ.Α., 2 Επιμελητήρια, 2 Τ.Ε.Δ.Κ., 13 Σύλλογοι, 11 Συνεταιρισμοί, μία (1) Αναπτυξιακή Εταιρεία και μία (1) Αστική μη Κερδοσκοπική Εταιρεία. Ενώ, η περιοχή όπου δραστηριοποιείται περιλαμβάνει Ο.Τ.Α της Νοτιοανατολικής Αρκαδίας και Λακωνίας καθώς και ενός τμήματος της Αργολίδας. «Η Αναπτυξιακή Εταιρεία είναι μια σημαντική και σοβαρή συλλογικότητα για την περιοχή, διότι δεν λειτουργεί απλά σαν μια τεχνική εταιρεία ή μια εταιρεία που απλώς κάνει κάποιες προκηρύξεις προγραμμάτων. Ενισχύει την τοπική κοινωνία είτε μέσω προγραμμάτων (οικονομική ενίσχυση) είτε μέσω προβολής της τοπικής κοινωνικοοικονομίας (παρουσιάσεις, εκθέσεις, προβολή μέσω ΜΜΕ), επιτυγχάνοντας μεταξύ άλλων βελτίωση των υποδομών, ενθάρρυνση τουριστικού ρεύματος. Προσπαθεί να παρεμβαίνει στην περιοχή και στα ζητήματα του σχεδιασμού και της ανάπτυξης και του οράματος. Ως εκ τούτου η Εταιρεία όλα αυτά τα χρόνια που είναι εδώ έχει αναδείξει σειρά ζητημάτων είτε για τα θέματα του τουρισμού είτε για τα θέματα του πολιτισμού είτε για τα θέματα της ιστορικής κληρονομιάς είτε για τα θέματα τα σύγχρονα των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, ή πώς συγκρούεται η ανάπτυξη των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας με την προστασία της βιοποικιλότητας...», θα υπογραμμίσει ο Διευθυντής της Αναπτυξιακής Εταιρείας και Διευθυντής της Αναπτυξιακής «Πελοπόννησος». Ειδικότερα, για τις κοινωνικές δομές «Βοήθεια στο Σπίτι» επισημαίνεται, από την υπεύθυνη υποστήριξης του Προγράμματος, «ότι, αν και στην αρχή αντιμετωπίστηκαν με δυσπιστία, είναι πολύ σημαντικές για τους ανθρώπους της τρίτης ηλικίας εκτός των πρακτικών ζητημάτων που τους επιλύονται και την περίθαλψη που τους παρέχεται από νοσηλευτή, είναι πάνω απ' όλα οι άνθρωποι που τους χτυπούν την πόρτα, είναι η ανθρώπινη επαφή».

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ-ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ

Το κοινωνικό κεφάλαιο συμβάλλει στην οικονομική ανάπτυξη κινητοποιώντας τις τοπικές δυνάμεις, και καταδεικνύει ότι είναι κυρίως οι λιγότερο απτοί παράγοντες αυτοί που προσδιορίζουν τον τρόπο και το βαθμό αξιοποίησης των απτών παραγόντων σε τοπικό επίπεδο. Η μελέτη των πηγών στο σύνολό τους και η διεξαγωγή των συνεντεύξεων, τόσο των προνομιακών πληροφοριοδοτών όσο και των τοπικών φορέων, μας επέτρεψε να προσεγγίσουμε τα κοινά σημεία αναφοράς της περιοχής μελέτης, καθώς και ορισμένες από τις συνιστώσες που συνθέτουν το κοινωνικό κεφάλαιο. Επίσης, μας επέτρεψε να κατανοήσουμε τη σημασία της κινητοποίησης του κοινωνικού κεφαλαίου και τα οφέλη που μπορούν να προκύψουν από τη συλλογική δράση, και κατά συνέπεια την οικονομική αξιολόγησή του και τους στόχους μιας εδαφικής αναπτυξιακής στρατηγικής.

Η αμοιβαιότητα στις σχέσεις και η αλληλεγγύη μεταξύ των πολιτών που καλλιεργείται μέσα από τη συμμετοχικότητα, ή ακόμη η συνεργασία σε ένα κλίμα και πνεύμα εμπιστοσύνης, θέτουν τις βάσεις για μια πιο αποτελεσματική τοπική διακυβέρνηση. Τα παραπάνω επιβεβαιώνονται από το ότι σημαντικά στοιχεία για την βελτίωση της τοπικής διοίκησης αναδείχθηκαν: 1. Η ειλικρινής σχέση μεταξύ διοίκησης και διοικουμένων (διαφάνεια, αξιοκρατία κ.ά.). 2. Οι κριτικά σκεπτόμενοι ενεργοί πολίτες, 3. Ο συντονισμός και η αξιοποίηση του τοπικού δυναμικού, και 4. Η ενθάρρυνση της συμμετοχικότητας των πολιτών, καθώς και του δημόσιου διαλόγου. Είναι ενδιαφέρον το στοιχείο ότι όλοι όσοι έχουν δραστηριοποιηθεί στην τοπική διοίκηση θεωρούν πως αν αυτή αναλάβει περισσότερη εξουσία θα γίνει πιο αποτελεσματική (ένα ερώτημα καίριο και υπό το πρίσμα του “Καλλικράτη”) καθώς οι τοπικοί άρχοντες έχουν πληρέστερη γνώση της περιοχής και μπορούν να αποφασίζουν αποτελεσματικότερα.

Προς την κατεύθυνση της ενθάρρυνσης της ενασχόλησης με τα κοινά φαίνεται να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο η «αίσθηση του ανήκειν». Η τοπική κοινωνία χαρακτηρίζεται από μέτρια έως αρκετά συνεκτική και με έντονη την «αίσθηση του ανήκειν». Σε αυτό συνέβαλλε και η «απομόνωση» λόγω της γεωμορφολογίας της περιοχής, «κλειστή» και μη προσβάσιμη (επικοινωνία δια θαλάσσης). Το τελευταίο, με τη σειρά του συντέλεσε στη διατήρηση του αυθεντικού χαρακτήρα και αξιών και

των παραδόσεων των τοπικών κοινωνιών. Έτσι, οι οποίες αλλαγές που αναπόφευκτα συντελέστηκαν μέσα στον χρόνο χαρακτηρίζονται ως οριακές. Επίσης, είναι αξιοσημείωτο ότι όσοι έχουν πολύ έντονη την αίσθηση του «ανήκειν» θεωρούν ότι οι ενέργειες και οι πρωτοβουλίες του πληθυσμού έχουν μεγαλύτερη σημασία για την οικονομική ανάπτυξη της περιοχής τους από ό,τι οι παραγωγικοί πόροι (πηγές και μέσα) που είναι διαθέσιμοι σ' αυτούς.

Επιπλέον, ο τοπικός πληθυσμός δέχεται και εκτιμά την συνεισφορά των ξένων. Επισημαίνεται ότι η παρουσία τους σε καμιά περίπτωση δεν αποτελεί πρόβλημα για την τοπική κοινωνία. Αντιθέτως, οι ντόπιοι εκτιμούν τη συνεισφορά των ξένων στην τοπική οικονομία (λ.χ. γεωργία και οικοδομή), καθώς καλύπτουν το κενό των ελλήνων και είναι ομαλά ενταγμένοι. Σε κάθε περίπτωση, υπογραμμίζεται η σημασία της συμμετοχής στην παιδευτική διαδικασία και στις δραστηριότητες των κατά τόπους πολιτιστικών συλλόγων για την καλλιέργεια πνεύματος συνεργασίας, σύμπνοιας, αλληλεγγύης και ομαλής ενσωμάτωσης των παιδιών των μεταναστών στις τοπικές κοινωνίες.

Αναμφισβήτητα, οι συνθήκες της ζωής, και προπάντων η έλλειψη χρόνου και το ότι δεν υπάρχουν δυνατότητες απασχόλησης στον τόπο διαμονής, καθώς και η οικονομική δυσπραγία μειώνουν το ενδιαφέρον για τα κοινά και τη συμμετοχικότητα. Επιπρόσθετα, οι νέες εκφράσεις επικοινωνίας, τείνουν να διαρρηγνύουν τη συνοχή του κοινωνικού ιστού. Το αρνητικό κλίμα επιτείνεται από την έλλειψη θεσμικών δομών –υποστηρικτικών μηχανισμών που θα ενθάρρυναν την «συνεννόηση» μεταξύ ιδιωτών και των δημόσιων φορέων, ως μέσο για την αύξηση των εξειδικευμένων γνώσεων και των μορφών συσσωμάτωσης, ενισχύοντας έτσι την τοπική καινοτομία και ανταγωνιστικότητα.

Το κοινωνικό κεφάλαιο μια περιοχής αντιπροσωπεύει το σύνολο των στοιχείων τα οποία διαθέτει η περιοχή σε άυλα μέσα, αλλά και την ικανότητά της να αντιλαμβάνεται τους διαθέσιμους πόρους της ως δυναμικές ανάπτυξης. Προς αυτή την κατεύθυνση σημαντικός είναι ο ρόλος των θεσμικών (αυτό που αποκαλούμε θεσμική ικανότητα). Ειδική αναφορά γίνεται από τους «ανθρώπους» των εμπορικών συλλόγων για την ανάγκη για υποστηρικτικούς μηχανισμούς, υπό την έννοια να ενσκήψουν στα προβλήματα, να παρέχουν συμβουλές-καθοδήγηση επί τω έργω, να

παρέχουν πρόσβαση υπό όρους σε οικονομικούς πόρους. Και τούτο διότι δεν μπορείς να κάνεις λόγο για συλλογική δράση, αν αυτή δεν υποβοηθείται από κάποιους φορείς.

Προς την κατεύθυνση της ενθάρρυνσης της αλληλεγγύης, της συμμετοχής στα κοινά, της κινητοποίησης των ζωντανών δυνάμεων μπορούν να λειτουργήσουν οι πολιτιστικοί, εθελοντικοί κ.ά. σύλλογοι. Απόδειξη οι επενέργειες των προσπαθειών των συλλόγων αυτών στην αξιοποίηση τοπικών στοιχείων, στη σύσφιξη των κοινωνικών δεσμών, στην ενθάρρυνση της προσφοράς και εθελοντικής συμμετοχής, στην αύξηση της επισκεψιμότητας, στην αναζωογόνηση χωριών, και εν τέλει στη βελτίωση του οικονομικού κλίματος. Με λίγα λόγια, το κοινωνικό κεφάλαιο συμβάλλει στην οικονομική ανάπτυξη τονίζοντας τη σημασία της συνεργασίας και εμπιστοσύνης και κινητοποιώντας τις τοπικές δυνάμεις.

Υποστηρίζεται ότι η έλλειψη δραστηριοποίησης αυτού του κρίσιμου κεφαλαίου έχει φέρει «την οπισθοδρόμηση» ή δεν έχουν επιτευχθεί τα βέλτιστα αποτελέσματα δεδομένων των τοπικών πόρων. Το να έχει μια περιοχή φυσικούς ή οικονομικούς πόρους από μόνο του δεν φθάνει. Αν, για παράδειγμα, τα πρότυπα που επικρατούν είναι αυτά του καταναλωτισμού, του νεοπλουτισμού, του ατομικισμού αυτό δεν συνιστά μια βιώσιμη κοινωνία και κατάσταση. Ενώ, αν μια περιοχή καταφέρει να έχει μια ενεργή κοινωνία, να έχει ενεργές συλλογικότητες, όπως έναν γυναικείο αγροτουριστικό συνεταιρισμό, ή έναν υγιή συνεταιρισμό που ασχολείται με τα θέματα της διάθεσης των τοπικών προϊόντων, και έναν αξιόλογο πολιτιστικό σύλλογο, τότε η τοπική κοινωνία μπαίνει σε διαδικασία ουσιαστικής συμμετοχικότητας και επιτυγχάνει συνεργασία και οικονομική ανάπτυξη.

Άλλωστε, αναγνωρίζεται ότι στην περιοχή μελέτης υπάρχει απόθεμα κοινωνικού κεφαλαίου, υπό την έννοια ότι υπάρχει μια κρίσιμη μάζα ανθρώπων και ότι αυτή η κρίσιμη μάζα διαθέτει δεξιότητες και ικανότητες. Υπάρχει κρίσιμη μάζα και στις τρεις περιοχές, και στο Άστρος και στον Τυρό, και στο Λεωνίδιο. Υπάρχουν αρκετοί νέοι άνθρωποι, αρκετοί από τους οποίους έχουν επιστρέψει μετά από σπουδές και δραστηριοποιούνται στη γεωργία, στο εμπόριο, στον τουρισμό. Πολλοί από αυτούς έχουν και τη γνώση αλλά και την όρεξη για να κάνουν πράγματα. Χαρακτηριστικό είναι ότι ανοίγουν συνέχεια καινούργια μαγαζιά, ανεξάρτητα από επιδοτήσεις, όπως εστιατόρια και αγροτουριστικά καταλύματα. Αυτό που λείπει προς το παρόν είναι μια σύνδεση με την τοπικότητα, τα προϊόντα, την φύση κ.ό.κ.

Ωστόσο, η ιστορία των τοπικών προϊόντων και το να αναδειχθεί και κάτι άλλο εκτός από τη θάλασσα, είναι εντελώς άγνωστη για αρκετούς. Υπάρχει αντίθετα σε πολλές περιπτώσεις μια αποσύνδεση και προσπάθεια αντιθέσεων με την αγροτική παραγωγή. Επίσης, δεν υπάρχει οργανωμένη προσπάθεια αξιοποίησης της τσακόνικης καταγωγής και κουλτούρας Το βουνό, η θάλασσα, η τσακόνικη γλώσσα, η ιστορική μνήμη και η αρχιτεκτονική (παραδοσιακοί οικισμοί, θρησκευτικά μνημεία, ήθη και έθιμα), τα τοπικά προϊόντα, που αναγνωρίζονται ως σημεία που σηματοδοτούν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και τη φυσιογνωμία της περιοχής – κοινά σημεία αναφοράς, συνδέουν την Βόρεια και Νότια Κυνουρία, κι εδώ μπορούν να στηριχτούν οι όποιες προσπάθειες συνεργασίας, αλλά και του καλώς εννοούμενου ανταγωνισμού.

Γίνεται αντιληπτό ότι η σύνδεση με τα τοπικά προϊόντα και τα τοπικά χαρακτηριστικά του τουρισμού, και η αντιμετώπιση ζητημάτων που εγείρουν αντιπαραθέσεις, λ.χ. της χρήσης γης και των υδάτινων πόρων, έγκειται στον ρόλο που θα παίζουν κάποιοι «καταλύτες». Κρίσιμη μάζα ανθρώπων υπάρχει, όπως επισημάνθηκε, το έδαφος είναι πρόσφορο. Σημειώνεται ότι απαιτείται άνθρωποι από την ίδια την τοπική κοινωνία να το «πάρουν πάνω τους», μέσα από μια επίπονη διαδικασία πειθούς, αλλά και ουσιαστικής διαβούλευσης σε όλα τα στάδια (τόσο στον ουσιαστικό σχεδιασμό, στην παρακολούθηση, όσο και στην αποτελεσματική αξιολόγηση των ίδιων των αναπτυξιακών προσπαθειών). Με λίγα λόγια, απαιτείται «άνοιγμα» στην τοπική κοινωνία, ενθάρρυνση του «δημόσιου διαλόγου».

Το κοινωνικό κεφάλαιο μπορεί να λειτουργήσει σαν μια στρατηγική πόρων, προκειμένου να ευνοήσει την ανταγωνιστικότητα μιας συγκεκριμένης χωρικής ενότητας. Μια καλή προικοδότηση του κοινωνικού κεφαλαίου επιτρέπει στις πολιτικές να είναι πιο αποδοτικές και αποτελεσματικές στην προώθηση του ανθρώπινου κεφαλαίου και στην ανάδειξη και καλύτερη αξιοποίηση των πόρων ενός συγκεκριμένου τομέα και την βελτίωση των τοπικών δεξιοτήτων. Από τη μία οι πολιτικές είναι δυνατόν να προωθήσουν πιο άμεσα και ενεργά τη χρήση των κοινωνικών δικτύων για την τοπική ανάπτυξη, μέσω της ενθάρρυνσης της «συνεννόησης» σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο και, από την άλλη, οι πολιτικές για την τοπική ανάπτυξη είναι πιο αποτελεσματικές όταν διαμορφώνονται και εφαρμόζονται μέσω της στενής συνεργασίας μεταξύ δημόσιων και ιδιωτικών παραγόντων.

Η τοπική κοινωνία αποτελεί το επιστέγασμα μιας μακρινής εξελικτικής διαδικασίας. Κι είναι αυτή η μακρόχρονη πορεία της ιστορικής εξέλιξης που αντικατοπτρίζεται στην ευρεία έννοια του όρου «κοινωνικό κεφάλαιο». Η κληρονομιά αυτή διαμορφώνει ουσιαστικά και την ταυτότητα κάθε περιοχής ή τόπου και επομένως αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της σύγχρονης ζωής. Η (διαφοροποιημένη) κληρονομιά και η συλλογική μνήμη κάθε τόπου ή κοινωνικού συνόλου αποτελεί τη βάση για την παρούσα και την μελλοντική ανάπτυξη. Με άλλα λόγια, η προστασία, η διατήρηση και η ανάδειξη της κληρονομιάς και της πολιτιστικής ταυτότητας αποτελεί ποιοτική συνιστώσα του τοπικού κεφαλαίου και μοχλός ανάπτυξης.

Από το κοινωνικό κεφάλαιο εξαρτάται κάθε βιώσιμη προοπτική, δεδομένου ότι κάθε διαδικασία κοινωνικού μετασχηματισμού απαιτεί δρώντα υποκείμενα που καινοτομούν και οικοδομούν ενεργές κοινότητες. Ειδικά, σε μια περίοδο στενότητας οικονομικών πόρων και, ενδεχομένως, έντονων κοινωνικών διεργασιών, είναι κρίσιμης σημασίας οι τοπικές κοινωνίες να βρουν μια φόρμουλα συνεργασίας, να «δουλέψουν» πάνω στα δυνατά τους σημεία και να «συμβαδίσουν». Οι όποιες «αντιπαλότητες» ή «τοπικότητες» σε επίπεδο Δήμων ή Διαμερισμάτων απαιτούνται να «δουλευτούν» προκειμένου οι τοπικές κοινωνίες να συνυπάρξουν αρμονικά και να επιτύχουν μια πιο αποτελεσματική τοπική διακυβέρνηση (πόσο μάλλον στο πλαίσιο του νέου σχεδιασμού της τοπικής διοίκησης). Η αξιοποίηση του κοινωνικού κεφαλαίου στην περιοχή μελέτης, όπως της συμμετοχικότητας σε συλλόγους, της ύπαρξης ενεργών πολιτών και εθελοντικών πρωτοβουλιών, φαίνεται ίσως ως η μοναδική ευκαιρία για την επίτευξη ενός υψηλού επιπέδου τοπικής ανάπτυξης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία, Βασική Έρευνα Διάρθρωσης Γεωργικών και Κτηνοτροφικών Εκμεταλλεύσεων, Απογραφή Γεωργίας – Κτηνοτροφίας, 1999/2000.
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία, Απογραφή Πληθυσμού ετών 1991 & 2001.
- Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Δήμου Βόρειας Κυνουρίας 2007-2010, 2007, “Αναπτυξιακή Πάρωννα” – Αναπτυξιακή Ανώνυμη Εταιρεία ΟΤΑ , Δήμος Βόρειας Κυνουρίας.
- Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Δήμου Λεωνιδίου 2007-2010, 2007, “Αναπτυξιακή Πάρωννα” – Αναπτυξιακή Ανώνυμη Εταιρεία ΟΤΑ , Δήμος Λεωνιδίου.
- Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Δήμου Τυρού 2007-2010, 2008, “Αναπτυξιακή Πάρωννα” – Αναπτυξιακή Ανώνυμη Εταιρεία ΟΤΑ , Δήμος Τυρού.
- Ευστράτογλου Σ., Παπαδόπουλος Α. και Ευστράτογλου Α., “Δυναμικές ανάπτυξης των αγροτικών περιοχών και παράγοντες που τις επηρεάζουν”, 7^ο Συνέδριο Εταιρείας Αγροτικής Οικονομίας, 21-23 Νοεμβρίου 2002, Αθήνα.
- Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 114/2006 του Συμβουλίου, της 20ής Φεβρουαρίου 2006, “Κοινοτικές στρατηγικές κατευθυντήριες γραμμές για την αγροτική ανάπτυξη (περίοδος προγραμματισμού 2007-2013)”.
- Καραμέτου Π. & Αποστολόπουλος Δ. Κ., “Θέματα μέτρησης των διαστάσεων του κοινωνικού κεφαλαίου με την αξιοποίηση πρωτογενών στοιχείων από τις περιοχές του Πηλίου (Θεσσαλία) και του Ζαγορίου (Ηπειρος)”, 18^ο Συνέδριο Εταιρείας Αγροτικής Οικονομίας, 27-29 Νοεμβρίου 2008, Θεσ/νίκη.
- Κονιόρδος Μ. Σ., 2006, Κείμενα Οικονομικής Κοινωνιολογίας, Βιβλιοθήκη Κοινωνικής Επιστήμης και Κοινωνικής Πολιτικής – GUTENBERG, Αθήνα.
- Κονιόρδος Μ. Σ., 2006, “Κοινωνικό Κεφάλαιο: Μεταξύ θεωρητικής σαφήνειας και σύγχυσης”, Επιστήμη και Κοινωνία, 16, σσ. 1-38.
- Κωνσταντακόπουλος Σ., 2005, “Το Κοινωνικό Κεφάλαιο στους Alexis de Tocqueville και Robert D. Putnam: Συνέχειες και ασυνέχειες”, Κοινωνία Πολιτών, 10, σσ. 48-53.
- Μαρξ, Κ., 1978, “Το Κεφάλαιο: Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας”, τόμος πρώτος, (Μτφρ), Π. Μαυρομάτη, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα.
- Παναγιωτίδου, Ε., 2002, “Πού, πότε και γιατί αναπτύσσεται η κοινωνία των πολιτών”, Κοινωνία Πολιτών, 8.
- Παναγιωτοπούλου Ρ. & Παπλιάκου Β., 2007, “Όψεις Συγκρότησης του Κοινωνικού Κεφαλαίου στην Ελλάδα”, στο βιβλίο «Πολιτική-Κοινωνία-Πολίτες: Αναλύσεις

δεδομένων της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας», σελ. 209-257, Εκδόσεις ΕΚΚΕ, Αθήνα.

- Παρασκευόπουλος, Χ., 2006, “Κοινωνικό κεφάλαιο και δημόσια πολιτική στην Ελλάδα”, *Επιστήμη και Κοινωνία*, 16, σσ. 69-106.
- Σιάρδος Γ. και Κουτσούρης Α., 2004, “Αειφορική Γεωργία και Ανάπτυξη”, Εκδόσεις Ζυγός, Θεσσαλονίκη.
- Bourdieu, P, 1986, “The forms of capital”, *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, In J. Richardson (Ed.), Greenwood Press, New York, pp. 241-258.
- Bourdieu, P., 1994, “Κοινωνικό Κεφάλαιο: Προσωρινές σημειώσεις”, στο Ν. Παναγιωτόπουλου (επιμ.), Π. Μπουρντιέ: Κείμενα Κοινωνιολογίας, Εκδόσεις Δελφίνι, Αθήνα.
- Christoforou, A., “Social Capital and Economic Growth: The case of Greece”, Paper presented at the 1st LSE PhD Symposium on Modern Greece: Current Social Science Research on Greece, London School of Economics, June 21, 2003.
- Coleman, J. S., 1988, “Social Capital in the creation of Human Capital”, *American Journal of Sociology*, 94 (9), pp. 95-120.
- Coleman, J. S., 1990, “Foundations of Social Theory”, Cambridge, MA Harvard University Press.
- Cooke, P. and Morgan, K., 1998, “The Associational Economy”, Oxford University Press.
- Efstratoglou S., Papadopoulou A., Efstratoglou A., Kourousi E., (2001a), “Dynamics of Rural Areas” (DORA), National Report-Greece (FAIR6-CT98-4162), Agricultural University of Athens, October, 2001.
- Evans, P., 1995, “Embedded Autonomy. States and Industrial Transformation”, Princeton, Princeton University Press, New Jersey.
- Gozzi, R., 2003, “Social Capital: Metaphor or Oxymoron”, *Review of General Symantics*, pp. 434-35.
- Granovetter, M., 1985, “Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness”, *American Journal of Sociology*, 91, pp. 481–510.
- Granovetter, M., 1990, “The Old and the New Economic Sociology: A History and an Agenda”, in R. Friedland, and A.F. Robertson (eds) *Beyond the Marketplace: Rethinking Economy and Society*, Aldine, New York:
- Jones N., “Ο ρόλος του κοινωνικού κεφαλαίου στην εφαρμογή τοπικών περιβαλλοντικών πολιτικών”, Συνέδριο “Κοινωνία Πολιτών, Περιβάλλον και Βιώσιμη ανάπτυξη: Από την ενημέρωση στην ενεργή συμμετοχή”, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 23-24 Νοεμβρίου 2007, Αθήνα.

- Karametou P. & Apostolopoulos C., 2010, “The Causal Nexus Between Social Capital and Local Development in Mountain Rural Greece”, *International Journal of Social Inquiry*, 3 (1), pp. 29-66.
- Koniordos, M. S., 2008, “Social capital contested”, *International Review of Sociology*, 18 (2), pp. 317-337.
- Loury, G. (1977). “A Dynamic Theory of Racial Income Differences”, στο P. A. Wallace and A. LeMond (επιμ.). *Women, Minorities, and Employment Discrimination*. Lexington, MA: D. C. Heath.
- Lyberaki A. and Tsakalotos E., 2002, ‘Reforming the Economy without society: Social and institutional constraints to economic reform in post-1974 Greece’, *New Political Economy* 7 (1): 93-114.
- Mouzelis, N. and G. Pagoulatos (2002), .Civil Society and Citizenship in Postwar Greece., in *Citizenship and nation State in Greece and Turkey*, by F. Birtek, N. Diamandouros, T. Dragona, A. Frangoudaki, and C. Keyder (eds), London: Frank Cass.
- Ostrom, E., 2000, “Social capital: A fad or a fundamental concept?” in “Social Capital: A Multifaceted Perspective”, ed. P. Dasgupta and I. Serageldin, The World Bank.
- Paraskevopoulos, C., 2001, “Interpreting Convergence in the European Union: Patterns of Collective Action, Social Learning and Europeanization”, Palgrave, London.
- Portes, A. & Sensenbrenner, J., 1993, “Embeddedness and Immigration: notes on the social determinants of economic action”, *American Journal of Sociology*, 98 (6), pp. 1320-1350.
- Portes, A., 1998, “Social capital: Its origins and applications in modern sociology”, *Annual Review of Sociology*, 24, pp. 1-24.
- Putnam, R., 1993, “Making Democracy Work”, Princeton, NJ, Princeton University Press. Putnam, R. D. (1993). ‘The Prosperous Community: Social capital and public life’. *The American Prospect*, 4 (13), March 21.
- Putnam, R. D. (1995). ‘Bowling Alone: America’s declining social capital-An Interview with Robert Putnam’, *Journal of Democracy*, 6 (1): 65-78.
- Robson C., 2007, “Η Έρευνα του Πραγματικού Κόσμου: Ένα μέσον για κοινωνικούς επιστήμονες και επαγγελματίες ερευνητές”, Εκδόσεις GUTENBERG, Αθήνα.
- Rose, R., 2000, “Getting things done in antimodern society: Social capital networks in Russia”, in “Social Capital: A Multifaceted Perspective”, ed. P. Dasgupta and I. Serageldin, The World Bank.

- Sabel, C., 1988, “Flexible Specialisation and the Re-emergence of Regional Economies”, in P. Hirst and J. Zeitlin (eds) “Reversing Industrial Decline”, Oxford: Berg Publishers.
- Schmitter, P. C., 1995, “Organised Interests and Democratic Consolidation in Southern Europe”, in “The Politics of Democratic Consolidation: Southern Europe in Comparative Perspective”, ed. R. Gunther, P. N. Diamantouros, H.-J. Puhle, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, pp. 285-314.
- Streeck, W., 1992, “Productive Constraints: On the Institutional Conditions of Diversified Quality Production”, in *Social Institutions and Economic Performance*, Sage, London.
- Trigilia, C. 1991, “The Paradox of the Region: Economic Regulation and the Representation of Interests”, *Economy and Society*, 3, pp. 306-327.
- Trigilia C., 2001, “Social Capital and Local Development”, *European Journal of Social Theory* 4 (4), pp. 427-442.
- Uphoff N., 2000, “Understanding Social Capital: Learning from the Analysis and Experience of Participation”, in “Social Capital: A Multifaceted Perspective”, ed. P. Dasgupta and I. Serageldin, The World Bank.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

**Οδηγός Συνέντευξης & Πίνακας
Προνομιακών Πληροφοριοδοτών**

Η παρούσα έρευνα εκπονείται στο πλαίσιο της διπλωματικής εργασίας «**η συμβολή του κοινωνικού κεφαλαίου στην δυναμική ανάπτυξης της αρκαδικής υπαίθρου**» και καταπιάνεται με την σημασία της αξιοποίησης του κοινωνικού κεφαλαίου στην ανάπτυξη της υπαίθρου, κι ειδικότερα της αρκαδικής υπαίθρου. Επιδιώκει να συγκεντρώσει τις απόψεις των ερωτώμενων σχετικά με τους παράγοντες που προσδιορίζουν το κοινωνικό κεφάλαιο, να διερευνήσει τον τρόπο που ο τοπικός πληθυσμός αντιλαμβάνεται την ανάπτυξη της περιοχής του και τους παράγοντες που την επηρεάζουν. Μάλιστα, για να καταστεί δυνατή η σύγκριση μεταξύ των περιοχών της Κυνουρίας και άλλων περιοχών της Ελλάδας, η συνέντευξη θα είναι δομημένη σε ερωτήματα (ενδεικτικά):

1. Η ανάπτυξη της περιοχής (έμφαση στην τοπικότητα)
  - Βασικά χαρακτηριστικά (τομείς, εξέλιξη)
  - Πού πάει σήμερα (αναπτυξιακό πρότυπο, πληθυσμιακές τάσεις)

2. Ο χαρακτήρας της τοπικής κοινωνίας
  - Ιδιαιτερότητες (σύνδεση με την περιοχή καταγωγής τους, ισχυρό σημείο αναφοράς)
  - Συλλογικότητες (ρόλοι φορέων ή ενώσεων κτλ)
  - “Πιθανή” αναβίωση / ανασύσταση της περιοχής
  - Πιθανά κοινά σημεία αναφοράς / ταύτισης με γειτνιάζουσες περιοχές

3. Πώς αντιλαμβάνονται οι ερωτώμενοι το “κοινωνικό κεφάλαιο” ως παράγοντα για την ανάπτυξη
  - Πώς κατανοούν / προσδιορίζουν το κοινωνικό κεφάλαιο
  - Ποια στοιχεία αναδεικνύουν ως σημαντικά
    - Δίκτυα (εμπιστοσύνη) / ενεργοποίηση/πληροφόρηση
    - Ηγεσία
    - Σύνδεση με την περιοχή (αίσθηση της κοινότητας συγκεκριμένου τόπου)
    - Επιχειρηματικότητα
  - Θεωρούν ότι το κοινωνικό κεφάλαιο είναι σημαντικός άυλος παράγοντας (αν ναι, πόσο σημαντικός;)

4. Πώς κινητοποιείται το κοινωνικό κεφάλαιο ή πως ενεργοποιείται η τοπική κοινωνία απέναντι σε κοινές προκλήσεις;
  - Συλλογική / ατομική δράση

—> Μηχανισμοί για την ενεργοποίησή του

5. Πώς ερμηνεύουν οι ερωτώμενοι την συμπεριφορά ηγετικών φυσιογνωμιών;

—> Ποια τα κίνητρα και οι ικανότητες των ηγετικών φυσιογνωμιών;

—> Πώς δημιουργούνται οι ηγέτες ή οι εμπνευστές;

6. Πώς εντάσσεται το “κοινωνικό κεφάλαιο” σε πολιτικές;

—> Σχεδιασμός (στρατηγικές, στοχοθέτηση, εμπλεκόμενοι)

—> Υλοποίηση (μέτρα, δικαιούχοι, κτλ)

—> Αποτελεσματικότητα

Γίνεται κατανοητό πως τα ερωτήματα κάθε φορά δύνανται να προσαρμόζονται ή/και να εμπλουτίζονται βάσει του προφίλ και του πεδίου εξειδίκευσης του ερωτώμενου.

ΓΕΩΠΟΝΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ
ΜΠΣ «Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη και Διαχείριση του Αγροτικού Χώρου»

Διπλωματική εργασία
«Η συμβολή του κοινωνικού κεφαλαίου στην δυναμική ανάπτυξης
της αρκαδικής υπαίθρου»

ΟΔΗΓΟΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ

Στοιχεία ερωτώμενου _____
Όνοματεπώνυμο _____
Φορέας _____
Ιδιότητα _____
Περιοχή αναφοράς _____

(ημερομηνία) .....

Προνομακοί Πληροφοριοδότες

A/A	Όνομα/Επώνυμο	Φορέας	Ιδιότητα
1	Βλάχος Γεώργιος	Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών / Τμήμα Αγροτικής Οικονομίας	Επιστημονικός συνεργάτης
2	Καραμέτου Παναγιώτα	Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο / Τμήμα Οικιακής Οικονομίας και Οικολογίας	Διδάκτορας - Γνωστικό Αντικείμενο “Το Κοινωνικό Κεφάλαιο ως προσδιοριστικός παράγοντας της ανάπτυξης των ορεινών αγροτικών περιοχών του ελλαδικού χώρου: στην περιοχή του Πηλίου (Θεσσαλία) και στην περιοχή του Ζαγορίου (Ηπειρος)”
3	Κονιόρδος Σωκράτης	Πανεπιστήμιο Κρήτης / Τμήμα Κοινωνιολογίας	Αναπληρωτής Καθηγητής
4	Κουτσούρης Αλέξανδρος	Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών / Τμήμα Αγροτικής Οικονομίας	Επίκουρος Καθηγητής
5	Μελισσογιός Γεώργιος	Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο / Τμήμα Γεωγραφίας	Διδάκτορας - Γνωστικό Αντικείμενο “Τοπική και Περιφερειακή Ανάπτυξη και η γεωγραφία των χωροθετικών αντιθέσεων: μελέτη δύο περιπτώσεων τουριστικής ανάπτυξης σε Ελλάδα και Ισπανία”
6	Μπερέτσος Μαρίνης	Αναπτυξιακή Εταιρεία Πάρωνα Α.Ε. & ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ Α.Ε.	Διευθυντής
7	Ευθυμιάτου Χριστίνα	Αναπτυξιακή Εταιρεία Νάξου Αριάνη Α.Ε. & Ευρωπαϊκό Κέντρο Πληροφορικής Κυκλάδων (Europe Direct)	Επιστημονική σύμβουλος & Υπεύθυνη

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ

**Ερωτηματολόγιο & Πίνακας
Συμμετεχόντων
στην Επιτόπια Έρευνα**

ΓΕΩΠΟΝΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ
ΜΠΣ «Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη και Διαχείριση του Αγροτικού Χώρου»

Διπλωματική εργασία
«Η συμβολή του κοινωνικού κεφαλαίου στην δυναμική ανάπτυξης
της αρκαδικής υπαίθρου»

Δήμος	Δ.Δ.	Κατηγορία	α/α

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

Στοιχεία ερωτώμενου _____
Όνοματεπώνυμο _____
Φορέας / Ιδιότητα _____
Επάγγελμα _____
Επίπεδο Εκπαίδευσης _____
Έτος Γέννησης _____
Διεύθυνση Μόνιμης _____
Κατοικίας _____

(ημερομηνία) .....

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα έρευνα, που εκπονείται στο πλαίσιο της διπλωματικής εργασίας «**η συμβολή του κοινωνικού κεφαλαίου στην δυναμική ανάπτυξης της αρκαδικής υπαίθρου**», καταπιάνεται με την σημασία της αξιοποίησης του κοινωνικού κεφαλαίου στην ανάπτυξη της υπαίθρου, κι ειδικότερα της αρκαδικής υπαίθρου. Κρίνεται χρήσιμο να διερευνηθεί με πιο τρόπο μπορούν οι ίδιες οι τοπικές κοινωνίες να διαμορφώσουν καλύτερα το μέλλον τους. Εμείς, επιδιώκουμε να διερευνήσουμε παράγοντες (αναπτυξιακούς αλλά λιγότερο εμφανείς) όπως η ποιότητα ζωής και το περιβάλλον της περιοχής, ο ρόλος της διοίκησης, ο ρόλος της δημιουργίας δικτύων μεταξύ των φορέων, και γενικότερα η αναπτυξιακή νοοτροπία του πληθυσμού σε τοπικό επίπεδο, οι οποίοι παίζουν καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη μιας περιοχής.

Σε αυτήν την έρευνα συγκεντρώνουμε στοιχεία από διάφορες πηγές. Αυτό το ερωτηματολόγιο απευθύνεται σε δημόσια στελέχη, ηγετικά πρόσωπα της περιοχής, αναπτυξιακούς φορείς, επιχειρηματίες, επαγγελματίες και λοιπές οργανώσεις. Στόχος του ερωτηματολογίου είναι να συγκεντρώσει τις απόψεις αυτών που θα ερωτηθούν, σχετικά με πτυχές του κοινωνικού κεφαλαίου, να διερευνήσει / καταγράψει πώς ο τοπικός πληθυσμός αντιλαμβάνεται την ανάπτυξη της περιοχής του και τους παράγοντες που την επηρεάζουν.

1. ΓΕΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

1.1 Ποιος είναι ο τόπος γέννησής σας;

Δ.Δ.: _____

Δήμος: _____

Νομός: _____

1.2 Πού βρίσκεται η μόνιμη κατοικία σας;

Δ.Δ.: _____

Δήμος: _____

Νομός: _____

1.3 Έχετε δευτερεύουσα κατοικία;

1. ΝΑΙ

2. ΟΧΙ

1.4 Αν ναι, σε ποια περιοχή;

Δήμο: _____ Νομό: _____

1.5 Ποια περίοδο του χρόνου χρησιμοποιείται την δευτερεύουσα κατοικία σας (ποιους μήνες);

|_____| |_____| |_____| |_____| |_____| |_____| |_____| |_____| |_____| |_____| |_____|

Ιαν. Φεβρ. Μάρτ. Απρ. Μαι. Ιούν. Ιούλ. Αύγ. Σεπτ. Οκτ. Νοέμ. Δεκ.

1.6 Πού βρίσκεται η κύρια απασχόληση σας;

1. Μετακινούμαι συνεχώς

2. Εντός της μόνιμης κατοικίας

3. Στο δήμο της μόνιμης κατοικίας

4. Σε άλλο δήμο

5. Άλλο _____

1.7 Πώς περιγράφετε τη σχέση σας με την περιοχή;

1. Γεννήθηκα και μένω μόνιμα στην περιοχή

2. Γεννήθηκα στην περιοχή, αλλά μένω μόνιμα αλλού

3. Κατάγομαι από την περιοχή και μένω αλλού
4. Κατάγομαι από την περιοχή και διατηρώ ιδιοκτησία σε αυτή
5. Απλώς απέκτησα ιδιοκτησία (σπίτι, κτλ.) στην περιοχή και την επισκέπτομαι
6. Παντρεύτηκα και μένω στην περιοχή
7. Άλλο .....

1.8 (Αν έχει μετακινηθεί προς την περιοχή) Ποιοι είναι οι κυριότεροι λόγοι μετακίνησης και εγκατάστασής σας στην περιοχή;

1. Ευκαιρίες Απασχόλησης
2. Παντρεύτηκα και μετακινήθηκα εδώ
3. Καλύτερη Ποιότητα Ζωής
4. Χαμηλότερο Κόστος Ζωής
5. Οικογενειακοί Λόγοι
6. Καταγωγή από την περιοχή
7. Άλλο _____

1.9 Έχετε ζήσει για κάποιο χρονικό διάστημα άνω του ενός χρόνου σε άλλη περιοχή (εξαιρούνται λόγοι σπουδών και στράτευσης/περιλαμβάνει και χώρα του εξωτερικού);

1. ΝΑΙ
2. ΟΧΙ

1.10 Αν ναι, σε ποιον/ούς δήμο/ους;

Δήμο: 1 _____ Νομό: _____
2 _____
3 _____
Χώρα Εξωτερικού

2. ΦΥΣΙΚΟΙ ΠΟΡΟΙ

2.1 Νομίζετε ότι η Κυνουρία γενικά είναι πλούσια ή φτωχή σε φυσικούς πόρους;

1	Πλούσια	
2	Φτωχή	

2.2 Ποιοι από τους παρακάτω φυσικούς πόρους της περιοχής σας αξιοποιούνται ικανοποιητικά; Σήμερα αξιοποιούνται καλύτερα σε σχέση με το παρελθόν;

Φυσικοί πόροι 1 = πλούσιος 2 = φτωχός	Τρόπος αξιοποίησης	Αξιοποίηση 1=πολύ 2= μέτρια 3= καθόλου	Καλύτερη αξιοποίηση σήμερα 1=ναι 2= όχι
Έδαφος - γη	Γεωργία		
	Κτηνοτροφία		
	Αγροτουρισμός		
Δάση - Βουνά	Υλοτομία		
	Κτηνοτροφία		
	Αναψυχή- Τουρισμός		
Υδάτινοι πόροι	Γεωργία (άρδευση, ιχθυοκαλλιέργειες ,κά)		
	Τουρισμός - Αναψυχή - Σπορ		
Ακτές	Οργανωμένη παραλία		
	Τουρισμός - Ξενοδοχεία		
	Ιχθυοκαλλιέργειες		
	Αναψυχή - Σπορ		
Ορυκτός πλούτος	Λατομεία		

2.3 Γνωρίζετε αν υπάρχουν στην περιοχή σας προστατευόμενες περιοχές;

1	Ναι	
2	Όχι	
3	ΔΓ/ΔΑ	

2.4 Τελικά σε ποιο βαθμό θεωρείτε ότι οι φυσικοί πόροι της περιοχής σας έχουν συμβάλει στην οικονομική του ανάπτυξη;

1	Πολύ	
2	Λίγο	
3	Καθόλου	
4	ΔΓ/ΔΑ	

3. ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΖΩΗΣ

3.1 Ποιοι από τους παρακάτω παράγοντες καθιστούν την περιοχή σας ελκυστική για εσάς, αναφορικά με την ποιότητα ζωής; Ιεραρχήστε τους ξεκινώντας από τον πιο σημαντικό.

1^{ος} = ο πιο σημαντικός

1	Υγεία και ασφάλεια	
2	Ποιότητα του περιβάλλοντος	
3	Αναψυχή	
4	Οικονομικές ευκαιρίες	
5	Άλλο. Προσδιορίστε	

3.2 Κατά τη γνώμη σας, πόσο σημαντικό είναι το φυσικό περιβάλλον για την ποιότητα της ζωής στην περιοχή σας;

1	Απολύτως σημαντικό	
2	Αρκετά σημαντικό	
3	Κάπως σημαντικό	
4	Σχετικά ασήμαντο	
5	Ασήμαντο	

3.3 Υπάρχει είσοδος πληθυσμού προς την περιοχή;

	Είδος ομάδας	Μετακίνηση 1. Υπάρχει και είναι σημαντική 2. Υπάρχει και είναι κάπως σημαντική 3. Υπάρχει αλλά δεν είναι σημαντική 4. Δεν υπάρχει
1	Ξένοι μετανάστες (μόνιμη εγκατάσταση)	
2	Συνταξιούχοι (μόνιμη εγκατάσταση)	
3	Παλινοστούντες (μόνιμη εγκατάσταση)	
4	Εποχικά μετακινούμενοι	

3.4 Υπάρχει έξοδος πληθυσμού από την περιοχή;

1. ΝΑΙ
2. ΟΧΙ
3. ΔΓ/ΔΑ

3.5 Αν ναι, ποιες κατηγορίες πληθυσμού αποχωρούν;

1	Νέοι	
2	Γυναίκες	
3	Άλλο. Προσδιορίστε	

3.6 Πιστεύετε ότι ο τοπικός πληθυσμός δέχεται και εκτιμά τη συνεισφορά των ξένων/νεοεισερχόμενων στην περιοχή σας;

- 1. ΝΑΙ
- 2. ΟΧΙ
- 3. ΔΓ/ΔΑ

3.7 Υπάρχουν ζητήματα/θέματα που εγείρουν αντιπαραθέσεις στην περιοχή;

- 1. ΝΑΙ
- 2. ΟΧΙ
- 3. ΔΓ/ΔΑ

3.8 Αν ναι, ποιες είναι οι κύριες αιτίες/προβλήματα στην περιοχή σας κατά σειρά σπουδαιότητας; (Σημειώστε τα τρία περισσότερο σημαντικά με σειρά σημαντικότητας)

1^{ος} = ο πιο σημαντικός

3^{ος} = ο λιγότερος σημαντικός

1	Προστασία περιβάλλοντος	
2	Πολεοδομικές ρυθμίσεις	
3	Μετανάστες/νεοεισερχόμενοι	
4	Τουρισμός	
5	Διαχείριση υδάτινων πόρων	
6	Χρήσεις γης	
7	Βιομηχανική ανάπτυξη	
8	Άλλο. Προσδιορίστε:	

3.9 Πως χαρακτηρίζετε το επίπεδο διαβίωσης στην περιοχή σας συγκριτικά με άλλες περιοχές της περιφέρειας;

1	Καλύτερο	
2	Περίπου το ίδιο	
3	Χειρότερο	
4	ΔΓ/ΔΑ	

4. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΟΜΗ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΩΣΗ

4.1 Ποιες, κατά τη γνώμη σας, είναι οι πιο σημαντικές παραγωγικές δραστηριότητες της περιοχής (υψηλή βαρύτητα στην τοπική οικονομία, υψηλός βαθμός απασχόλησης);

Δραστηριότητα	1. πολύ σημαντική 2. μέτρια σημαντική 3. καθόλου
Αγροτουρισμός	
Γεωργία	
Κτηνοτροφία	
Ιχθυοκαλλιέργεια	
Μεταποίηση	
Κατασκευές	
Άλλο. Προσδιορίστε:.....	

4.2 Οι δραστηριότητες αυτές εμφανίζουν αύξηση, μείωση ή παραμένουν στάσιμες;

Δραστηριότητα	1=Αύξηση 2=Μείωση 3=Στάσιμη
Αγροτουρισμός	
Γεωργία	
Κτηνοτροφία	
Ιχθυοκαλλιέργεια	
Μεταποίηση	
Κατασκευές	
Άλλο. Προσδιορίστε:.....	

4.3 Ποιες, κατά τη γνώμη σας, είναι οι νέες τεχνολογίες και οι νέες παραγωγικές δραστηριότητες που αξιοποιούνται στην περιοχή;

Καινοτομία	Αξιοποίηση 1 = πολύ 5 = καθόλου
Χρήση πληροφορικής	
Χρήση ήπιων μορφών ενέργειας	
Ανάπτυξη βιολογικής γεωργίας	
Ανάπτυξη υδροπονίας	
Άλλο. Προσδιορίστε:.....	

4.4 α) Θεωρείτε ότι η περιοχή σας χαρακτηρίζεται από έντονη επιχειρηματικότητα (ξεκινούν νέες επιχειρήσεις, αναπτύσσονται νέες πρωτοβουλίες κλπ);

1	Ναι	
2	Όχι	
3	ΔΓ/ΔΑ	

4.3 (β) **Αν ναι**, πώς εκδηλώνεται αυτή η επιχειρηματικότητα;

4.5 (α) Από όσα γνωρίζετε, τα τελευταία χρόνια, έχουν έρθει ξένοι (όχι ντόπιοι) να επενδύσουν στην περιοχή σας;

1	Πολλοί	
2	Αρκετοί	
3	Λίγοι	
4	Κανείς	
5	ΔΓ/ΔΑ	

4.5 (β) **Αν ναι**, σε ποιους τομείς;

---

5. ΔΙΚΤΥΑ

Όπως ίσως γνωρίζετε, το δίκτυο είναι ένα σύνολο δεσμών μεταξύ ατόμων που σκοπό έχει τη μεταφορά πληροφορήσης, γνώσεων αλλά και την οργάνωση κοινών ή ατομικών δράσεων.

5.1. Ποια από τα παρακάτω δίκτυα νομίζετε ότι λειτουργούν πιο αποτελεσματικά στην περιοχή σας (σε κλίμακα από 1 έως 5);

1 = πολύ
5 = καθόλου

Είδη δικτύων	Αποτελεσματικότητα (Βαθμός συμμετοχής)
1 Επιχειρηματικά/επαγγελματικά δίκτυα	
Εμπορικό & Βιομηχανικό Επιμελητήριο	
Ένωση ξενοδόχων	
Επαγγελματικές ενώσεις	
Εμπορικοί σύλλογοι	
Συνεταιρισμοί	
Ένωση νέων αγροτών	
2 Δημόσια δίκτυα	
Τοπικό γραφείο γεωργικής ανάπτυξης	
Τοπική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων (ΤΕΔΚ)	
Τοπικές Αναπτυξιακές εταιρείες LEADER	
Κέντρα Προώθησης Καινοτομίας	
3 Πολιτικά δίκτυα	
Κόμματα, τοπικές οργανώσεις	
4 Κοινωνικά δίκτυα	
Πολιτιστικοί σύλλογοι	
Οικολογικές οργανώσεις	
5 Άτυπα δίκτυα	
Προσωπικά	
6 Άλλο. Προσδιορίστε:	

5.2 Ποιοι τύποι προσωπικών (άτυπων) δικτύων πιστεύετε ότι λειτουργούν πιο αποτελεσματικά στην περιοχή σας; (Σημειώστε τα τρία πιο σημαντικά και ιεραρχήστε τα με σειρά σπουδαιότητας: 1, 2, 3)

1	Οικογενειακά δίκτυα	
2	Συγγενικά δίκτυα	
3	Επαγγελματικές γνωριμίες	
4	Πολιτικές γνωριμίες	
5	Φίλοι	
6	Άλλο. Προσδιορίστε:	

5.3. Πιστεύετε ότι τα προσωπικά (άτυπα) δίκτυα είναι περισσότερο ή λιγότερο σημαντικά από τα υπόλοιπα (τυπικά) δίκτυα για την επίλυση προσωπικών, διοικητικών και επαγγελματικών προβλημάτων;

		Σημασία των προσωπικών δικτύων 1. Πιο σημαντικά από τα υπόλοιπα (τυπικά) 2. Λιγότερο σημαντικά από τα υπόλοιπα (τυπικά) 3. Εξίσου σπουδαία με τα υπόλοιπα (τυπικά)
1	Διοικητικά προβλήματα	
2	Οικονομικά προβλήματα	
3	Επαγγελματικά προβλήματα	

5.4 Πόσο αποτελεσματικά πιστεύετε ότι είναι τα προσωπικά δίκτυα;

		Αποτελεσματικότητα 1. Πολύ αποτελεσματικά 2. Αποτελεσματικά 3. Αναποτελεσματικά
1	Για την εξεύρεση εργασίας	
2	Για την ανάπτυξη/διατήρηση σχέσεων με άλλους φορείς	
3	Για την ανέλιξη σε ιεραρχία	

6. ΤΟΠΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ

6.1 (α) Κατά τη γνώμη σας, αν οι τοπικές αρχές (δηλαδή η νομαρχιακή και τοπική αυτοδιοίκηση) αναλάβουν περισσότερη εξουσία αυτό θα οδηγήσει σε βελτίωση της τοπικής οικονομίας;

1	Ναι	
2	Όχι	
3	ΔΓ/ΔΑ	

6.1 (β) Γιατί; (προσπαθούμε να δούμε τη σύνδεση της τοπικής διοίκησης με άλλους παράγοντες)

6.2 Υπάρχουν και λειτουργούν προσωπικά δίκτυα στο πλαίσιο της τοπικής διοίκησης;

1	Ναι	
2	Όχι	
3	ΔΓ/ΔΑ	

6.3 Πιστεύετε ότι η τοπική διοίκηση λαμβάνει υπ' όψιν τους πολίτες κατά την διαδικασία λήψης αποφάσεων (τον προγραμματισμό) σχετικά με τις προτεραιότητες που αφορούν την οικονομική ανάπτυξη της περιοχής;

1	Δεν τους λαμβάνουν καθόλου υπόψη	
2	Αφήνουν τους ντόπιους να μιλάνε αλλά δεν δίνουν σημασία	
3	Συμβουλευόνται τους πολίτες σε μερικές περιπτώσεις	
4	Λαμβάνουν υπόψη τις απόψεις των πολιτών τακτικά	
5	Άλλο. Προσδιορίστε:	

6.4 Τί πιστεύετε ότι χρειάζεται για την βελτίωση της αποτελεσματικότητας της τοπικής διοίκησης (προσπαθούμε να δούμε και τα χαρακτηριστικά ικανών διαχειριστών της τοπικής διοίκησης);

6.5 Κρίνετε ότι διαδραματίζετε κάποιο ρόλο και ποιος είναι αυτός (αφορά στελέχη φορέων);

---

7. ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ

7.1 Πόσο σας εκφράζει η τοπική κοινωνία (αίσθηση του ανήκειν);

1	Απόλυτα
2	Αρκετά
3	Λίγο
4	Καθόλου

7.2 Στην ερώτηση από πού είστε (πώς αυτοπροσδιορίζεστε), τι απαντάται συνήθως (έως και 3 απαντήσεις ιεραρχημένες);

1	Πελοποννήσιος	
2	Αρκάς	
3	Κυνουριάτης	
4	Τσάκωνας	
5	Χρήση καταγωγής σε επίπεδο Δήμου	
6	Χρήση καταγωγής σε επίπεδο Διαμερίσματος	
7	Άλλο. Προσδιορίστε	

7.3 Ποια στοιχεία θεωρείτε ότι σηματοδοτούν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και τη φυσιογνωμία της περιοχής σας (παράδοση, ιστορία, περιβάλλον) (έως και 3 απαντήσεις ιεραρχημένες);

1	Ιστορική μνήμη	
2	Έθιμα και παράδοση	
3	Διάλεκτος	
4	Φυσικό περιβάλλον	
5	Τοπίο	
6	Τοπικά τρόφιμα	
7	Άλλο. Προσδιορίστε	

7.4 Υπάρχουν πρωτοβουλίες στην περιοχή σας που να οφείλονται στη δράση μεμονωμένων ατόμων (ηγετικές φυσιογνωμίες) και ποιες είναι αυτές (που να οδήγησαν στη δημιουργία αναπτυξιακών εταιρειών, συλλόγων κλπ);

7.5 Σε ποιο βαθμό πιστεύετε ότι οι ξένοι είναι ενταγμένοι στην τοπική κοινωνία;

7.6 (α) Πιστεύετε ότι η παρουσία των ξένων (νεοεισερχόμενων) αποτελεί πρόβλημα για την τοπική κοινωνία;

1	Ναι	
2	Όχι	
3	ΔΓ/ΔΑ	

7.6 (β) Μπορείτε να μας εξηγήσετε την άποψή σας:

7.7 Αλλαγές που έχουν γίνει τα τελευταία χρόνια στην τοπική κοινωνία, που τις εντοπίζετε και αν τις χαρακτηρίζετε θετικές, αρνητικές ή ουδέτερες;

Αλλαγές	Εντοπίζονται 1. Ναι 2. Όχι	Είδος Αλλαγής 1. Θετική 2. Αρνητική 3. Ουδέτερη
1	Αλλαγή στην οικογένεια και τις οικογενειακές αξίες	
2	Αποδυνάμωση της σημασίας της θρησκείας	
3	Οι άνθρωποι εμπιστεύονται λιγότερο τους συνανθρώπους τους	
4	Έλλειψη επαφής μεταξύ συγγενών	
5	Ανάδειξη τοπικών ηγετών	
6	Νέες εκφράσεις επικοινωνίας και συμμετοχής	
7	Μεγαλύτερη ελευθερία	
8	Άλλο. Προσδιορίστε	

7.8 Γενικά, πως θα χαρακτηρίζατε στο σύνολό της, την τοπική σας κοινωνία;

- 1 Πολύ συνεκτική (δεμένη)
- 2 Μέτρια συνεκτική
- 3 Χαλαρή

7.9 Θεωρείτε ότι οι ενέργειες και οι πρωτοβουλίες του πληθυσμού έχουν μεγαλύτερη, ίση ή μικρότερη σημασία για την οικονομική ανάπτυξη της περιοχής σας από ό,τι οι παραγωγικοί πόροι (πηγές και μέσα) που είναι διαθέσιμοι σ' αυτούς;

- 1 Οι πρωτοβουλίες του πληθυσμού έχουν **μεγαλύτερη** σημασία από τους διαθέσιμους πόρους
- 2 Οι πρωτοβουλίες του πληθυσμού έχουν **ίση** σημασία με τους διαθέσιμους πόρους
- 3 Οι πρωτοβουλίες του πληθυσμού έχουν **μικρότερη** σημασία από τους διαθέσιμους πόρους

7.10 Τέλος, ποια από τις παρακάτω περιγραφές ταιριάζει στην περιοχή σας:

Πλούσια	Φτώχη
Αναπτυσσόμενη	Φθίνουσα
Φιλική	Εχθρική
Ενδιαφέρουσα	Βαρετή
Οικεία (Ελκυστική)	Αφιλόξενη
Καλοδιοικούμενη	Κακοδιοικούμενη
Ενοποιημένη	Διαιρεμένη
Αυτάρκης	Εξαρτημένη

Φορείς Περιοχής Μελέτης (1)

A/A	Όνομα/Επώνυμο	Φορέας	Ιδιότητα	Έτος Γέννησης	Εκπαιδευτικό Επίπεδο	Μόνιμη κατοικία (Δ.Δ.)
Δήμος Βόρειας Κυνουρίας						
1	Κων/νος Καμπύλης	Δ.Δ. Μελιγούς / Δ.Β.Κ.	Πρόεδρος Δ.Δ.	1981	Απόφοιτος Λυκείου	Μελιγού
2	Ασημίνα Μεγκλή Μουντζούρη	Δ.Δ. Ξηροπηγάδου	Ξενοδοχειακές Επιχειρήσεις	1969	ΑΕΙ	Ξηροπηγάδο
3	Θεόδωρος Λυτρίβης	Δήμος Βόρειας Κυνουρίας	Πρόεδρος Δ.Σ.	1953	ΑΕΙ	Κορακοβούνι
4	Σωτήριος Λάτσης	Δ.Δ. Καστάνιτσας / Δ.Β.Κ.	π. Πρόεδρος Δ.Δ.	1953	ΑΕΙ	Αγ. Ανδρέας
5	Δημήτριος Παινέσης	Μορφωτικός Πολιτιστικός Σύλλογος Νέων Αγ. Γιέτρου	τ. Πρόεδρος/ Νέος αγρότης	1972	Απόφοιτος Λυκείου	Αγ. Πέτρος
6	Νικόλαος Καρκούλης	Εμπορικός Σύλλογος Άστρους	Πρόεδρος	1960	Απόφοιτος Λυκείου	Άστρος
7	Αναστασία Μπακάλη	Πολιτιστικός Σύλλογος Αγ. Ανδρέα - Πραστού	Πρόεδρος	1956	ΑΕΙ	Αγ. Ανδρέας

Φορείς Περιοχής Μελέτης (2)

Δήμος Λεωνιδίου					
8	Μαρία Πουτσελά	Τσακωνικό Αγροτικό Συνεταιρισμό Γυναικών Λεωνιδίου / Εργαστήριο Παραδοσιακών Γλυκών & Παρασκευασμάτων	Εκπρόσωπος	1964	Απόφοιτος Λυκείου Λεωνίδιο
9	Γιώργος Διατσιόγκος	Σύλλογος Ατόμων με Ειδικές Ανάγκες Νότιας Κυνουρίας «Η ΖΕΣΤΗ ΦΩΛΙΑ»	Εκπρόσωπος	1960	ΑΕΙ Λεωνίδιο
10	Στέλιος Τσουκάτος	Δ.Δ. Λεωνιδίου	Ξενοδοχειακές Επιχειρήσεις, Αντιπρόεδρος Συλλόγου Ξενοδόχων Κυνουρίας	1939	Απόφοιτος Δημοτικού Λεωνίδιο
11	Γιάννης Φασιλής	Δ.Δ. Πραγματευτής	Πρόεδρος / Αντιπρόεδρος του εν Πειραιεί Συλλόγου "Το Λεωνίδιον"	1948	Απόφοιτος Λυκείου Πειραιάς
Δήμος Τυρού					
12	Αγγελική Τράκα	Μορφωτικός Πολιτιστικός Σύλλογος Τυρού "Ο Απόλλων"	Πρόεδρος	1967	ΑΕΙ Τυρός
13	Δημήτριος Κουνιάς	Εμπορικός Σύλλογος Τυρού	Πρόεδρος	1977	Απόφοιτος Λυκείου Τυρός
14	Δημήτρης Λαλουδάκης	Δήμος Τυρού	Πρόεδρος Δ.Σ./ Πρόεδρος Επιτελείου Κοινοτικού Οργανισμού	1965	ΑΕΙ Τυρός

Φορείς Περιοχής Μελέτης (3)

Σύνολο Περιοχής Μελέτης						
15	Ιωάννης Βέργος	Πτηνοτροφικός Συνεταιρισμός Κυνουρίας	Πρόεδρος	1968	Απόφοιτος Λυκείου	Δολιανά
16	Άνα Κορδονούρη	Αναπτυξιακή Εταιρεία Πάρωννα	Υπεύθυνη Κοινωνικών Δομών "Βοήθεια στο Σπίτι"	1969	ΤΕΙ	Κούτρουφα
17	Κων/νος Λυσικάτος	Ένωση Ξενοδόχων & Ιδιοκτητών Τουριστικών Καταλυμάτων Κυνουρίας	Πρόεδρος, Αντιπρόεδρος ΕΑΣ Κυνουρίας, Γραμματέας Αλιέων Τυρού	1948	Απόφοιτος Λυκείου	Τυρός
18	Ρούνης Γιώργος	Ένωση Αγροτικών Συνεταιρισμών Κυνουρίας	Προϊστάμενος	1966	ΑΕΙ	Άστρος
19	Θεόδωρος Βαρίκος	Δημοσιογράφος / Ενεργός πολίτης		1955	ΑΕΙ	Αθήνα
Σύλλογοι Απανταχού (εν Αθήναις)						
20	Μιχάλης Καλλιόσης	Πατριωτικός Σύλλογος Πλατάνου Κυνουρίας	Γραμματέας	1969	ΤΕΙ	Αθήνα
21	Θεοφάνης Μητσινίκος	Σύνδεσμος Απανταχού Τσιταλιωτών "Αγ. Γεώργιος"	Πρόεδρος	1970	Απόφοιτος Λυκείου	Αθήνα